

ÜZENET

rodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1979.
november

IX. évfolyam,
11. szám

ÜZENET

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Tumbász Erzsébet
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 4

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórák: minden munkanapon 9-től 13 óráig

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10,
kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

ÜZENET

1979. NOVEMBER — IX. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

TARTALOM

- 627 NÉMETH ISTVÁN: Sziget (elbeszélés)
- 630 UTASI MÁRIA: Kinyilvánító egyszerűséggel; Allagmegóvás; Karthágó romjain; Színeváltozása; Csobánka; Forrás; Fuldokló virágnak, Rejtett csillagóra (versek)
- 632 CS. SIMON ISTVÁN: Dübörgések; Teher a falon; Múltad közelében; Utóíz; Iszapba alvadt éjszaka (versek)

KÉZFOGASOK

- 633 GIACOMO SCOTTI: Növekszik a fiam; Hiányzik a fiam — Pató Imre fordításai (versek)
- 634 VOJISLAV SEKELJ: Szerényebbek és bölcsebbek egy vers tapasztalattal; Szerelem; Reménytelenül; Még egyszer a gyerekekről — Molcer Mátyás fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 636 VAJDA GABOR: Kázmér Ernő szlovákiai évei (tanulmány)
- 648 SOMOGYI PÁL: Kiderült az ég (naplójegyzetek 2.)

EGTAJ

- 656 HERCEG JÁNOS: Kitekintő (naplójegyzetek 4.)

ALKOTÓMŰHELY

- 662 HORVÁTH MATYÁS: Madártemetés (novellaelemzés)

Dr. Penavin Olga munkásságáról

- 668 MATIJEVICS LAJOS: A népművészet szolgálatában
- 669 GELLÉR TIBOR: Nevelt is, nemcsak oktató
- 671 PENAVIN OLGA: Szlavóniai magyarok
- 673 SZŐLŐSKEI ERZSIKE: „Ne szégyődjök a beszédünket!”
- 676 VIRÁG GÁBOR: Iskolát teremtett
- 679 VLAOVICS JÓZSEF: A *Trófea* kis trófeái (Deák Ferenc és Vicsek Károly díjnyertes filmjéről)
- 684 Dr. SZÍJ REZSÓ: Gyelmis Lukács (1899—1979)
- 689 BARÁCIUS ZOLTÁN: Születés és halál a színpadon (emlékezés Jelka Asićra)

OLVASÓNAPLÓ

- 690 **DÉR ZOLTAN:** Nagy László prózája
(Nagy László: Adok nektek aranyvesszőt)
- 696 **KOLOZSI TIBOR:** A jugoszláviai magyar kultúra nagykorúsága
(Ištvan Seli: Građansko nasleđe u socijalističkoj kulturi Mađara u Jugoslaviji i njegovo prevazilaženje)
- Egy könyv kettős tükörben
(Burány Nándor: Keselyűlegelő)
- 698 Dr. **KASZAS JÓZSEF:** Nemzeti önismeretünk forrása
- 700 **VARGA ISTVÁN:** Egy keserű győzelem felidézése
- 702 **GUBÁS AGOTA:** A nappalok és az éjszakák a végtelenbe mennek...
(Urbán János: Sziromfészek)
- 703 **LÉVAY ENDRE:** Évszázadot átfogó regény
(Miroslav Krleža: Bankett Blitvában)

SZIGET

Negyvennyolc február 12-én elvittek Požarevacra. Még rám se csapódott a cellaajtó, én már azt mondtam magamban: ha tizenhétben Szibériából a fogolytáborból Mandzsúrián keresztül hazaszöktem, itt se fogok elevenen elpusztulni. Attól a pillanattól fogva engem más nem is érdekelt. Csak a szökés. Hogy hogy léphetnék meg innen. Rögtön azt is tudtam, hogy a tervembe nem avatok be senkit. Sohase szerettem közösködni. Ha szerettem volna, most nem lennék itt. Beléptem volna én is a szövetkezetbe, mint mások, nem lett volna obaveza, Požarevac se lett volna. Mert ahogy ott fölmelegedtem és ahogy hajtani kezdtek ki bennünket munkára, hol az egyik, hol a másik ember súgta oda a foga közül, hogy mit forgat a fejében, társulnék-e hozzá? Csináld, testvér, ahogy tudod: én senkihez nem társulok. Ilyet legjobban, ha az ember egymaga tervel ki. Nekem ebben már volt némi gyakorlatom.

Hm. Ma már én is mosolygok az egészen. De akkor más volt. Az ételével játszott az ember. De ezt is csak most mondom. Mert akkor nem gondoltam én arra, milyen nagy veszéllyel járhat a szökés, olyankor nem ezt fontolgatja az ember, mert ha ezen rágódna, sohase vágna neki. Az én fejemből minden más gondolatot kiszorított az a gondolat, hogy innen, török-szakad, megszökök. Ezzel keltem, ezzel feküdtem. Ebből az egyetlen gondolattól én már mást nem is láttam.

De figyeljen csak ide! Mi volt az egész históriában a különös. Az, ahogy az emberek engem Požarevacról hazacsempésztek. Valósággal hazacsempésztek. Nem teszik ezt meg egy bűnözővel, én mondom magának! De bűnöző voltam-e én? Valahogy az emberek ezt rögtön megérzik. Hogy ki micsoda. Miféle. Már ebben is volt nagy tapasztalatom. Persze neked is tudnod kell, hogy kinek szólhatsz. De aki erősen bajba van, valahogy ezt mindig megérzi.

Egy csepergős délelőttön léptem ki a sorból. Már tavaszodott. A saját gúnyánkat viseltük, nem adtak ránk rabruhát. Ez megkönnyítette az első lépéseket. Az emberek eligazítottak a vasútállomásra. Epp egy szerelvény állt bent, odamegyek egy kalauzhoz, megkérdezem: „Belgrád?” Int a fejével, hogy szálljak föl. Mondom neki: „De nekem se jegyem, se pénzem, se papírjaim.” Végigmért, spekulált egy darabig, aztán azt mondta: „Szálljon föl és várjon meg a folyosón.” Úgy is lett. Ahogy a vonat elindult, ő is föl szállt, intett a fejével, benyomott a szerelőfülkébe és rám zárta az ajtót. Belgrádig volt elég időm gondolkozni, hogy most mi lesz. Először láttam azt a kalauzt, ő is először látott engem. Megmondtam neki kerekén, hogy pénzem egy vas se. Én semmit se kockáztatok, legföljebb lefülelnék, visszavisznek és bezárnak az egyesbe. De ez a kalauz az állással játszik. Csakhogy ezt innen a sötét szerelőfülkéből nagyon nehéz megállapítani. Mert az is megtörténhet, hogy a kalauz a szolgálatos rendőrt várja. Ennek most már ki kell várni a végét. Nem tudom, hol járunk, ablak nem volt a szerelőfülkén, ültem bent a vaksötétben és vártam a soromat. Nem tudom, az a fűszál a réten érzi-e, hogy sorvadni kezd, de én éreztem, hogy a hajam töve is zsibbad. Ne higgyen nekem, ha magának ez nehéz.

Mosolyog? Én is már csak mosolyogni tudok az egészen. De nemcsak ezen az egy eseten, hanem mindenben, ami volt és elmúlt. Mert innen nézve mi volt az egész életem? Küzdelem, sok bajjal, keserűséggel, kevés örömmel, úgy, mint a többi ember élete, és most innen visszatekintve már csak mosolyogni tudok rajta. Akkor bizony nem. Példának okáért abban a szerelőfülkében valahol Požarevac és Belgrád között.

Amikor már úgy éreztem, hogy minden hajszálam elzsibbadt, hal-kan kinyílt a füle ajtaja és az én kalauzom a fülembé súgta: „Tűnjön el!” Megérkezünk Belgrádba. Itt egy hordár vett pártfogásba. Ki kellett jut-

ni valahogy az állomás épületéből. Ahogy innen a hordár kicsempészett, az külön mese, de ha itt mindent aprólékosan elmondok, estig se jutunk a történet végére.

Valahogy, magam se tudom hogy, átvergődtem Zimonyba. Nem merem többet vonatra szállni. De mutatkozni se merem; elhatároztam, hogy nappal meghúzódok valami félreeső árokban, szárkúp alatt és majd szépen a csillagok világánál folytatom az utat hazafelé. Azt már régen kiterveltem, hogy ha el is jutok hazáig, nem megyek be a faluba, mert abban biztos voltam, hogy a szökéseimet jelentették és odahaza keresnek. Elterveltem, hogy a falu határában levő nádasban húzódok meg, ott várom ki ennek a kuruc világnak a végét, mert arról szentül meg voltam győződve, hogy hamarosan vége lesz.

De a nádasban való rejtekhelyig még hosszú és tövises volt az út. Szerémségből át kellett jutni a Dunán Bácskába. És eközben valamit harapni is kellett volna. Azt modják, kibírja az ember negyven napig is, hogy egy falatot se egyen; egy lakatlan szigeten, ahol egy fűszál se terem, lehet, hogy kibírja. Én, ahogy leszállt az est, tanyák mellett botorkáltam, láttam a kivilágított ablakokat és nem gondolhattam másra, csak arra, hogy ott bent a tanyán, a lámpa fényében épp most vacsoráznak az emberek. Minket Pozarevacon nem fűrösztöttek tejben-vajban, amióta pedig onnan megléptem, egy falat nem sok, de annyi se csúszott le a torkomon. Egyszóval szörnyen éhes voltam. Nem bírtam ki, hogy be ne kopogtassak egy tanya ablakán. Megmondtam, honnan jövök, hova tartok. Adtak, ha többet nem, hát egy darab kukoricakenyeret. Megfogadtam magamban, ha egyszer még szabad ember leszek, csakis kukoricakenyeret fogok enni. Olyan felséges volt az nekem akkor. Azóta se ettem, soha meg nem kívántam.

No, a dunai átkelés körül egy kis bonyodalom támadt, mert az öreg csónakos csak úgy volt hajlandó átvinni, ha a viteldíjat előbb ledolgozom a szőleijében. Nem volt tisztességes ember, mert három teljes napot dolgoztatott, igaz, kosztolt meg bort is adott. Harmadnap estéjén, Futak alatt szállított át a Dunán. Azt mondta: „Most már menj isten hírével!” De búcsúzóul a kezét nem nyújtotta.

Bácska földjére léptem. Nagy hál'istent mondtam. Levettem a sapkát a fejemről és fölnéztem az égre. Bujkált a hold. Egyedül álltam a Duna partján abban a bujkáló holdvilágban és egyszer csak azt vettem észre, hogy megerednek a könnyeim. Miért rugdos így engem a sors, mért kell nekem tolvaj módjára bujkálnom? Mit vétettem én, hogy ennyire megtaposnak?

Elindultam, hogy minél előbb kikeveredjek a Duna széli erdőségből. Úgy számítottam, hogy még két éjszaka és otthon leszek. De úgy meg lódultam az éjszaka — hiába, hazai földön jártam —, hogy virradatra elértem a Bara völgyét.

Ezzel tulajdonképpen pontot is tehetnék szökésem történetének végére. De magát biztosan az is érdekli, hogy volt tovább. Hát fölütöttem a tanyámat a nádasnak azon a rejtett kis szigetén. Csak addig volt nehéz, amíg nem sikerült kapcsolatot teremtenem a faluval. Vártam a juhászokat, majd csak megjelennek, azokat jól ismertem, megbíztam bennük. Velük megüzentem a faluba a feleségemnek, hogy megvagyok, itt vagyok, senkinek egy szót se. A juhászok elmondják, hogy már kerestek a faluban. Vallatták a feleségemet is. Hollétemről senki se tud semmit. De valóban nem is tudott hosszú éveken át senki a feleségemen és a juhászokon kívül.

Eleinte egy kis nádkunyhóban húzódtam meg, augusztusban hozzáfogtam a vályogveréshez. Elég szépen haladt a munka; nappal a nádasban voltam, éjjel, holdvilágnál vertem a válykot. Szent István napján akkora zivatar kerekedett, hogy elmosta az összes vályogjaimat. Ekkor azt mondta az egyik juhász: „Hozzuk a faluból falverő deszkákat s egykettőre föl-taposunk magának egy falat!” Így is történt. Egy lapostetejű kis házat sikerítettünk, akkorát, amekkorát a nádas szépen elrejt magában. Ebben a házacskában rendezkedtem én be. Fel kellett készülnöm a télre. Szed-

tem ki a Barából a halat, fészekből a madártojást. A juhászok rendszeresen szállították a kenyeret, a sót, a tiszta alsóneműt. A feleségem óvatosságból egyszer se látogatott meg.

Ötvenháromban tértem be a faluba. Azt beszéltek akkor, hogy már minden elévült, ami volt. Az én bűnöm is. Az én bűnöm meg csak annyi volt, hogy negyvenhétben nem termett a földem annyit, amennyit ők a papirosra irtak. Ezért két évet szabtak ki rám, ötévi bujdosás lett belőle. Higgye el, még ma se bántam meg.

Mert én ott a nádasban, a békák, siklók meg a vízimadarak közt rátaláltam valamire, amit máshol aztán hiába kerestem. Rátaláltam a békére és nyugalomra. Ötvenháromban nem is leltem a helyemet bent a faluban, csakhamar visszaköltöztem a nádi világba. Hoztam magammal egy öreg szamarat; a földet a faluban mind eladtam, egy holdat vettem itt a nádas közelében. A csacsi nemsokára kimúlt, ott temettem el a kunyhó végében. Vettem egy másikat, egy fiatal; olyan volt az, mint egy fundamentum, építeni lehetett rá.

Csalogattak vissza a faluba, de én csak nevettem rajtuk. Egyszer egy egész deputáció jött ki hozzám. Úgyse fogja kitalálni, ki vezette azt a deputációt, inkább megmondom: az az ember, aki annak idején az obavezáért felelt nálunk, épp az, aki negyvennyolcban a papirosra többet írt fel, mint amennyit a földem termett. Az, akinek tulajdonképpen a nyugalmamat köszönhetem. Most ő könyörgött a legjobban, hogy térjek végre észhez, költözzek be a faluba. Ekkor odafordultam hozzá és azt mondtam neki: „De ha nekem így a jó és nem akarok többé visszamenni a faluba, rendőrökkel fogsz oda visszavitetni?” Kifolyt a vér az arcából, elhalványodott, láttam, hogy megszegeyellte magát. Visszavágtam. Pedig isten látja lelkemet, nem akartam. A múltamat már rég eltemettem magamban — most se hozakodtam volna vele elő, ha maga nem regnál annyit rajta.

UTASI MARIA

KINYILVANÍTÓ EGYSZERŰSÉGGEL

Elrettentően szép
a kéz érintése
nélkül leszakadó szikla.
Fölhasítja
a kozmosz csöndjét,
sötét,
csontkemény burkát —
s a gyöngesség jelei fölött
kinyilvánító egyszerűséggel
fölvállalja,

testében teljesíti ki
a szenvedést.
A világ rejtett kegyetlenségét.
A gonoszság titkát.
S halk, visszafogott
ünnepkörökben
saját sugarában
folytatja
a nyughatatlan vonzást:
növekszik szüntelen!

ALLAGMEGÓVÁS

Szorongunk a
XX. század
tágas aklában.
A rettentő
egyidejűség
sorsát-szívét:
gyenge gyolcsot,
melyen már
átvérvik a seb —
parányi atomszerkezetben,
bennünk mártja meg.
Kávét kávéra
hörpölve roncsoljuk
szép idegrendszerünk.
Nincs időnk.
Mintha légnyomást
kaptunk volna,
nem halljuk

távoli malmok zúgását
és a kozmoszba feszülő
rend irtózatosan
hömpölygő energiáit.
Önmegvalósítunk.
Mondhatnám
egyszerűbben is:
elfuseráljuk
az életünket;
s ez így igaz.
Itt szorongunk
a XX. század
tágas aklában;
vagy poklában?!
Kávét kávéra
hörpölve roncsoljuk
szép idegrendszerünk.
S ízleljük a kort.

KARTHÁGÓ ROMJAIN

Nyílik
asszony-rózsa
derekán bíbor
ágyékán
vessző

Nyílik
asszony-rózsa
övében gyémánt
mellén
ezüst

SZÍNEVÁLTOZÁSA

Siklik feketébe
Gyöngyházélú fénybe
Havas hófehérbe

CSOBÁNKA

„Ez test által sokkal jobban virágoknál zöldelliünk” (Egy kiskunfélegyháza-i kézirat os énekeskönyvből)

*Anyám szíve-gondja
hajt egy liliomba*

*Habos felhő csücskén
Csillag szöges útja*

*Gyöngge fehér ága
panaszos virága*

*bánattal kiverve
Csillag szöges útja*

*Anyám szíve-gondja
hajt egy liliomba*

FORRÁS

*Pillám sűrűje
Tisztafehér
Arcomon buzog
Színtiszta víz*

*Borókaerdő
Csillog a vér
Vércsillag
Színtiszta vér*

FULDOKLÓ VIRÁGNAK

*Hogy belém válhass
felhőringató sírásnak
Hogy belém válhass
gyötrő virágzásnak
 konduló halálnak
 csonttörő gondnak
Hogy belém válhass
tengermorajló sírásnak
Hogy belém válhass
fuldokló virágnak*

REJTETT CSILLAGÓRA

*Halálba költözött
a Hódsütés.
Arnyéka leng
a lét horizontján,
sirálydöbbenet.
Vákuum,
síket csönd;
halálba költözött
a néma döbbenet.*

CS. SIMON ISTVÁN

DÜBÖRGÉSEK

Kikerült tájon
kószalok néha
az öntörvényű
gyep füve
beszivja az alkony
színeit
Utoljára talán
akkor volt
ilyen izgatottan
érdes a mező
amikor
Attilaék vágattak
gubancos lovaikon itt ...
Kikerült tájon
kószalok olykor
befelé lesek
kísértetnek
a gubancos lovak
és a mélyrétegekben
rekedt dübörgések

TEHER A FALON

Vihar után
lomha szárnycapások alatt
gyomok szorításában
perzselt örökzöldek
méltatlankodnak

Távolodó tétova szárnycapások
intesz
borúra ború
tétova szárnycapások alatt
utórezgés
akkordokká vált
a szorongás

Akácfaék érdes gyűrűjében
sugarak rozsdásodnak
árnyék a lomb
teher a
fakuló fehér falon

MULTAD KÖZELÉBEN

Kanyarok után kanyarok
(az okok bonyolultsága)
a múltad huzatos
huzatos múltad közelében
már nem izgulva
és nem is szégyenkezve
ismét megfogdám

UTÓÍZ

Elárvult füvek közt
a szikes legelőn szunnyad
a Pusztai Asszony
elátkozottsága
már ezer év óta
önmegtermékenyítő
sejtelmes csöndjét
behegedt temetőkre
megrekedt utakra szórja

Fekete hajában
ívfésű a hold
emlőiből két folyót
táplál anyasága
és ölének örvényén
lovak vágatnak
a pusztulásba

ISZAPBA ALVADT ÉJSZAKA

Iszapba alvadt
az éjszaka
redőiben sebhelyes
fényfoszlányok
és a folyó hullóhátán
szorvány szilánk-csillámok
időntúli dermedtség
zuhanásból kimaradt
leszárt robaj

Néhány rovaroktól
megfosztott
lámpa láz-szűrődése
rápréseli a híd
vasrács szerkezetét
az örvényekre

Iszapba alvadt éjszaka mélyén
alvó rügyek alatt
közénk állt a folyó
nyirkos hideg sodrásával

alvó rügyekkel
vergődő kezéd
és vezetnélek
sebesült a sebesültet
huzatos múltad közelében
egy másik időbe
egy másik vereségbe

KÉZFOGÁSOK

GIACOMO SCOTTI

NÖVEKSHIK A FIAM

Növekszik.
Egyre teltebb a ház.
Növekedik.
Gondolom, vele álmodnak a lányok.
Növekszik.

A könyvespochoz méri magát:
szőszke fejecskeje évről évre
magasabb polcot ér el.
A polcokat nézem, közben magam is mérem,
a szerelembe vetett
hitem.
Növekszik a szerelmem.

HIÁNYZIK A FIAM

Végtelen mezőről
kicsiny növényt tépett,
hogy otthon ültesse edénybe.
Megnőtt
és tavaszoként újra sarjad.
Most, amikor hiányzik a fiam,
elnézem ezt a virágot,
és érzem, mennyire szeretem őt.

PATÓ Imre fordítása

VOJISLAV SEKELJ

SZERÉNYEBBEK ÉS BÖLCSEBBEK
EGY VERS TAPASZTALATAVAL

Egy év elegendő
gondolom
épp elegendő
 hogy igazán kezdjük
még egyszer de ezúttal valóban a kezdettől
a mélypontról
 hisz végeredményben ott voltunk
és a fekete az fekete
míg a kör zárt látomás melyben évek gubbasztanak
felsorakoztatva
a tartós megézés képzelt láncaként
a múlt épp hogy elkezdődött
ezalatt a meghatározatlan idő eksztázisában lógott
egy ajtó mögötti szögön
 KIJELÖLNI AZ EMBERT A TÜRÉSSEN ÉS
 MEGTALÁLNI A VIRAG ÚTJÁT
NEM TEGNAPI MUNKA ÉS NEM A PUHANYOKNAK VALÓ
az anyag artikulálatlan remegése
 meghatározza fölzuhanásunk
Egy év elegendő
gondolom
épp elegendő
 hogy igazán kezdjük
 a b o v o
hogy végre túljussunk közös balesetünkön
Ádámon
 Eván
 és az almán
hogy tovább jussunk
szerényebbek és bölcsebbek egy vers és egy szerelem tapasztalatával

SZERELEM

A kéz és a szó
A hallgatás és a csönd
örök ellentéte
 a véletlen hiánya
amikor az érintés kiiölti a teret a fájdalomig
és mindez táncban és ritmusban
amikor a folyó
a lakatlan sziget partján feledkezik
de tovább kíván és tovább kell folynia
szerelem
 ez a tenger
amely várja hogy kialudjanak a fények
 ez a hajnal
amely tartamában nem mondana
 SEMMIT
 ez a SEMMI
 amely tartamában
 szeretne
MINDEN hajnala lenni

REMÉNYTELENÜL

Az igazi szakadék és zuhanás
reménye nélkül

Kezd érlelő melege
nélkül

egyedül

Lehetetlen unalomban

Három vagy négy fallal
nem tudom

Egyazon fal

Minden után bennem

Közömbösen mint a betegség
állok a küszöbön

A termékeny mezőket
gondolatban érintem

DE

egyazon ritmus

egyazon dal

egyazon asszony

egyazon fal

Az igazi szakadék

reménye nélkül

sehogy sem vagyok
megfosztva a szerelemtől

DE a gyűlöletől is

MÉG EGYSZER A GYERMEKKORRÓL

Egy év elegendő

gondolom

hogy az ősz

meghívjon

a színek

vallomására

Lehetne

együtt széttérni

a fonnyadt leveleket

És

meghajolni

a színek torának

egy szőlő közepén

meghajolni

egy barackjának

mely

emlékeztet

egy magányos nőre

Párizsban

MOLCER Mátyás fordítása

VAJDA GÁBOR

KÁZMÉR ERNŐ SZLOVÁKIAI ÉVEI

A szlovákiai honfoglalás nehézségei. Kázmér Ernő a Tanácsköztársaság idején a Magántisztviselők Lapjában megjelentetett forradalmi hangvételű cikkei miatt több mint egy hónapot töltött az ellenforradalom börtönében. Ezután Szlovákiába kerül, ahol rövidesen felveszi a kapcsolatot az ottani lapokkal és folyóiratokkal.¹ Legelőször a Kassai Naplóval terem kapcsolatot, s e lapnak legtovább, egészen 1929-ig lesz munkatársa; ide írja a legtöbb, tartalmi tekintetben is figyelemre méltó cikkét, világirodalmi és színikritikáját. A következő évben, 1921-ben a kolozsvári Napkeletben is felbukkan a neve néhány kritika alatt. Ugyanebben az évben a komáromi A Reggel hasábjain néhány hónapig többször megjelenik. Nem marad azonban ki a Nemzeti Kisebbségek c. folyóirat által meghirdetett kezdeményezéséből sem: kritikusként és szervezőként egyaránt tevékenykedik.² 1925-ben a pozsonyi Magyar Ujságban (ez nem tévesztendő össze azzal a lappal, amely A Reggel megszűnése után indult néhány évvel később, a kormány támogatásával) egy évig főleg színházkritikák alatt találkozhatunk a nevével. Később, 1927-ben a pozsonyi Irodalmi Élet szerkesztőjeként „a magyarországi könyvek egyedüli mentorának” (miként Tevan Andornak írja), népszerűsítőjének szegődik el három hónapra.³ 1925-ben a szlovák nyelvű Prúdyban két ízben is tanulmánya lát napvilágot. Az Este 1926-ban szintén szerepelteti kritikáit. 1929-ben pedig a kolozsvári Korunk is közli három cikkét. Már Jugoszláviába készül, amikor 1931-ben és 1932-ben az Erdélyi Helikon is helyet ad ismertetőinek. Egy kisebb kötetet kitevő cikksorozatát viszont a pozsonyi Magyar Műnerva rendszeresen hozza 1930-tól 1934-ig, amikor már nálunk a Naplótól is válófélben van, hogy szellemi támaszpontját a Kalangyába helyezze át.

E viszonylag jelentős munkásságot sejtető felsorolás után az olvasó bizonyára el fog képedni, ha arról is beszámolunk, hogy Kázmér Ernő fogadtatása Szlovenszkóban enyhén szólva nem volt éppen a legígéretesebb. Ennek a körülménynek az ismerete azt is megválaszolja, hogy miért nem szerepel kritikuskunk neve a Tűz munkatársai között, holott már csak a Nemzeti Kisebbségek kísérletében való részvétele alapján is, ez magától értődő lenne. A rejtélyt Gömöri Jenő, a Tűz szerkesztője fejti meg már a címében is sokatmondó — *Egy szlovenszkói lelki méregkeverő* című cikkében. Az írás egy szélsőséges és a mai olvasóban is viszolygást keltő, feltékenykedő értelmiségi acsarkodásba enged betekintést, melyből az derül ki, hogy Gömöri valami számunkra ismeretlen okból kifolyólag nem szívelte Kázmért, s ezért a folyóirat indulásakor nem is számított a közreműködésére. A végig sértett kritikus, aki hasztalan kísérte meg, hogy bekapcsolódjon a főmunkatársak körébe, eszékelt nem válogatva, mindent megtett, hogy kibővítsa a célkitűzésében ma is támadhatatlan kulturális szervezkedés tekintélyét. Kritikusunknak keserve sen kell bűnhődnie ezért a hozzá méltatlan bosszúért: a szerkesztő cikke ugyanis a sajtóban csak ritkán tapasztalható, akaratlanul is öngyalázó rágalmak sorozata. Ezért helyesen feltételezte Bosnyák István, aki elsőként foglalkozott ezzel az írással,⁵ hogy a Szenteleky által megpecsételt tartózkodás Kázmér kritikusai attitűdjével szemben a jugoszláviai magyar irodalomban tulajdonképpen ide, Gömöri kirohanásához vezethető visz-

szá, hiszen az egykori kollégában vetélytársat szimatoló Szenteleky minden valószínűség szerint ismerte a kisebbségben élő magyarsághoz felhívást intéző Tűznek e pamflet által hírhedtté vált számát is. Mi a főremdvénnyel kapcsolatban Bosnyákkal értünk egyet, aki szerint „kritikusunk esetében a biztos kezű szerkesztő kétségtelen »bakit« követett el leendő munkatársainak megválasztásakor”. Nem így a mai csehszlovákiai magyar irodalomtörténet, melynek alapművei nem is említik a nevé.⁶ E kérdést közelebbről kell megvizsgálnunk.

Turczel Lajos és Csanda Sándor egyértelműen határozzák meg a két háború közötti csehszlovákiai magyar szellemiség ideológiai differenciálódását. Az utóbbi ezt így fogalmazza meg: „A csehszlovákiai magyar politikai és kulturális életben lényegében három fő ideológiai irányzat fejlődött ki: a köztársaságot támogató aktivizmus, a kisebbségi magyar nacionalizmus (később Horthyék irredentizmusának eszközüvé vált) s a legális Csehszlovákiai Kommunista Párt képviselte szocializmus.” Ha emellett az is ismeretes, hogy a köztársaságpárti szervilista ág voltaképpen a Tanácsköztársaság emigránsából formálódott, s hogy a mai „lelki mérlegkeverő”-ként megbélyegzett kritikusunk a kormány által támogatott A Reggelnek is a munkatársa lett nem sokkal a megérkezése után, s azonkívül a legterjedelmesebb esszéjét a köztársasági elnökről, Masarykról írja, — akkor látszólag világos, hogy miért találatot jelentéktelennek e főleg gyakorlati-mozgalmi-etikai szempontú értékelés mérlegén. Vajon azt jelentené ez, hogy csak Turczel Lajosnak az emigráció egészére vonatkozó fenntartásos dicsérete foglalja magába az alibit Kázmér számára? „A magyarországi emigráció itteni politikai szereplését az októbrista szárny szervilizmusa erősen kompromittálta, de az irodalom (és a sajtó) területén végzett teremtő munkáért az emigráció egészét feltétlenül elismerés illeti meg.”⁸ Egyáltalán nem. Tudniillik Kázmér Ernőnek, aki Masarykot Jugoszláviában is dicsérte, amikor pedig már nem fogható rá, hogy érdekből tette, a szellemi horizontja sokkal szélesebb volt azoknak a kultúrunkásoknak a legtöbbszörénél, akik általánosságban az „aktivisták” csoportjában sorolhatók. Az ő törekvése homlokegyenest ellentmond „Az aktivisták által képviselt kulturális koncepciónak, az úgynevezett kultúraktivizmusnak...”, melynek „sarkalatos tétele az egyetemes nemzeti kultúrától és a kommunista eszmeiségű proletárkultúrától egyformán elszigetelt, önálló kisebbségi kultúrelvet volt”.⁹ Kázmér Ernő az egyénit, a nemzetit és az általános emberit sohasem állította egymással szembe. Igaz, hogy ő is nem egyszer támadta a hivatalos magyar irodalmat, de azt nem a kisebbségi begubózás, az idegen ajkú nemzetnek való behódolása miatt tette, hanem magáért az általa mindvégig rajongva szeretett és haláláig bátran népszerűsített magyar kultúráért. A kisebbségi irodalom külső és belső kérdéseire olyan egyéni válaszokat adott, melyeket ma is elfogadhatunk. A kommunista törekvésekhez azonban mégsem sorolható, mert vallásos meggyőződése, elvont humanizmusa, merengő hajlandósága, a jelszavak belső emberi fedezete iránti kételye lehetetlenné tették elvegyülését a taktikai okosságot igénylő mozgalom soraiban. Hogy további okként a szervilizmust is megemlítjük-e, mint ahogy a többi emigránsnál gyakran megtehetjük, attól függ, mit értünk a kifejezésen. Amennyiben az elvből indulunk ki, amely a társadalmi feltételekbe való, az egyéni boldoguláson túlmutató építő beilleszkedéssel is mereven szembeállítja az alapok megdöntésére irányuló osztályharcot, akkor Kázmér szervilis. Csak hogy ez esetben a huszadik századnak nála sokkal ismertebb magyar írói között is nem egyet kellene megbélyegeznünk. Kázmérnak az a mentéte az ilyen váddal szemben, hogy ő a Tanácsköztársaság idején tett rövid (papír-) forradalmi kiruccanása után tulajdonképpen arra a szellemi útra tért vissza, melyen még 1913-ban a Május szerkesztőjeként és kritikusként indult el. Kázmér meggyőződéses, csupán lélekben szocialista polgár maradt, aki nem hitt abban, hogy az erőszakkal megdöntött társadalmi viszonyokkal maga az ember is megváltozhatik. Véleményünk szerint a szolgálalkúság inkább a Tanácsköztársaságban tanúsított magatartását jellemzi, mivel rövid részvétele nem az ő belső fejlődésének át gondolt következménye volt, hanem csupán meghajlás a történelmi pillanatot parancsa előtt.

Kérdésünk még eldöntetlen: vajon miért nem kapott helyet Kázmér a második világháború után a csehszlovákiai magyar irodalmi közadatban. A legkézzelfoghatóbb ok kétségtelenül Gömöri főmedvénye, de nem kisebb ennél a chilialisztikusan elvont európaiság sem. Am a legfontosabb mégiscsak az, hogy kritikuskunk, mikor éppen hogy gyökeret vert volna szülőhazájában, alig egy évtizedes szlovákiai tartózkodás után Jugoszláviába távozva, a teljes elfelejtésre ítélte önmagát. Innen pedig csupán távolról és nosztalgikusan kísérhette a szlovák és az ottani magyar irodalom fejlődését, amelynek egykor ő is lelkes építője volt, anélkül persze, hogy a „mindenkori kormányt fenntartás nélkül kiszolgálta, az uralmon lévő polgári rendszert dicsőítette”¹⁰ volna, hiszen mint később látni fogjuk, Kázmér még az oktatás magyar nyelvűsége mellett is sikrasszállt. Ha tehát általában igaz is, hogy „Az emigránsokat világnézeti és kenyérkötöttségéből adódó csehszlovák konformizmusuk az itteni magyar problémákkal szemben süketé tette”¹¹, ez Kázmér Ernőre nem vonatkozhat. Hol tehát az ő helye? Valahol az aktivizmus és a kommunizmus között, a jobboldali elmélet és a baloldali erkölcs között. Kázmér a „lehető értelmiségi”, ahogyan Mannheim Károly mondaná. De úgy tűnik: hiába állítjuk mi, hogy a talajtalan zsidó polgár demokráciapártisága inkább valami korábbiak a folytatódása, valami mélyebbnek a megnyilvánulása, mint szegyeteljes megalkuvás, az igazinak elfogadott eszme elárulása, ha Kázmér látszólag ennek éppen az ellenkezőjét gyónja meg, mikor az egyik expresszionista drámának a szerzőjéről azt mondja, hogy „jól látja azt a kloákát, amelyben szolgálékiségünk miatt még sokáig kell élnünk”.¹² Ez a vallomás mégis a mi tézisünket igazolja; azon egyszerű oknál fogva, hogy ha e kérdések valakiben cinikus átlépés helyett lelkiismereti ügyé válnak, az már a tülemlkedés jele. A továbbiakban ennek számos dokumentumát sorakoztatjuk fel.

Krisztianista expresszionizmus. Hogy Kázmér Ernő számára a Tanácsköztársaságban való részvétel nem volt több alkalmi kirándulásnál, az idevilág és a külső események naiv összeegyeztetési kísérleténél a sokakat elbódító zürzavarban, tömeglélektanilag könnyen megérthető alkalmi lelkesedésnél, erre az a bizonyíték, hogy az ő kritikáinak expresszionizmusa (mert ezekben az években csakis így minősíthetjük a stílusát) csupán részben táplálkozik abból a pesszimizmusból, mely Bori Imre monográfiája szerint 1919-től kb. 1922–23-ig e leghosszabb életű és legtermékenyebb izmusnak általános jellemzője.¹³ Vannak rezignált felhangok Kázmér ekkori attitűdjében, mint pl. mikor azért panaszkodik, hogy a kultúra „megadta magát a becstelen háborúnak, a hiábavaló forradalmaknak”¹⁴, de ne feledkezzünk meg róla, hogy a Tanácsköztársaság előtt is voltak. Erre nem csupán a kritikusknak a valós élettől való viszolygása, könyvekben, festményekben, koncert- és színháztermekben élése ad magyarázatot, hanem vallásos idealizmusa, mely az emigrációban még inkább megerősödik. Ez azonban nem ellentmondás, hanem csupán paradoxon, mivel, miként látni fogjuk még, a vallásosság nála még mindig a nietzschei nagy kezdőbetűs Emberrel kapcsolódik össze. A schopenhaueri beütések pedig azért nem hozhatók közvetlen összefüggésbe a bukott forradalom élményével, mert a húszas évek második felében sem tűnnek el nála.¹⁵ Ilyen hangulat ritkábban lesz úrrá rajta, különben nem bírlná a kétségbeesésben fogant, azt fölülmúlni képtelen expresszionizmust. A mozgalom egyik legismertebb képviselőjét így rója meg: „Mert Georg Kaiser drámái, még a »Bürger von Calais« sem (...) adja a szociális szükségérgzet egyéni erőfeszítéseibe koncentrált drámai erőképét, hanem egészen jelentéktelen, szerteos és elomló hétköznapi élmények illogikus, néha hisztérikus jelenetekbe való felolvasását”, aminek következtében „az új drámairó igazi arcát, a széles és fájdalmasan eltökélt egyetemes ölelkezést az Ember felé még itt sem mutatja meg”.¹⁶ Kázmér expresszionizmus-ezsményét azonban tüzetesebben is szemügyre kell vennünk.

Kritikusunk már a budapesti évei idején mint a Hét munkatársa is rokonszenvezett az avantgardeval. Kapcsolatának felemás voltára azonban nem csupán az figyelmeztet, hogy munkásságának súlypontját a Hét gondolkodás- és ízlésköre határozta meg, hanem — ezzel szoros összefüggésben — az is, hogy mindössze három írása jelent meg a Mában, s

hogy e folyóirat kritikusa fenntartással fogadta kritikakötetét. Csehszlovákiába érkezése után Kázmér a következőképpen írt e viszonyról Mihályi Ödönnek: „...a Ma lírájától engem világok választottak és választanak el és Kassákot sohasem tudom azonosítani a Mával. Ő egy pompás, erős európai író, Mácza képzett, organikus, komoly esztétikus, a lírikusaiak közül Barta Sándor a legkomolyabb — c'est tout.” A továbbiakban nem leplezve „kijózanodását”, némi „önkritikát” is gyakorol: „A képzőművészetünknek szívvel-lelékkel apostola voltam, s amint tehettem, megtettem értük mindent. — Miért? Mert a háborúban pacifisták voltak, a Károlyi chaoszban — igaz emberek a zsványdiktatúrában — az egyetlen becsületes sziget volt a Ma, s most szegények szanaszéjjel vannak.” Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy korábbi kritikusi munkásságának stílusát és tárgyát tekintve egyaránt az impresszionizmus és a szecesszió mondható uralkodónak, noha ennek dacára a háború éveiben expresszionista-pacifista prózaversei is születtek, akkor Kázmér Ernőnek az avantgarde-hoz való viszonyulását *fenntartásos azonosulásnak* nevezhetjük, számítva arra a jelentésbeli eltérésre, amely az „azonosulás” és az „azonosság” között létezik.

Első csehszlovákiai évei nem az avantgarde egészével, s még csak nem is a teljes expresszionizmussal, hanem ennek egyik ágával teszik bensőségessé a kapcsolatát. Ennek jelét ember- és műszménye mellett abban is láthatjuk, hogy első ízben expresszionista művekkel is kezd foglalkozni. Hogy mi lehet ennek az oka? Nyilván a megváltási remény továbbélése, a sikertelen gyakorlat után a chilialisztikus látomás, mert — miként Koczogh Akos írja — „Az expresszionista hitt abban, hogy megválthatja az emberiséget”.¹⁸ Kázmér ha nem is tette fel életét a kommunista forradalomra, mégis volt oka csalódnai benne (ha másért nem, akkor a fellelkesülésért és az azt követő meghurcoltatásért), a kétségbeesés elől viszont csak az ember vallásos ideájába menekülhetett, melynek az irodalmár számára magától értődően a panteisztikus kicsengésű expresszionizmus lehetett a formája.¹⁹ Ekkor tehát még egy klasszicizmusra áhító optimista expresszionizmus a mércéje, mert „ha ingadozásokkal, visszafordulásokkal, mégis az optimizmus, az ember felsőbbrendűségébe vetett hit felé halad a mai világirodalom fejlődése”.²⁰

A „*lírai objektivitás*”. E kifejezést alighanem Karinthy Frigyes használta először a magyar irodalomkritikában még 1911-ben²¹, a húszas évek második felében pedig Halász Gábor tette esztétikai gondolkodásának alapjellérévé.²² Bori Imrénél a magyar avantgarde-ről készült monográfiája viszont az izmusokkal hozza kapcsolatba az „objektív” lírát, mint — a Halász-féle értelmezéshez közel — a múlt századi naivan romantikus én-központúság tagadását.²³ Kázmér Ernőnél egyetlen ízben bukkan elő: a Knut Hamsunról írott viszonylag terjedelmes esszéiben, de más jelentésben, mint az említettekénél.²⁴ Az „én”-t és a tárgyat ugyanis kritikuskunk csak ritka és ihletett pillanatban azonosítja egymással. Az expresszionizmus egyfajta értelmezésével kacérkodó ugyanis a legtöbbször impresszionista marad, egyszerűen azért, mert úgyszólván problémátlanul vette tudomásul a századforduló nagy hatású izmusának továbbélését a kritika műfajaiban, melyekbe bele tudott illenzkedni gondolkodása. A többkevesebb rendszerességgel írt színikritikákon kívül még jobb bizonyosság erre egy párizsi riportja, mely az impresszionizmus enyhén szédült hedonizmusában nem érzi annak szükségességét, hogy a nagyvárosi élet színeinek és hangjainak kulisszáit fellökve, nyugtalanul szegődjön egyetemesebb igazságok nyomába — akár a társadalmi törvényszerűségnek, akár a lélek misztériumainak világában.²⁵ Így aztán nem lepődhetünk meg azon, hogy a „lírai objektivitás” nem is a lírára vonatkozik, hanem az epikára (bár Kázmér gondolatszövésének logikája néhol a lírával kapcsolatosan is megengedné az alkalmazást), és hogy tulajdonképpen nem a két szó jelentésének egymást támogató egygyólvadását, hanem egymással feleselő (de kölcsönösen kiegészítő) egymásmellettiségét jelenti. „Mi ez a pozitív emberábrázolás, ha nem lírai objektivitás, mi ez, ha nem lírai és nem objektivitás, amikor az *Éhség*ben és minden más írásban is két embertípus vonul át, a fantáziával bíró ember és az élesen konzervatív szinte dogmatikus elhatározottságú ember típusa” — olvashatjuk már

említett tanulmányában. Az ellágyuló líra-központúság mégis döntő, melyből olykor az expresszionista átütőerő sem hiányzik, mert Hamsun „minden alakja ebből a forrásból fakadt s végre, mint valami Óceánba, ugyancsak a lírába ömlenek vissza”. Ami e képből hiányzik, az a külvilág. Kázmér könnyedén révülő szeme ugyanis ellenállás nélkül röppen a végtelen horizontján, „saját végtelenségének tudatáig s az áradozón panteisztikus természetélményig, de e nagy távot kerülő úton teszi meg, nem a társadalom objektumain át, mint az expresszionisták legtöbbje.

Ez azonban inkább módszertani kérdés, hiszen Kázmér többször, mint nem, a korral való nyílt szembenézés mellett kardoskodott, bár itt természetesen nem forradalmi tette, hanem erkölcsi magatartásra gondolt, pl. mikor azt hirdette, hogy az új írónak „ki kell kerülnie a lokális témákból, a kávéházak, a vidéki hivatalok levegőjéből, emberi dokumentum felé kell yulnia, mert nem lehet mindig a lelket írni. Idő, tér, anyag, ember, tágtávlátú struktúra — minden eszköze megvan hozzá, hogy fantáziáját korlátlan utakra terelje”.²⁶ Sőt, olykor benne is éled az expresszionista szépíró a korábban írt pacifista prózaversek utóhajtásaként, s ilyen világoelő extázisban méltatja Henry Barbusse munkásságát: „... ez a háború epikául mosolyul majd szánkra, a haló világ örültjein át új lelkek, új élők fogják a maguk akaratát, a maguk szenvedélyét világgá ölelkezni, s ennek a háborúnak, ennek a dogma nélküli négy vagy öt évnél minden csecsebecsét csak betűkbe táncolva fogjuk felcsuklani — jajgatással.”²⁷ A „valóságfedezet” pedig nemcsak hogy nem hiányzik, hanem néha még túlburjánzik Kázmér felfogásában. A Barbusse-cikkkel majdnem egyidejűleg, hasonlóképpen, mint 1920-ban, Zola zászlaja alatt az új naturalizmus megszületését hirdeti meg s a kísérleti regény szerzőjének olyan reneszánszt jósolja meg, mint a Stendhalé volt az 1880-as években.²⁸ Miként tudjuk: jóslata nem volt előzmény nélküli, de később még inkább beigazolódt.

Kora legnagyobb írójának ebben az időben Heinrich Mannt tartja, nemcsak „az expresszionizmustól túlfűtött látása” miatt, hanem azért is, mert szerinte ez a német író az egymást követő és egyidejű irányzatok — főleg a naturalizmus, impresszionizmus és expresszionizmus — szintézisét hajtotta végre.

Kázmér és Sinkó. A kritikus fogalmaknak e modellje természetesen nem egyedülálló. Sinkó Ervin pl. bécsi emigrációs éveiben a Kázméréval hasonló kérdésekkel küszködve s indokoltan mélyebb valóságból keresve kiutat, többször is hasonló megoldást talál. A valóság elvesztése után ő is csupán a lélekben lel kapaszkodóra. E sorokat akár Kázmér is írhatta volna: „Van egy kereszténység, egy egyetlenül igazi, és ha foglalmilag nem is tudjuk definiálni, lelki valóság az, melyről mindnyájan tudhatunk, noha nem vált bennünk valósággá.”²⁹ Mindketten elutasítják az avantgarde eszménytelenségét, az áhítatot és a tiszteletet elsőpró cinizmust.³⁰ Kázmér és Sinkó egyaránt az egyéni keresztül szeretné megjavítani a világot. S ha Kázmér 1923-ban úgy vélekedik, hogy „A harmonikus élet, a gondolat és az érzés közötti egyenlőség, amely a maga teljességében a lélek nemességévé emelkedik, az erő, a fegyelmesség, a kitartás — csak ezek lehetnek erkölcsi támaszai az emberiség lírai menetű, de a társadalom lelki kényszere alatt abszolút emberivé valósuló individualizmusának”³¹, akkor két évvel később Sinkó Ervinnek is majdnem ugyanaz a gondolatmenete, mikor „egy új klasszikus költészetnek, egy építő, a szellemi káoszban rendet teremtő, nevelő, pozitív művészetnek” szeretne a „munkása... lenni”.³² Fő elvük kétségtelenül az erőszakmentesség, a jobb- és a baloldali diktatúra elleni tiltakozás. Ahogyan Sinkó *A megértés könyveiben*³³ az egymás iránti türelmet, megértést és jószágot prédikálja, erre emlékeztető módon, de kisebb fokú tudatossággal s nagyobb expresszionista lendülettel hozsannázik Kázmér is már említett cikkében: „Ki kell lépünk önmagunkból és részt kell kérnünk a nagy életritusból, a bennünket környező világból, a kultúrteremtés társadalmára felé kell közelednünk, és a természet és a világismerés teljességével, a népszellem legtokéletesebb kifejlesztésével oda kell adnunk magunkat annak a nagy, határtalan szeretetnek, amely etikai determinánsa a szociális ideálnak, a

maga tisztaságában a szociális kor morálja elé lépő tudatos, igaz embernek.”³⁴ Itt a „népszellem” kifejezésének tolsztoji jelentése van, mert Kázmér e korszakában legalább annyira becsüli az orosz író, mint Sinkó.

Masaryk, a programadó. Ezért van az, hogy lelkendezve teszi magáévá a tolsztojánus Masaryk nemzetnevelő programját, mely a pozitívizmus által túlfavorizált külső megismeréssel ellentétben az egyéniség önművelését, gondolatnak és érzésnek már említett harmóniáját állítja a nevelőmunka előterébe. S amikor Krisztus példájára hivatkozva a politikai és társadalmi harcoktól való tartózkodást hirdeti, amely állásponthoz Sinkó a saját megszenvedett tapasztalatai után, világi hatalmak közvetítése nélkül érkezett el, Kázmér beugrik a demagógiának. A tolsztoji tanítást főleg az tette manipulálhatóvá az állami ideológia számára, hogy a kereszténységet nem azonosította az uralkodó egyházi formákkal. A masaryki—kázméri új vallás-várásba azonban maeterlincki felhangok is vegyülnek, mert hiszen „Krisztus vallásának rövidesen egy új vallás képében kell jelentkezni, mert Masaryk szerint az idő már megérett egy új vallásra, a hit őszakkordjának felzúgására s az idők igazsága szívárványszíneinek felsugárzására”.³⁵ E tanulmány végén kritikuskunk lelkesedése az eksztázisig fokozódik, jeremiádba vált, úgyhogy víziója az ótestamentum prófétáinak látomásaira emlékeztet: az új vallás születésének feltétele eszerint az lenne, hogy „A büszke ember társaira vadászna, újra érezné a harcoló hit jelentőségét, amott sortűzek világítanak, odább meztelen kardok csillannának meg, halálordítás, éles kövek röpködése, felborult villamosok, égő falvak, kókadó műhelyek és a két hit között hihetetlen erőre kapna: a harmadik, a változatlan termelési rend anarchiáján szenvedő nincstelnek tudatra ébredő forradalmisága”.³⁶ Tagadhatatlan, hogy egészen fantasztikusnak mondható elképzelése ez a szociális forradalomnak. Még furcsább, hogy épp a Masaryk-tanulmányba csempeszi bele a gondolatot. Melyik az igazi Kázmér? — bizonytalanodunk el hirtelenében. Mindegyik — hangozhatna a leghelyesebb válasz. Kritikuskunk ugyanis az emberi lény gazdagságának mindegyik változatával hajlandó azonosulni, anélkül, hogy bármikor (akár később a belgrádi éveiben, a Kalangya főmunkatársaként is) elkötelezné magát a teljes azonosság mellett. Egy előnye s egy hátránya van ennek a nem teljesen egyértelmű, etikailag vitatható magatartásnak: az, hogy képviselőjét nem fenyegeti a dogmatikus beszűkülés, ám annál inkább a gerinctelenség. Kázmérnak azonban ez csupán érzékeny pontja és nem a lényege; az ő munkássága — életének bármely szakaszában — jóval több annál, mint amit a polgári életformának tett engedménye a haladó utókor ítélőszéke előtt az összértékéből levon. A leghelyesebb talán eklektikusnak minősíteni e magatartást, melynek — s ebben az egyben igaza van Gömöri Jenőnek — a „zavarosság” a stilisztikai következménye. Természetesen az ilyen szempontú bírálatnak is óvatosságnak kell lennie, mert az akkori időszaknak azóta még híresebbé vált nevei közül is sokan megbuknának a mai nyelvhelyesség vizsgáján.

Az önmagukban sokszor alig kielemezhető gondolati oda-vissza csúszkálódások ellenére is egyértelműen ki lehet mondani, miben jelöli meg a „nincstelnek”-kel szembeni (velük csupán affektív módon és csak vízionárius pillanatokban azonosuló) passzív magatartásának okát: az etikában. Ennek szempontjából ad igazat Engels vitapartnerének, Dühringnek is, a vita tárgyilagossá áttekintése után, mert „a szocializmust kisértő betegség legmélyebb gyökere ott van, ahol nem tűrik a revizionizmus szükségességét, az etikai kritika szükségességét”.³⁷ Lukács Györgynek és Sinkó Ervinnek hosszas vívódások és töprengések után a maguk módján sikerült feloldaniuk ezt az ellentmondást, míg Kázmér csupán határozott kísérletet tesz rá, több mint egy évtizeddel később a Kalangyában. Hogy ebben a tekintetben önmaga számára sem juthatott megnyugtató eredményre, annak azon kívül, hogy nem volt teoretikus alkat, az a magyarázata, hogy neki, disszidens szellemiségű polgár létére, egy mind ingatabbá váló polgári társadalom talaján kellett helyt állnia, s nem hogy a kiteljesedés, de még az igazi kibontakozás feltételei sem voltak adottak számára.

Tudomány és miszticizmus. Hiába volt hasonló felfogása Kázmér Ernőnek és Gömöri Jenőnek az apolitikusságot illetően és a magyar nemzeti kisebbség szerepére vonatkozóan, Gömöri nyilvánvalóan a miszticizmus miatt sem szenvedhette Kázmért, aki, hasonlóképpen, mint néhány évvel korábban, most is meg van győződve róla, hogy „lelki diszpozíció, misztikus révület pótolhatják csak a mai esztétikai szűkös keretét”, mert — s itt újra a nietzschei, dionüszoszi művészetelv jelenlétét érezzük — „elemezni annyi, mint hidegen, érzéketlenül állani vele szemben”.³⁸ Ezek után azon sincs csodálkozni való, hogy Kázmér (miként már A Hét egy-két cikkében is tapasztalhattuk) bizonytalanul mozog a tudományos fogalmak között, s ha Gömöri a képességét és egész korábbi munkásságát dilettánsnak bélyegezte, mi e kifejezést az ilyen ritkábban előforduló mondataira vonatkoztatjuk: „akiknek munkájukban van Aristoteles híres poetikáját olvasni, azok rájöhetnek arra, hogy az ő filozófiai szempontjai mindig magasabb rendűek voltak a történelmi felfogásnál, s igen sokszor megesett az is, hogy az akkori színpadtól csodálatosan egyéni nézetek kifejezését kapták a nézők, mintegy közös kincsül, amelyek a köznapi valóság fölött eszményi valósággá váltak.”³⁹ Hogy ez pontosan mit akar jelenteni, talán Kázmér Ernő szóbelileg meg tudta volna magyarázni; így azonban csupán sejtenünk lehet az értelmét, mivel a kritikusok akkori mércéjén nem sokat nyomott a világosság.

A homály kultusza azonban nem zárta ki nála, hogy a legmagasabb rangú tudományosságot a felvidéken ne Kármán Mór munkásságában tisztelje, akinek az *Etikájáról* szóló bírálatában arról elmélkedik, hogy az ember teljessége csakis a kultúrában és az etikában valósulhat meg.⁴⁰ A másik tudós pedig, akiről csak elismerő szavai vannak: Sas Andor.⁴¹

A magyar irodalom küldetése. „Egy magasabb európai magatartás kialakítása lebegett a szemünk előtt, amely minden közép-európai kis nép számára megnyugvást ad. Úgy képzeltük, hogy van, létezik egy magasabb életforma, mely európai, szociális, gazdasági és esztétikai értékötletet jelenthet úgy a kisebbségi magyarság, mint a többségi nemzet számára”⁴² — írja Jócsik Lajos az új államalakulat nemzetiségi küzdelmeinek első éveire visszaemlékezve. Kázmér Ernő szellemi horizontja ennél egy kicsit sem alacsonyabb; ő a magyar irodalom felől (amely számára az ötfelé szakadt magyarság irodalmával azonos) egy egész széles európai békeperspektíva ügyét tartja szem előtt, amikor Gömöri Jenő folyóiratával, a *Tűzzel egyidejűleg*, tehát vele is versengve (ami szintén Gömöri cikkének egyik előzményeként tudható be) a Nemzeti Kisebbségekben a rá jellemző enyhe érzélgősséggel és utópisztikus hangsúllyal a következőképpen nyilatkozik: „A világháborúból kimenekült, de hamis rendszerek és hazug társadalmi intézmények között élő ember akaratlanul is az összetartozandóságot keresi. Nem akar külön világ, külön nemzet, külön faj lenni, boldogságot vár, megváltást minden lelki feszültségtől, s bárki hozza is azt, magához öleli és vele zokogja: »Milyen csodálatos csak embernek lenni.« Az irodalom, a szellemi forradalom ezt akarja, s hogy ez elérkezessen, meg akarja dönteni a hamis rendszert, fel akarja robbantani a hazug társadalmi intézményeket, meg akarja szüntetni az ember és ember közötti különbözőséget s a mai európai individualizmus csődjét áthatalva, egy nagy emberi társadalomba akarja tömöríteni a világ intellektusait. Ez a nagy hivatás, ez a nagyszerű szerep a magyar irodalomra vár, hogy a német, a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát, a román, a bolgár és a lengyel irodalommal összeforrva, közös úton haladva, ha faji és nemzeti kincseinek sajátos demonstrációjával is, elérjen az emberhez, a világosságához, minden igaz művészeti cselekedet egyetlen forrásához.”⁴³ Ma ezt mindössze annyival egészítenénk ki az elmúlt évtizedek történelmének tapasztalata alapján, hogy az ember belső reformja, pusztába kiáltott szó lévén, önmagában nem hatásos, amennyiben a legtöbb energiát tartalékoló réteg, a munkásosztály (a „nincstelenség”, ahogyan Kázmér említi bátorítatlanul Masaryk-tanulmányában) harciassága nem kezdi megvalósítani. Ami egyébként az idézetben a leglényegesebb, az az, hogy kritikusunk a kisebbségbe szorult magyarság legjobbjaival egy vonalban a kétségbeesítő körülményekből a legmagasabb rendű erényeket igyekszik ki-csírátatni, mivel, miként Fábry Zoltán mondja: „szegénységben és sze-

génysegből kellett gazdagodnunk. A szükségből kellett — és ami a legfontosabb: lehetett — erényt csinálni.⁴⁴ Nem zárkózik el tehát a maga sajátos feltételei közepette szintén mostoha körülmények között vergődő magyarországi irodalomtól, nem állítja élesen szembe a csehszlovákiai és az anyaországbeli szellemi-társadalmi lehetőségeket, mint a kormány-párti emigránsok általában teszik, noha határozottan nyesegeti a történelmi Magyarország ideológiai anakronizmusának — a socialista kultúr-szemlélet által is elvetett — burjánzásait. Heti kritikushoz képest alapos magyar irodalmi tudással (sajnos, eléggé pongyola nyelvezettel is) mutatja ki Császár Elemérnek *A magyar regény története* c. könyvéről írt bírálatában, még bizonyos megértést is tanúsítva iránta, hogy a magyar regény történetét nem lehet, és nem is kell a szomszédnépek és a nagy európai nemzetekkel való, könnyen kimutatható kapcsolatoknak magyarkodó figyelmen kívül hagyásával megírni.⁴⁵ Helytelen lenne azonban itt szintelen kozmopolitizmusra s a helyi színek moralizáló mellőzésére gyanakodnunk. Kázmér csupán „minden emberi ideálokat szerető ember”⁴⁶, aki egy másik cikkében viszont azt kifogásolja a magyarországi könyvkiadók munkájában, hogy nem támogatják a „nemzeti életerőt és a magyar élet-képességet” megőrkítő irodalmat.⁴⁷ Fából vaskarika ez? Nem. Csupán egy nagy magyar szellemnek a hatása, amit a mi kritikusunknál áthatóbb elmék sem kerülhettek el.

Összefogás Ady jegyében. Az igazi magyarság-élményt, közép-európaiságot és nemzetköziséget Kázmér Ady Endrétől tanulta meg. Nem véletlen hát, ha nem is egy cikkében a háború után szétszóródott magyarságot összetartó erőnek s egy haladó nemzetköziségnek a fedezetét az Ady-kultusz ápolásával szeretné megteremteni. Az *erdélyi Ady-kultusz és az Ady-Társaság ügye* c. írása a költő emlékének jegyében olyan szervezkedést pártfogol, mely „a magyarság primér, egységesen progresszív kultúrájának evolúciója mellett, azokat az utakat, azokat a lehetőségeket jelölje ki, amelyek feltétlen alkalmas eszközei az új nemzeti államok kultúr-tényezőinek és alkotó művészeinek kölcsönös — minden faji, nemzeti, felekezeti különbözőséget kizáró, kollaborációjának”.⁴⁸ A cikk különben az új román állam bürokratikus értetlenségét, s a Társaság helyzetének ebből következő megoldhatatlanságát sem hallgatja el. Kilenc hónappal korábban Fenyő Miksához írt levelében⁴⁹ a szlovákok és a kisebbségbe szorult magyarság Ady-kultuszáról tájékoztatja Fenyőt. Megemlíti, hogy a költő népszerűsítéséből ő is kiveszi a részét, és arra kéri a Nyugat korábbi mecénását, hogy hatalmazza fel őt Ady irodalmi emlékeinek összegyűjtésére. Levelében egy szlovák lapnak, a Slovensky Vychodnak a vasárnapi mellékletét is küldi, amely Adynak a *Proletár gyerekek dala* c. versét is hozza a fordító megjegyzésével. Hogy e lelkesedésnek némi eredménye is volt, azt Kázmérnak másfél évtizeddel később, a Kalangyában tett vallo-mása tanúsítja, mely szerint szlovák íróbarátai őszintén lelkesedtek Adyért és magukénak vallották programját.⁵⁰ Első cikke után két évre az *Ady-Múzeum* ügyét teszi szóvá s a Dóczy Jenő és Földessy Gyula által szerkesztett adattárról számol be, külön-külön méltatva az emlékezéseket és tanulmányokat. Kázmér azonban Adynak a magyar irodalmon belüli jelentőségével is tisztában volt, amire az vall, hogy a Prúdy számára írt tanulmányában a magyar költészetről rajzolt képe középpontjában Ady áll.⁵¹ Egy évvel később azt sem mulasztja el, hogy hosszan ne méltassa az *Ady-Múzeum* második kötetét és az Ady-kutatás pillanatnyi helyzetét.⁵²

Aki Adyt szereti, annak a társadalmi radikalizmus kérdésében is pozitívan kell állást foglalnia. Kázmér nem is tartózkodik: ebben is hű követője a költőnek. A Prúdyban közzétett másik tanulmányában⁵³ ugyan is, melynek az új magyar próza a tárgya, a Magyar Újság ismeretlen kritikusanak szavaival „Jászai Oszkárék ideológiája előtt lengeti meg piros zászlaját”.⁵⁴ A bíráló ezután ilyen fenntartással folytatja: „(Kázmér) a művészetek irodalomra ható erejét Kernstockban, Bartókban látja meg, és ha ez nem is hiba, mindenesetre ott az objektivitás hiánya, amidőn az euro-

péer szellem igaz, magyarországi kibontakozását a progresszív radikálisok Társadalomtudományi Társaságában vélte felismerni." Ettől eltekintve elismeri Kázmér világ- és magyar irodalmi kultúráját, valamint a tabló hitelességét, melynek névösszeállításán és értékelésén ma sem igen lenne változtatnivalónk; sőt azt is hozzáteszi, hogy „szlovák folyóirat most először nyitja meg lapjait magyar esztétikus számára, s ez a feladat éppen Kázmér Ernőnek jutott”.

Kritikusunk az induló Korunkra is felfigyel. Megvan győződve róla, hogy „mert minden tanulmánya, krónikája, szemléje valódi meggyőződéssel alapszik, minden jel arra mutat, hogy Európa e félreeső helyéről, a magyar lelkiismereti szabadság ősi városából, Kolozsvárról elindult Korunk valóban hozzájárul ahhoz a nagy misszióhoz, hogy a mai világnézeti ellentétek kiküszöbölésével, grandiózus szintézisbe foglalódjon Új Európa új kultúrája”.⁵⁵ Azt már nem láthatta előre, hogy a Korunk missziója nem a „világnézeti ellentétek kiküszöbölése”, hanem inkább kiélézése lett egy távoli — a kázméri utópiához hasonló, de annál realisabb, mert közvetlen cselekvésmódot mutató — harmónia érdekében.

Kázmár Ernő tehát nem lépett a Korunk egyszerre szellemi és gyakorlati útjára, ő továbbra is megmaradt baloldali érzelmű polgári humanistának. Ennek számos dokumentuma közül csupán a legfontosabbakat ismertetjük. Egyik cikkében pl. a pozsonyi szlovák egyetemisták sovíniszta kilengései idején két szlovák iparos, két egyszerű ember példáját emeli a magasba, akik a Petőfi, Tompa és Kerényi költői versengésének emlékére állított kőobeliszk restaurálásával az egykori vételkedő színhelyét és a költők nevét megmentették a feledéstől, ami által tulajdonképpen azt demontstrálták, hogy „népek és népek mindig közelebb vannak egymáshoz, mint a legbarátságosabb és legműveltebb diplomaták, a nép dolgozik s szenved és könnyen veszi be szíve a másik népet, mely szintén ugyanazt csinálja — neki nem kenyere a zavarosban való halászat”.⁵⁶

Az új szlovák irodalom kritikus. Korántsem elfogult tehát a többségi nemzettel szemben Kázmér. Noha figyelemmel kíséri a szlovák kultúra növekedését, esze ágában sincs, hogy törleszkedően lelkesedve feladja európaiságát. Többek között ilyen tárgyilagos bírálat került ki tolla alól: „az új szlovák irodalom fejlődési stádiuma a kritikát nélkülözi, az értékelőket, akik a nemzeti szempontokon túl, egy egységes, egyetemes irodalmi fejlődés és irodalomelmélet szempontjából vizsgálják az új termést...”⁵⁷ Ugyanez az írás két novellistának, Tido J. Gaspárnak és Gejza Vámošnak a kibontakozási lehetőségét latolgatja, két költőt (Emil Bolešlav Lukačot és Ján Smreket) viszont megdicsér. Az eszménytelenül romboló expresszionizmus iránti ellenszenvét a szlovák irodalom területén sem titkolja el. A magyar Mának a szomszéd megfelelőjét ismeri fel benne, s iránta sincs nagyobb kíméléssel, aminek oka a baloldali forradalmi tevékenységtől való elzárkózásban rejlik. Attól fél, hogy a tételek mögött elvész az ember, mikor azt hiányolja a folyóiratban, hogy „... a szuggesztivitásig (...) nem tud eljutni, mert tulajdonképpen a formátlan és kaotikus expresszionizmus eszközeiből tisztelegnek maguknak az írók s ellenőrizhetetlen eszközeikkel az expresszionizmust, mint önmagáért való művészkedést, kisajátítják”.⁵⁸ Legtöbb írásnak mégis a szeretet és megértés az alaptónusa. Ebben a hangnemben mutatja be többek között Krčméry István antológiáját.⁵⁹ Ivan Krasko intellektuális pesszimizmusáról mint a Hvidedoslavi líra örököséről szintén felsőfokban beszél.⁶⁰

A kázméri nemzetközpontság és nemzetfelettség egészen sajátos viszonyban van egymással. A népek egyediségének és ugyanakkor testvériségének kapcsolata kevés kritikusknál vált olyan egyértelmű gyakorlattá, mint nála. Mikor Jozef Gregor Tajovskýnak a művét az első szlovák történelmi drámaként üdvözli⁶¹, akkor valójában csak a szlovákok nacionalista lázadásának nemzeti-társadalmi szükségszerűségét tartja szem előtt, s egy pillanatig sincs kétsége, hogy nem volt-e meggondolatlanul önző és talán áruló a szucsányi tanító tette, a magyar szabadságharc hátba táma-

dása, melynek ha voltak is kényszerítő okai, sem történelmileg, sem pedig erkölcsileg nem igazolható. Kázmér sorsközösséget érez a szlovák néppel, mely a múlt században a zsidósággal egyidejűleg vívta küzdelmét emancipációjáért. Eppen ezért ő fokozott érzékenységgel látja és bírálja a mikszáthi valóságlátás érzéketlenségét a nemzet perifériáján forrongó változások irányában; és most is, mint néhány évvel korábban, a magyar történelmet illúziótlanabban szemlélő, a tragikumra hajlamosabb Kemény Zsigmond az írója, kiről tanulmányvázlatot is készít.⁶² Mindez azonban még nem jelenti azt — s íme a paradoxon —, hogy nem hajlandó akár Jókai Mórnak is a nyomába szegődni, s azután nyomozni a Bükk rengetegében, hogy a szabadságharc bukása után hol bujdosott a híres magyar író.⁶³

A szlovenszkói magyar irodalom alkalmi kertésze. Kázmér Ernő a tíz évig tartó szlovákiai tartózkodása idején nem teljesített rendszeres kritikusi szolgálatot a csehszlovákiai magyar irodalomban. A hetvenegy-néhány író, kritikus és tollforgató közül, akiket Csanda Sándor az *Első nemzedék* c. irodalomtörténeti portré-, illetve vázlat-sorozatában érdemesnek tart megemlíteni⁶⁴, Kázmér mindössze néhányval foglalkozik, noha szempontjai és értékelése egyaránt méltók az írókhoz és bírálójukhoz. Sebesi Ernőnek *Öklös fohász* c. verseskönyvében kimutatja ugyan a Nyugat lírikusainak olvasmányélményét, de arra is felfigyel, hogy „kitör belőle a felfokozott emberi élet értelme, egy minden morálon diadalmaskodó legfelsőbb morál, a legválságosabb pont: emberszeretet, igazságkeresés...”⁶⁵ Egri Viktornak az első regényéről, *A rácsablakos házról* szintén megemlékezik, melyben inkább a tehetséget emeli ki, mint az egyénivé érlelődött, társadalmilag-etikailag meghatározott világlátást.⁶⁶ A mű erényeit és korlátait ugyanabban jelöli meg: „Egri a kisváros társadalmi körén belül élő emberek specialistája.” Benjamin Ferencnek *A halál* c. regénye szintén megnyeri tetszését, bár ez alkalommal a metafizikát találja soknak a konkrétumokkal szemben; „mert Benjáminnak van ereje a nagy formákhoz, van fantáziája az életfunkicót mozgó energiák egyetemes és végső jelentőségeinek tisztázásához, megértéséhez, de nem tud riportere lenni azoknak a zilált időknek, amelyeket elcikázó éles foltokkal akar művésztévé érlelni.”⁶⁷ A még költőnek készülő Szabó Béla második verseskönyvét viszont elutasítja. Nem mondja ki, de tulajdonképpen azt a lelki-társadalmi elkötelezettségű expresszionizmust kéri számon tőle, amelynek előjeleit Sebesinél érzékelhette: „Sehol egy bátor hang, egy elszánt felkiáltás, egy villámló akarat, egy szilaj felkurjantás, Sehol az élni tudásnak, győzni akarásnak legcsekélyebb megnyilatkozása, mindenütt csak wertheri kesergés, ifjúságot megtagadó reménytelenség és erőtlenség.”⁶⁸ Annál inkább dicséri Földes Sándor novelláinak az expresszionizmusát, mivel „Emberirodalom ez, mert tovább megy a kereső, az individualista-anarchista szellem frenézisével dolgozók indulatain, és nem hull bele passzív odaadással a világ zúrós zavarába.”⁶⁹ Nemcsak azért meghökkenő ez az ítélet, mert kritikuskunk, mint említettük már, támadja a Dav forradalmi expresszionizmusát, hanem azért is, mert Földes Sándor a Kázmér-kritikával majdnem egyidejűleg ultrabaloldali támadást intéz a Korunkban Fábry Zoltán ellen, mondván, hogy „A babonákkal tehát le kell számolni, mielőtt nagyra híznak. Az »emberirodalom« babonájával is.”⁷⁰ A látszólagos nagy következtetésnek valószínűleg az a magyarázata, hogy Kázmér ízlését inkább elégtette ki a próza műfajának (egyébként általában ritkábban művelt) expresszionizmusa a líráénál, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy a prózában a legszélsőségesebb indulat is tárgyát keres, melyben — a költészet gáttalanságával szemben — bizonyos fokig feltétlenül feloldódik, s ekképpen bizonyos általános „emberi tartalom”-ig is eljut. Ezért a realiztikus törekvések iránt is megértést tud tanúsítani. Sziklay Ferencnek *A fekete ember* c. ifjúsági regényéről pl. csak jót mond a jelen és a történelem eredményes szempontegyeztetésének dicséretéért.⁷¹

Kázmér Ernő ezenkívül az irodalom alsó régióiban is hallatja szavát: az elsők között nyit tüzet az Új Aurórának a főleg magyarkodó dilettánsok összegyűjtő kezdeményezésére, mert attól fél, hogy „mégiscsak közönséghez jut, olvasót hódít, hozzáfér olyan réteghez, amelynek az irodalomhoz való kapcsolata felelősségteljesebb volt, tudatában rejtett az ízlés, az író intencióit megbecsülő rokonszenv”,⁷² amikor még ti. szerves volt a kapcsolata a budapesti központtal. Az első évek kudarcait azonban nem csupán bíráltni tudja, hanem megérteni is. Az irodalomtörténetek tanúságai szerint az első években nem ritkán sóhajtottak fel a haladó kultúrmunkások ekképpen: „Kutató, kereső, gondolkodó, lelkiismeretes művészen a szlovenszkói új magyar irodalom nagyon, nagyon szegény. Közös centrum, közös cél nélkül egymástól távol élnek, dolgoznak, küzdenek és nincs lap, nincs kiadó, nincs közönség, amely együvé terelné őket.”⁷³ E megjegyzést különben az akkor még felvidéki írónak számító Mária Sándornak két könyvével foglalkozó méltatásában tette. Nem ismeri fel az író későbbi ellenszenves cinizmusának csíráit, ezért a humanista postimpresszionizmusát és expresszionizmusát értékeli műveiben.

JEGYZETEK

1. Vö. a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban található Mihályi Ödönhöz írt levelével. — Zilina, 1920. VII. 31.
2. Benkő Ákosnak egyik hozzáma írt levele szerint „előadásokat is tartott a folyóirat rendezvényein”.
3. Vö. a MTA levéltárában levő Tevan Andorhoz írt levéllel. — Pozsony, 1927.
4. *Tűz*, 1922. XI. 26.—XII. 31.
5. A *Kázmér-sztereotípiák forrásánál*. *Magyar Szó*, 1977. I. 15. 13.
6. Turczel Lajos: *Két kor megszgyénjén*. Bratislava, 1967.
Csanda Sándor: *Magyar irodalom Csehszlovákiában. A magyar irodalom története*. Bp., 1966. 897—923.
7. *Magyar irodalom Csehszlovákiában*. Uo. 868.
8. I. m. 87.
9. I. m. 55.
10. I. m. 30.
11. I. m. 31.
12. *Wer weint um Juckenack?* Hans J. Rehfish tragikomédiája. *Magyar Újság*, 1926. I. 7.
13. *A szecessziótól a dadáig*. Újvidék, 1969. 19.
14. *Ember az embertelenségben*. *Kassai Napló* (a továbbiakban KN) 1920. XII. 25.
15. Vö. *A könyv*. Irodalmi Elet, 1927. 1. sz. 1. Itt olvashatjuk többek között: „... kell a vezető, kell, aki megfogja kezedet s elvezet ahhoz a könyvhöz, mely vigasztalód lesz szomorúságodban, ápolód betegségedben, mert ez a barátod, ez az ismerősöd veled marad gazdagságodban is.”
16. *Reggeltől — Éjjelig*. Egy Georg Kaiser-dráma. KN, 1924. IV. 13.
17. Zilina, 1920. VII. 21.
18. *Az expresszionizmus*. Bp., 1964. 25—26.
19. Whitman és Verhaesen még a jugoszláviai korszakában is mintakép számára, amikor pedig már a Neue Sachlichkeit és egy sajátosan értelmezett szocialista realizmus híveként tudatosan szeretne realista lenni. Vö. Irodalmi szemle. K, 1934. 308.
20. *Mereskovszkij*, *Magyar Újság*, 1925. XII. 6.
21. *Füst Milán*. *Nyugat*, 1911. VII. 1.
22. *A líra halála. Az értelem keresése*. Bp. é. n. 46—61.
23. *A magyar irodalmi avantgarde*. I—III. Újvidék, 1969; 1970, 1971.
24. KN, 1924. IV. 20.
25. *Párizsi csavargás*. *Magyar Újság*, 1925. XII. 25.
26. *Két szlovák novellista, két szlovák költő*. KN, 1926. I, 17.
27. *Henry Barbusse*. KN, 1927. IV. 17.
28. *Zola*. KN, 1927. IV. 3.
29. *Tolsztoj leánya Bécsben*. Testvér, 1925. VI. 15. 15.
30. *A legmodernebb irodalmi irányzatok*. Testvér, 1925. VI. 15. 164—165.
31. *Masaryk vallása*. KN, 1923.

32. *A legmodernebb irodalmi irányzatok.* Uo. 166.
33. *Testvér,* 1925. I. 15. 1—9.
34. *Masaryk vallása.* Uo.
35. Uo.
36. Uo.
37. *Engels harca Dühringgel.* KN, 1922. V. 28.
38. *Szomory Dezső legújabb novellái. A telefonzsinór.* KN, 1922. V. 2.
39. *Színpad és színpadi kultúra.* A Reggel, 1922. II. 9.
40. KN, 1922. V. 24.
41. *Szabadalmas Munkács város levéltára.* KN, 1928. IV. 29.
42. *Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben. Iskola a magyarságra.* Bp., 1939. 178.
43. 1922. 41.
44. *Kúria, kvaterka, kultúra.* 288. Id. Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén.* 100.
45. KN, 1922. V. 27.
46. *Arany betűk.* KN, 1925. III. 14.
47. *Magyar könyvek — Bécsben* A Reggel, 1922. I. 26.
48. KN, 1922. XII. 10.
49. *Pozsony,* 1922. III. 13. A levél a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona.
50. *Hegyhorság hangja.* Szlovák költők versei. K, 1935. 137.
51. *Moderná mad'arská literatúra.* 1925. 395—397.
52. *Új Ady irodalom.* Magyar Újság, 1926. I. 24.
53. *Moderná mad'arská proza.* 1925. 511—518.
54. 1925. X. 4.
55. *A Korunk legújabb száma.* Magyar Újság, 1926. V. 22.
56. *Arany betűk.* KN, 1925. III. 14.
57. *Két szlovák novellista, két költő.* KN, 1926. I. 27.
58. *Szlovák irodalmi folyóiratok.* 1925. III. 22.
59. *Antológia szlovák költőkből.* KN, 1925. X. 11.
60. *Ivan Krasko.* Este, 1926. 7. sz. 23.
61. *Langsfeld Gyurka halála.* KN, 1925. V. 17.
62. *Az új magyar regény.* A Reggel, 1922. III. 22.
63. *A bárátfalvi lévita falujában.* KN, 1925. II. 22.
64. Bratislava, 1968.
65. KN, 1922. V. 21.
66. KN, 1924. III. 30.
67. KN, 1925. III. 29.
68. *Pipacs.* KN, 1929. V. 5.
69. *En öltem meg.* Magyar Újság, 1926. VI. 6.
70. *Vö. Csanda Sándor: I .m.* 56—57.
71. *Magyar Újság,* 1926. VI. 13.
72. *Új Aurora,* 1923. KN, 1923. II. 14.
73. *Márai Sándor két könyve.* A Reggel, 1922. II. 15

KIDERÜLT AZ ÉG

EMIGRÁCIÓS ÉVEIM A SZOVJETUNIÓBAN (2.)

BIZONYTALANSÁG

Feleségem az Idegen Nyelvek Főiskoláján tanult tovább, német nyelv- és irodalomszakos tanárnak készült. Én a munkám mellett marxista filozófiát tanultam. A magyar rádió egyre gyakrabban sugározta írásaimat. Nyugodtan, derűsen teltek a napok. Kislányunk, Erzsike, a rózsás arcú, sírós, hangos csöppség, mint minden gyermek, sok örömet és sok gondot okozott nekünk.

Ebben az időben rendes szokásom szerint egy este elindultam a Magyar Klubba. A Leotyevszkij köz sarkán talákoztam Kiss Lajos íróval.

— Hová mész? — állt elém.

Az alacsony termetű, mindig mosolygó arcú ember almakerek képe feltűnően sápadt volt.

— A klubba megyek — mondtam nyugodtan. — Miért kérded?

Nem válaszolt, körülnézett és kamornál fogva behúzott egy kapualjba.

— A klub be van zárva, a kapu előtt rendőr áll... Te nem tudsz semmit? Kun Bélát letartóztatták — suttogta a fülemhez hajolva. Torakomon akadt a szó.

— Kun Bélát... Nem értem.

— Én sem értem, és mások sem értik. A Nyugati Egyetemet is, ahol az elvtársak tanultak, bezárták.

A feszült csendben Kiss Lajos elszürkült szemét figyeltem, melyben rejtett félelem bujkált.

— Hogy lehet ez? Mi ez? — kérdeztem kis szünet után.

— Ki tudja? Talán majd... Na de most szedd a sátorfádat, öcsém, és óvatosan haza. Haza, most ez a legbiztosabb.

Elgondolkodva, nehéz szívvel ballagtam hazafelé. Otthon Klárának nem szóltam egy szót sem az esetről. Minek őt is felzaklatni, rövidesen úgylis tisztázódik az egész.

Pár nap múlva a véletlen Róth Imrével, földimmel hozott össze. A Nagy Színház háta mögött, az egyik szűk utcában talákoztunk.

— Gondoltam rád és itt vagy.

— Mi újság?

— Van sok, sajnos. — Az izgalomtól remegett a hangja.

— Holnap utazom, azaz visznek. El kell hagynom Moszkvát.

— Neked? Miért?

— Távol-Keletre megyek, egy ismeretlen kisvárosba. A neve a térképen nem is szerepel. Gyárban fogok dolgozni mint írnok, vagy munkás, vagy ki tudja?

— Te? De hiszen te tanár vagy, professzor! Mi ez?

— Politikai száműzetés.

— De miért?...

— Nem tudom... Engem jóformán ki sem hallgattak. — Szünetet tartott, száraz torkát köszörülte. — Talán mert együtt dolgoztam Kun Bélával...

— És a családod, Imre? A feleségeddel és kislányoddal mi lesz?

— Ők egyelőre itt maradnak Moszkvában, aztán a jó ég tudja...

— De hiszen ez...

— Ez most így van. Úgy látszik, nekünk ezen is át kell esnünk. — Mélyet sóhajtott. — Megyek.

Megöleltük egymást.

— Talán még találkozunk az életben?

Elment.

Róth Imrét, az olajbarna arcú, nyurga diákot, a sokgyermekes Kanizsai utcai fűszeres fiát gyermekkorom óta ismertem, a szomszédunkban laktak.

A Tanácsköztársaság ideje alatt a forradalmi ifjúság egyik vezetője, a Latinca-század katonája volt.

Amikor ránk tört az ellenség, s hazánk védelme úgy kívánta, hogy a Latinca-század nagyobb része a frontra menjen, Róth Imrét szándé-

kosan azok közé osztottuk, akik itthon maradtak. Hiszen a fiatal fiú katonára nem volt soha és szükség volt rá itthon is. Neki azonban ez az intézkedés nem tetszett, sértette önérzetét. Három nap múlva utánunk jött a frontra és ott is derekasan megállta a helyét. A forradalom bukása után a fehér bíróság ötévi fegyházra ítélte. 1921-ben a börtönből a szovjet kormány csereakciója mentette ki. 1936-ban Moszkvában a Sarló és Kalapács című magyar folyóirat főszerkesztője volt, előadó az egyetemen és Kun Béla közvetlen munkatársa.

Elvitték, soha nem jött vissza...

Napról napra jöttek a hírek. A Vörös Hadsereg néhány zseniális, legendás hírű vezérért, neves bolshevik vezetőket, külföldi kommunista emigránsokat tartóztattak le. De kisembereket is elhurcoltak.

Matusán Béla pesti vasmunkást, jó barátomat, kiért tűzbe tettem volna a kezem, elvitték éjnek idején, mint a gonosztevőt. Összetört beteg asszonya és két kis gyermeke maradt otthon.

Feleségem minden eshetőségre elkészülve, egy este csillogó, nedves szemmel, remegő kézzel összecsomagolt részemre két inget, két alsónadrágot, egy darab szalonnát és kenyeret. Ha jönnek értem, késsen legyen a csomag, mit magammal vihetek.

Mindenhova éjszaka 12 órakor állítottak be. Éjjel 1 óráig sohasem fekiüdünk le. Vártunk. A félelem, mint jeges tenyér markolta a szívünket. Testet, lelket ölő sötét bizonytalanságban teltek óráink, napjaink.

Klára az utóbbi időben minden kis zajra összereszt. Hallottuk, hogy a börtönben a letartóztatottakat verik, vallatják és elszállítják őket, senki sem tudja, hová. Kétségbeesésben többször megkérdeztem magamtól: Mi történik itt? Lehetséges az, hogy Sztálin tudta nélkül történik mindez?

Az ellenség börtönében tudtuk, miért szenvedünk, de most?

Hónapok óta senki nem jött hozzánk, kerültek egymást, kerültek bennünket, mint a bélpoklost.

Egy este, tíz óra tájt behallatszott, amint a folyosón csizmás lá-

bak koppanása közeledik a mi ajtónk felé. Megdöbentünk. Klára arca fehérre vált, s halkán súgta:

— Ők.

Kopogás az ajtón.

— Tessék.

Trifunov, a munkavezető lépett be, ki most az üzem párttitkára volt. A megszokott, nyugodt, derűs arcon titkolt izgalom látszott. Mindig nyílt szeme gyanakvoan keskeny volt.

— Jó estét!

— Jó estét!

— Persze nem vártak engem.

— Nem. De a jó vendéget szívesen látja az ember bármikor — mondtam kissé megkönnyebbülve. Örültem, hogy ő jött és nem azok, akiket vártunk.

Trifunov leült, szokása szerint széttette a lábát, megtörölte a bajuszát, teát kért, mondván: csájárgatva jobban esik a beszélgetés. Es nemsokára csendesesen, udvariasan, ahogy ő szokott, megindult a társalgás.

— Pavlusa! — fordult felém. — Mi jó ideje dolgozunk együtt, jól ismerjük egymást. Igaz-e?

— Igaz.

— Nahát, akkor szépen, sorban és őszintén mondd el nekem, hogy milyen szálak fűznek téged Kun Bélahoz. Vagyis honnan ismered, hogy ismered őt és így tovább. Érted?

— Értem. — Tudtam, azaz sejtettem, Trifunov nem magától jött mihozzánk... Azt is tudtam, hogy párttitkárunk egyenes, becsületes ember. Tehát őszintén elmondok neki mindent. És némileg megnyugodva, szinte örülve annak, hogy vele beszélhetek erről a kényes ügyről, elkezdtem mondókámat. — Kun Béla először két évvel ezelőtt, a Magyar Klubban láttam. Előadást tartott az emigránsoknak. Jó előadó volt, szívesen hallgattuk. Három ilyen előadásra emlékszem. Egyik szünetben, a klub folyosóján Matusán barátom bemutatott engem Kun Béla feleségének, ki ahogy megtudta, hogy kárpítos vagyok, nyomban megkért, csináljam meg Kun elvtárs matracát, mert a rugók felszakadtak, törik az oldalát. Természetesen megcsináltam. Ez alkalommal ott ebédeltem náluk, egy asztalnál a

családdal. Kun Béla ebéd közben érdeklődött a családom iránt, majd Kaposvárra terelődött a szó, főként a mártírhalált halt Latinca Sándor-ról beszéltünk. Később szó esett arról is, hogy én hol és mit dolgozom, hol tanulok. Elmondtam neki. Azt felelte: „Örülök, hogy az emigránsok példásan dolgoznak és példásan tanulnak.” Ezt mondta. Aztán telefonhoz hívták, nem is jött vissza az asztalhoz.

— Semmi több? — kérdezte Trifunov nyomatékkkal.

— De igen. Egy másik alkalommal, mikor találkoztunk, Kun Béla megdicsérte a Đuro Đakovićról szóló versemet, mely a Sarló és Kalapácsban jelent meg. És azt tanácsolta, írjam meg a hadifogoly- és polgárháborús élményeimet.

— És?

— Elkezdtem írni.

— Tovább!

— Nincs tovább.

— Ennyi az egész?

— Ennyi.

Másra fordult a beszéd és nem-sokára Trifunov régi, megszokott nyugodt, derűs ábrázattal eltávozott.

Trifunov látogatása után könnyebb lett a szívünk, a lélegzetünk, úgy éreztük, mintha nagy teherről szabadultunk volna meg.

Igyekeztünk erről az ügyről nem beszélni. Belemélyedtünk mindennapi munkánkba. Kissé elszigetelve a külvilágtól, a szűkös családi élet négy fala közé zárkóztunk. Fejlődő kislányunk egyre több gondot, örömet és veszélyeséget okozott, ami most nagyon jól jött nekünk, lekötött bennünket.

Később is hallottunk néha, látunk is megdöbbenő eseteket, börtönből kiszabadult és visszatért, testileg, lelkileg összetört, sápadt, aszott, mély hallgatásba burkolózott embereket. De minket soha senki sem zaklatott.

Eddigi bizonytalanságunkat azonban most még nagyobb, általánosabb, mindent és mindenkit átfogó baj, veszedelem, a közelgő háború rémsége váltotta fel. Egyik baj el sem múlt, jött a másik. Ez a sötét fergeteg, ez a kertek alatt ólalkodó ordas mindenütt jelen volt. Ott lapult gondolatunk mélyén, a leg-

intimebb hangulatunkat is megmérgezte. Nem volt nap, hogy a háborús veszélyről ne beszéltünk volna a műhelyben. A sajtó, a rádió a németekkel kötött egyezmény miatt hallgatott róla... A katonák az utcán menetelve háborús dalokat énekeltek:

„Ha jön a háború,
Ha masirozni kell,
A sötét felhők
Ha ránk zúdulnak...”

Európa egyes területein már folyt a vér, a Hitler-fasizmus egyre terjeszkedett.

SÖTÉT FELHŐK

1941 nyarán feleségem sikeresen befejezte tanulmányait, megkapta a tanári diplomát. Ennek örömeire ünnepi ebédet készített. Az asztalnál ülünk, szépen alakuló jövőnkre gondoltunk, amikor az utcán, a téren és a folyosókon egyszerre megszólaltak a hangszórók, Molotov, a szovjet kormány külügyminisztere beszélt. Bejelentette, hogy a fasiszta német csapatok galád, hitszegő módon betörték az országba, már több helyen átlépték a határt. Kitört a háború...

A hír lesújtott bennünket. Általános megdöbbenést keltett, majd keserű harag öntötte el szívünket. A városban a munka megállt és megállt a forgalom is, mindenki az utcán volt. Felbolygatott darazsfészekhez hasonlított a város. Lázasan tárgyaltuk az eseményeket, vártuk a híreket a határról, a frontról.

Moszkva dolgozói, férfiak és nők, fiatalok és idősebbek, akik elbirták a fegyvert, ott álltak a toborzó bizottságok előtt, jelentkeztek katonának. Még aznap jelentkeztem én is.

A mi műhelyünkben Trifunov, Sztjepanov, Orlov és Tyitov a front-ra kérték magukat, Zálman és az öreg Kuzmin a munkásosztagba iratkoztak fel. Bevonultam a kijelölt laktanyába és beöltöztem katonaruhába.

A kaszárnyaudvar, a termék, minden megtelt önkéntesekkel. Magvárokkal is találkoztam. Ott volt Bálint János barátom, a csepeli vasas. Vidáman, teli torokkal és teli reménységgel köszöntöttük egymást.

— Most megyünk, Pestig meg sem állunk! — kiáltotta felém Bálint, jobbában levő fegyverét magasra emelve. (Bálint János pár hónap múlva a volokolamszki fronton életét vesztette.) A kaszárnyaudvaron talákoztam a már akkor hírneves zeneszerzővel, Szabó Ferencel is.

Engem mint volt frontkatonát rögtön beosztottak a menetszázadba. Kora reggel, teljes felszereléssel kivonultunk gyakorlatozni a várostól öt-hat kilométerre fekvő erdős, rétes területre. Harcászati mozdulatok közben, a nagy melegben dőlt rólunk a veríték. De nem a tűző nap vagy nehéz gyakorlat nyugtalanított, inkább sebesült lábam, mely egyre élesebben szúrt, fájt.

Hazafelé menetelve már nem tudtam titkolni, sántítva marsoltam. Parancsnokunk, egy Bugyonnij-bajuszos tovaris, kinek széles mellén polgárháborús kitüntetések csillogtak, észrevette, hogy bicegek, odalovagolt mellém:

— Mi baj, tovaris? Mi van a lábával? — kérdezte.

— Semmi az egész! — válaszoltam erőltetett könnyedséggel. — Még 15-ben, a Kárpátokban szétzúzta a gránát a jobb lábam fejét, de azóta összeforrt, oda se neki...

A parancsnok orvosi vizitre rendelt. Az orvos alkalmatlannak talált. A további intézkedésig hazaküldtek.

— Van itt egészséges is elég — búcsúzott tőlem a parancsnok. — Otthon is kell az ember.

*

Egy éjszaka bántó, éles hang riasztotta fel a város lakóit: légi-riadó.

— Német repülő! Le az óvóhelyre! — hangozott a vész kiáltás többfelől.

Az óvóhelynek előkészített pincék gyorsan megteltek riadt, sápadt emberekkel, álmukból felzaklatott, síró gyermekekkel, kisdedekkel. Távoli heves tüzelés hallatszott. A szovjet pilóták a városon túl felvették a harcot. Félórás légiütközet után visszavetették a németeket.

A következő napon plakátok jelentek meg az utcán, melyekben elrendelték az evakuálást, gyermekes

anyák, öregek és gyermekek elszállítását a veszélyessé vált városból. Még aznap megteltek a várótermek, vagonok, vonatok a távolba induló, szomorú és kétségbeesett, elszánt anyákkal, aggastyánokkal.

Feleségem és kislányom is közöttük volt. A hatóságok veszélytelen helyet, jó elhelyezést ígértek. Mi bízunk jó szándékukban, de ki tudott akkor biztosat, ki tudta, mi lesz holnap, egy hét múlva? A vonatnál Klára alig szólt valamit, hangot nem adott, de folytak a könnyei. Akkor váltunk el először egymástól. Vitték őket valahová, oda, ahol nem hallatszik az ágyúübörgés, nem lesznek berepülések, de mi lesz? Ki tudja?

— Veszélyben maradsz itt — aggódott miattam a feleségem. — Vigyázz magadra!

— Te is nagyon vigyázz magadra és a gyermekre — válaszoltam halk, bizonytalan hangon.

Mint leküzdhetetlen, súlyos betegség, eluralkodott rajtunk a bizonytalanság, pedig hittünk vezetőinknek, hittünk magunkban, saját erőnkben, a nép erejében, a győzelemben. Nem is tudtuk másképp elképzelni, mégis a bizonytalanság alattomos érzése, a tudatalatti félelem mélyen befészkelte magát lelkünkbe. Klára vigasztaló és vigaszt váró, szomorú tekintetét nem bírta levenni rólam. Félt, féltette gyermekét, engem, önmagát, de erről nem szólt egy szót sem. Másról beszélgettünk, lényegtelen dolgokról...

Induláskor kislányom nem akart elválni tőlem, ölembé bújt oly erősen, hogy amikor mozdult már a vonat, az utolsó pillanatban az anyja valósággal kiragadta a kezemből. Sírás, vigasztaló szavak, integetések közepette, nagy terhével elindult a vonat.

Elmentek.

Az állomásról hazafelé ballagva, a sűrű, borús ég alatt úgy éreztem, nem ismeretlen nekem ez az érzés, az aggodalom sebző fájdalma. Nem ismeretlen a szívbe markoló mélységes szó, ez a reménytelen intelem: „Vigyázz magadra!” Anyámtól hallottam először 1914-ben, amikor búcsúztunk a frontra induló apánktól. Cserepes ajka reszketett, amint mondta:

— Vigyázz magadra!

— Majd vigyázok — válaszolta apám bizonytalan hangon, minket és önmagát vigasztalva.

De nem tudta beváltani az ígértét: nem tért vissza soha...

*

Mint vak ember szemét a fekete szemüveg, úgy takarták el a fekete roletták a Metropol hatalmas ablakait esti szürkülettől hajnali világosságig, hogy árulkodó fény ne szűrődjön ki a házból, ahol folyt a munka éjjel-nappal. A roppant város minden ablakszeme be volt sötétítve, nehogy célpontot adjunk az ellenséges repülőknél, melyek most már szinte naponta, leginkább hajnaltajt megjelentek a város felett. A szovjet elhárítók hősieles küzdelemben sok német repülőt lelőttek, de egy részének mégis sikerült behatolnia és bombázni a várost. A 40—60 méter mély földalatti villamoshálózat, a metró hatalmas állomásai biztos búvóhelyet jelentettek az anyák, gyermekek, öregek és betegek részére. A sok ezer ember matracral, ágyneművel a kezében este leszált a metróba és reggel jött fel anélkül, hogy bármit is hallott volna a város felett lezajló légitcsatából, a bombák robbanásaiból.

Az egészséges nők és férfiak az épületek körül és tetején örködtek egész éjszaka, hogy a gyújtóbombákat időben elhárítsák és a robbanás okozta helyeken segítséget nyújtsanak.

Mi, a Metropol dolgozói is minden légiriadó alkalmával felrohanunk a szálloda tetejére. Kezünkbe vettük az elhárító szerszámot, a másfél méter hosszú nyelű vasfogót, és a házra hullott kukoricacső nagyságú sistersgő gyújtóbombát a tetőn elhelyezett vizeshordóba, homokos ládába vagy homokrakásba hajítottuk. Ahol már kigyulladt a tető, ott tűzoltófecskendővel eloltottuk a tüzet. Így ment ez napról napra, alig aludtunk egy-két órát, máris riadó, fel a tetőre.

Pihenőnap nélkül, szakadatlanul dolgoztunk, azt mondtuk: ha katonáink a fronton halálos veszedelemben bírnak, nekünk is itthon bírunk kell. Ört álltunk a háztetőn. „Isten szabad ege alatt”, vártuk a lehulló bombákat, néztük a légi ütökötet a fejünk felett. Szemünkben

a félelem és a csodálkozás jeges fényeivel, láttuk a szétlőtt, lángoló, füstölgő és süvítve, ugatva lezuható repülőgépet, vagy a találat által szétrobbant gép szálló szilánkjait, szárnyait.

Az éjszakai bombázások nemegyszer házakat szeltek ketté vagy súlyosan megrongáltak, ezeket a katonai és civil munkásosztagok reggelre felépítették. Mintha mi sem történt volna. Ez nagyon fontos dolog volt, mert így biztosították Moszkva zavartalan életét, ezért nem tört ki pánik a fővárosban soha, egy pillanatra sem.

Nehéz napok és még nehezebb éjszakák voltak ezek. A szakadatlan munka, az álmatlanság, az örökös készenlét, izgalom teljesen kimerítet engem is. A fizikai fáradtságot fokozta a még súlyosabb lelki gyötrelmem, a bizonytalanság érzése, a messiás ismeretlenbe küldött gyermek és asszony miatt, akiről csak zavaros hírek keringtek, biztos jelentés vagy levél nem jött. Voltak órák, amikor pattanásig feszített idegeim hisztérikus kirobbanásokra sarkalltak. Minden semmiségért fellobbantam, kiabáltam. Öklömmel az asztalt vertem vagy öklöztem szobám süket falát. Aztán elszégyelltem magam önmagam előtt, gyengeségem miatt. Máskor levertsem, fáultság, minden mindegy hangulat vett erőt rajtam átmenetileg egy-két órára.

Nálunk a Metropolban is törtétek idegösszeroppanások. Én minden erőmet megfeszítve, ingadozva bár, de álltam a sarat. Öntudatom segített, erőt adott a fasisztákkal szemben érzett mélységes gyűlöletem. Erőt adott szovjet hazám és magyar hazám szeretete, mely lelkemben eggyé forrott.

*

Már leesett a hó és hirtelen, mint ellenséges támadás, ránk tört a kemény orosz tél, amikor egy napon postás lépett be a lakásba. Levéllel a kezében. A gyűrt-mart sárga borítékot remegő kézzel bontottam fel:

„Kedves Férjem! Drága Édesapám!

Nagyon örülök, hogy végre négyhónapi hányódás, vergődés után olyan helyzetbe jutottam, hogy tollat foghatok.

Pavlovkán vagyunk. Ez a község járási székhely, Cskálovtól (régii Orenburg) 18 km-re. Azsia határán! Itt tanítok német nyelvet az általános iskolában.

Erzsike egészséges és most már én is nyugodtabb és egészségesebb vagyok, de hogy jutottunk el ide, azt szeretném neked elmondani.

Mikor a moszkvai állomáson elváltunk Tőled, a vagonban elég jó helyet kaptunk. Nemsokára az egyik állomáson meleg reggelivel és délbén ebéddel fogadtak bennünket. Amilyen jólesett az ebéd és a gondoskodás, éppoly visszatetszők voltak az állomás körüli rommá lótt házak, a német repülők bombázásának nyomai. Vonatunk innen már fokozottabb iramban száguldott tovább. Este meg sem álltunk. Hajnaltájban riasztottak fel bennünket. Nemsokára nyílt pályán megállt a vonatunk. Mi történt? Miért álltunk meg? — röpködtek a kérdések. — Nem mehetünk tovább — mondták kísérőink — az előttünk levő állomást szétbombázták. Vezetőink intézkedésére a közeli falvakból parasztkocsikkal jöttek ki, azokba szálltunk át. Sötét volt, szitált az eső. A végtelen sztyeppén sehöl egy szikrányi fény. Elindultunk a mélyseges és félelmes éjszakába. Batyukon ültünk az oldal nélküli parasztkocsiban, ölünkben a riadt gyermekkel. A sárú, apró esőben, a gödrös, sáros úton nyargalva dőcögött velünk a kocsii. A gyermekek minden nagyobb döccenésnél felsírtak, Erzsike is. Képzelted, hogy félttem, majd kiugrott a szívem... Egy fordulónál a mi kocsink félrebíllent, én, hogy mentsem a gyermeket, ölemből kihajítottam a sárba, magam pedig a kocsii alá estem. Hogy mit éreztem ebben a pillanatban, nem tudom leírni. Utitársaim mondták el később, hogy eszméletlenül szedtek fel a földről, a sárból.

Egy kórteremben tértem magamhoz. Erzsikének az ijedtségen kívűl nem történt baja.

Az ivanovói kórházban három hétiig nyomtam az ágyat. Ez alatt az idő alatt kislányunkat gyermekotthonban helyezték el.

Többször hozzáfogtam, hogy megírjam neked ezt az esetet, de nem volt hozzá erőm. Ivanovóból vittek

tovább Cskálovba. Ez a város Moszkvától 1500 km-re van. Itt a tanár kollegáim igen szépen fogadtak. Apóltak, etettek, talpra állítottak. Pedig az élelem itt is egyre kevesebb lett. Már rég bevezették a fejadagot, a jegyrendszert. Mikor munkaképessé váltam, a tanfelügyelőség Pavlovkára helyezett. Itt most egy jóindulatú parasztszaládnál lakunk, egy kis külön szobában.

Kedvesem! Amint látod, most már minden rendben lenne, csak Te hiányzol! Az újság azt írja, hogy Moszkvát gyakran bombázzák. Mi van veled? Nem történt valami bajod? Mi itt minden rosszra gondolunk. Veled álmodunk, örököké emlegetünk, nagyon egyedül vagyunk. Itt van két olyan menekült család, kivel a frontszolgálatra nem alkalmas férj is eljött. Itt dolgoznak és együtt élnek a családjukkal. Ha teheted, jöjj utánunk Te is, ki tudja, mit hoz a holnap. Beszélj a vezetőiddel. Gyere utánunk!

Sokszor csókol Klári és Erzsii."

EGY ÜVEG LEKVAR

Feleségem levele megnyugtatót, végre tudtam, mi történt velük, hol vannak, de fel is zaklatott, nem volt maradáson. Úgy éreztem, utánuk kell mennem, nem hagyhatom őket egyedül.

Amikor Koloszov elvtársnak, a Metropol igazgatójának lefordítottam a levelet, azt javasolta, hogy a zonnal utazzak a családom után. Fel is készültem az útra. Beszereztem kenyeret, kekszet, teát, száraz halat, szappant, mindent, amit jegyre adtak. Otthon volt még egy üveg baracklekvarunk, azt is becsomagoltam és elhelyeztem hátizsákomban.

Napokig vártam egy menekültet szállító vonatra, mely Moszkvától Cskálovig visz.

A vagon, melybe szálltam, tele volt asszonyokkal, gyerekekkel, öregekkel, német kommunista menekültekkel, sőt a legnagyobb meglepetésemre és öröömre, Steinmetz Miklóst is itt találtam. Feleségével és két nővérével az „öregek” után Orszkba igyekeztek. Orszk túl van Cskálovon, így együtt utaztunk. Én a feleségemről és kislányomról me-

séltem nekik, ők az öregekről, akik már hónapok óta távol éltek.

Miklós kurta bőrkabátot, katonanadrágot, hosszú szárú bakancsot viselt. Igyekezett kedélyesen felfogni a helyzetet:

— Hát szép kis összkomfortosba jutottunk, mi? — mutatott nevetve a vagon belsejére.

— No, de se baj, lesz még rosszabb is. Fő, hogy nem esik a hó a nyakunkba. Haj, a háború nem lakodalom, a győzelem nem sült galamb.

Ezek a szavak inkább feleségének szóltak, aki túlságosan nekibúsulva nagyokat hallgatott. Úgy látszott, bántotta a helyzet.

Piri elmerengve bámult ki a vagon ablakán:

Szép tavaszi álmok,
Emlékek, virágok,
Zokogó lélekkel
gondolok reátok...

— énekelte messze merengve.

A szemüveges Hajnalka állandóan foglalatoskodott. Ennivalót készített, kötött, varrt, kabátomról leszakadt egy gomb, ő varrta fel.

Bizakodóan nézett a jövőbe.

— Tudod, bátyám, nekem egy régi, gyermekkori vágyam teljesül most. Végre meglátom Azsiát, a púpos tevéket, a turbános embereket. Érdekes lesz. Majd mesélünk otthon sokat, ha hazakerülünk.

A vagonajtó mellett ült a bőröndjén egy fekete szemüveges, félvak fiatal moszkvai férfi, gitárja húrjait pengette. Ennek az embernek a lakását német repülőgépről dobott bomba szelte ketté. Őt félholtan szedték ki a romok alól. Arcát, fejét a törmelék betörte. Hetekig vak volt. Mióta kijött a kórházból, vöröses ködben látja a világot. A vagonban botorkálva meg-megbotlott, ilyenkor dühösen levette szemüvegét, véreres, barna szemei tárgra nyíltak, öklét a levegőbe emelte és szidta az életet, a világot, a háborút. mindenkit... Egyébként kevés beszédű, jóra való embernek látszott. A fényes fekete gitár volt mindene, azt pengette, ha örült, ha szomorkodott, ha elmélázott.

Nem ismertem a dalt, amelyet játszani szokott, de a melankolikus melódia visszhangra talált a szívemben.

Fiatalasszony csitítgatta kicsinyét:

— Sírj, csak sírj, sírj, csak sírj. Jaj, nem tudok mit kezdeni veled! Nem tud aludni ebben az átkozott zsvijában, és ez a vastag rossz levegő...

Kebléből levelet vett elő, ki tudja hanyadszor. Kórházból jött a levél, ahol sebesülten fekszik a férje, a Kosztya. Jobb karján érte a golyó. A levelet a bal kezével írta, mint-ha nem is az ő keze vonása volna, olyan furcsák a betűk.

Ezt sokszor elmondta már, a vagonlakók mind tudták kívülről.

Könnyeit szárítgatta terebélyes tarka zsebkendőjével egy reszkető kezű, deres hajú ember. Valami kisvárosi hivatalnokféle lehetett. Az állomáson ellopták egyik kofferjét a subával, szőrcsizmával, téli holmival.

— Az egyiken rajta ültem, úgy bóbiskoltam, így megmaradt, a másik spárgáját fogtam, a spárga a kezemben maradt, a koffert elvitték... Ő, az átkozottak! Újra előbújtak és lopnak a gazemberek, a hiénák. Ó, Istenem, mi lesz énvelem, ha ki kell szállni a vonatból, ha jön a nagy hideg?...

Hansnak nevezte a férjét, Sophinak a feleségét a német emigráns házaspár, akik a vagonban sarkot okkupáltak maguknak. Idegen szavakat fesztelenül hallgatták egész úton. Új házások lehettek, mert igen sok mondanivalójuk volt egymásnak.

Lassan haladtunk előre, csak alig döcögött a vonat velünk. Néha órákig, sőt napokig állt. Mellettünk, ellenkező irányba, nyugat felé katonákkal megrakott szerelvények robbogtak, vagy egy-egy, túl hosszú tehervonat nyargalt, mely a frontra ágyút, löszert, lovakat szállított. Ezeket kellett bevárni. De volt úgy is, hogy álltunk, vártunk, csak vártunk, nem tudtuk, hogy miért.

Az élelem már fogytán volt, az állomásokon egyre ritkábban kaptunk meleg ételt. Vagy nem volt, vagy a vonat meg sem állt. Az ennivaló, melyet Moszkvából hoztam, két

hétig tartott. Napok óta csáján éltem. Steinmetzékkal ha beszélgettem, már nem volt más témánk, mint az evés. Éhezünk.

Ha felálltam, gyakran megszedültem. Sokat ültem a vagonban, himbálózó szürke hátizsákomra bámultam. Abban volt valami enniváló. A fenekén lapult az üveg baracklekvár, melyet ajándéknak szántam kislányom részére, aki éppúgy szerette a zamatos, édes, sárga gyümölcsíz, mint én. Elő is vettem gyakran, néztem, nézegettem az üveget, de visszatettem. Tantaluszi kínok voltak ezek...

Volt úgy, hogy napokig nem néztem a hátizsákomra. Kíváncsi dologgal nem jó szemezni, kísértésbe ejti az embert. Képzetelemben mégis láttam, nevetett rám, vonzott az aranszínű üveg. Eszembe jutott az a jelenet, amikor otthon lekvárfőzés idején Erzsikével nyalogattuk a lábast, feleségem olyankor csak nevetett a két „torkos gyermekén”.

Huszonhárom napi utazás után végre feltűnt a láthatáron Cskálov, ez a szélesen kiterjedt ősrégi város. Búcsút vettem Steinmetzéktől és a többiektől, és leszálltam a vonatról

Elgémberedett tagjaimat, fájó csontjaimat megropogtattam, és elindultam a váróterem felé, hogy megvárjam azt a vicinálíst, amely elvisz Pavlovkába. Jegyváltáskor megtudtam, hogy a faluban vasútállomás nincs, három kilométerre van a legközelebbi leszállóhely.

Este volt már, amikor odaértem. Fáztam, a vagonban megszoktam a meleget: a rossz táplálkozástól leromlott szervezetem nehezen bírta a közel-szibériai decembert. Bekopogtam egy házba. Kis felmelegedésnyi félórát és egy bögre teát kértem. Amikor megtudták, ki vagyok és mi a célom, az asszony szánakozva nézett rám, és azt mondta:

— Jobb lenne, ha nálunk töltené az éjszakát, mert úgy látszik, vihar készül. Az erdő mögött alkonyatkor fekete volt az ég álja, és itt mifelénk nem jó tréfálni az időjárással. Jobb lenne, ha reggel menne át Pavlovkára.

— Igen ám — válaszoltam —, de engem nagyon várnak. És három kilométer nem a világ.

Nekivágtam. Sietve tapostam a havas kocsit. Nemsokára hullá-

ni kezdett a hó és a felzúgó távoli szél jelezte a közelgő vihart. Visszanéztem, semmit sem láttam. A metsző szél söpört, kavargott, arcomba havat csapott. Mentem. Valamibe belesüppedtem. Feltápázkodtam. A havas hátizsák húzott vissza. Süvitve, vijjogva most már teljesen elért a vihar. Minden erőmet megfeszítve mentem tovább. A szél taszított ideoda, a hátizsákomat majd letépte rólam. Levetni, úgy könnyebben boldogulok, már rántottam egyet a vállamon, de eszembe villant a lekváros üveg... Hagytam, cipeltem ólomsúlyú terhemet.

Alig vánszorogva értem el a falut. Egy ház falához húzódba megpihentem, kissé kifújtam magam, mialatt mintha a vihar is alábbhagyott volna. Bekopogtam a házba, megkérdeztem, tudják-e, hol lakik a tanárnő, aki Moszkvából jött és német nyelvet tanít az iskolában.

— Nálunk nincs iskola — volt a válasz —, nem tudjuk, nem ismerjük. De a szomszéd házban ott van gyerek, a Vologya, ötödikes, az biztosan tudja.

Átmentem. Megkérdeztem. A fiú tudta, hol lakik a feleségem, velem jött és megmutatta a házat. A kis fatákolmány két apró ablaka sötét volt. Bekopogtam.

— Ki az? — a feleségem hangja volt.

— Én! — remegett ki belőlem a szó. Világosság gyúlt odabenn. Klára az ajtóhoz rohant, mezítláb, hálóingben, ahogy kibújt az ágyból. Boldogan, sírva, nevetve csókoltuk egymást. A kislány is felébredt. Álmos, idegen szemmel nézett rám, nem ismert meg. Havas gönceimet lehánytam magamról, letettem a bundás nagy sapkát.

— Apukám! — kiáltott a gyerek, és forró karjaival átölelte a nyakamat, fejemet.

Nemsokára előkerült a hátizsák.

— Ezt hoztam neked, kislányom — tettem ölébe a levárt.

Erzsike boldogan nézegette, tapogatta az üveget. Kinyitottam neki. A kis ujjak máris bent voltak az illatos, édes lekvárban. Mohón ette, nyalogatta és arcomra, mely a boldogságtól kiderül, egy lekváros csókot cuppantott.

(Folytatjuk)

HERCEG JANOS

KITEKINTŐ

NAPLÓJEGYZETEK 4.

Örök emlékek. Szatyrok és kosarak között utazunk a sötét éjszakában. Bepréselve az autóbusz leeresztett ülései közé, abban a balga hitben, hogy majd elalszunk. De hát alvásról szó sincs. Bár természetesen ez sem általánosan jellemző. A motor zúgásába egészséges hortyogás vegyül, pihenő altok és vastag basszusok, egy egész kórus. Eppen csak mi nem vagyunk képesek lehunyni a szemünket.

A határon már világos van, jönnek a vámosok. A mieink nem sokat teketóriáznak, az olaszok annál hangosabbak. „Pagare!” — kiáltja bele a csípős hajnalba egy éles tenor. „Pagare!” — ismétli újra, a paraszt meg úgy tesz, mintha egy kukkot sem értene. Szilvapálinka illata úszik a levegőben oly intenzíven, mintha egy patak áradt volna el körülöttünk, ahogy talán egy hasas üveg odakoccant. Persze, ez is a vétkes maradiság jele, hogy valaki ma még üvegben szállítja külföldre a pálinkát, s nem nylonban, mint az egész világ. „Pagare!” — üvölti az olasz, s a paraszt, szőrmekucsmával a fején, májusban, még mindig hülyének teszi magát. „Platit vagy mindjárt nem lát itt!” — szól át a fejek fölött egy dörmögő hang, s a kétnyelvűség e szelleműs bajnoka még fel is emelkedik az ülésén, körülhordja a tekintetét, a hatást kémelve, de csak mi honoráljuk az anyanyelv közösségéből a közbeszólást. Szóval, nem vagyunk egyedül.

A busz Triesztbe tart. Évek óta minden péntek délután indul, s ahol leteszi az utasokat, ott már nagy a csődület. Izekekre érzékeny olasz fogyasztók várják a bácskai kolbászt, s élelmes viszonteladók veszik át a kosarakat.

Mi vonaton megyünk tovább Velencébe. Sietnünk kell. Akkor veszem észre, hogy nem csak mi ketten szállunk fel a direktissimóra, de útítársaink egy egész csapata még. Fiatalok és öregek, nők és férfiak.

Egy szőke szenttamási fiatalasszony, sportosan öltözve, kékes szoknyában, ponponos kötött sapkával a fején hátizsákot cipel, mint aki a hegyek közé indul hétvégi kirándulásra.

— Én, kérem, nem sajnálom még plusz ezt a kis utat Velencéig. Mert ott dupla pénzt kapok a portékáért. El se kell mennem a Rialto hídjához, vagyis a legnagyobb piacig, itt várnak az állomáson.

— És aztán mit csinál, ha nem indiszkrét a kérdés?

— Járom a várost. Évek óta. Ezt, kérem, nem lehet megenni. Innen mindenki örök emlékekkel megy haza. Már kétszer elhoztam a kislányomat is. Az uramat szintén hívtam nem egyszer, de hát ő kőműves, vagyis vállalatban dolgozik, fáradt az ilyesmihöz.

„Istennek hála! Számomra Velence már nem pusztán szó...” — kiáltott fel Goethe 1786-ban, amikor a „csodálatos szigetváros” lagunái közé behajózott. Akkor már megírta volt a *Werther* és a weimari hercegség minisztere volt. Nemcsak életében, költészetében is korforduló lett az itáliai utazás. Ő is örök emlékeket vitt haza, s új formanyelvet a versei-

hez. Diákkori memoriterek élednek fel óhatatlanul az emberben, ha erre gondol: Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen, Im dunkeln Laub die Goldorangen glühn...

— Ha most vannak először Velencében — mondja a szenttamási asszony —, akkor jöjjenek velem. Megmutatom, amit tudok. Itt még az áruház, a Standa is különb, mint Triesztben, nagyobb a választék.

Tulajdonképpen mik az öröknek nevezhető emlékek, tűnődünk magunkban, amikor elköszönünk a szenttamási asszonytól és kimegyünk a San Marcóra, az aranyozott oszlopok és a kővér galambok közé a kék égbolt alatt. Talán nemcsak szavak és relatív fogalmak, de ma már általánosan hozzáférhető jelenségei a szépségnek, amelyet oly természetes egyszerűséggel kínál mindenkinek a mi korunk:

*

A mai Velence már mindenki előtt feltárulkozik. Olcsón és szeméretlenül, mint a már nem egészen fiatal szépasszonyok, akik nem tudnak meglenni rajongók nélkül. Művészete többé nem egy vékony rétegé, nem a vájt füllüké, akik úgy zarándokoltak ide, mint a hívők Mekkába. De azóta, hogy leszegényedett Velence, végladást csinál, mint a tönkrement boltosok. A velencei festők chef d'oeuvre-jei szétszóródtak a nagyvilágban. Giovanni Bellini remekműve, amelyen erdei istenek, kentaurók és egyszarvúk gyűltek össze, kitakart mellű nők között, fejük fölött a lombokon átsütő kék éggel, Washingtonba vándorolt. Tizian *Bacchanáliája* a madridi Pradóba. Még Budapestre is jutott belőlük, Piombónak egy remek férifeje.

Velence azonban ennek ellenére még mindig múkincsekben viszonylag leggazdagabb városa a világnak. Az embernek az az érzése, hogy kevesebb több volna. Maga a szigetváros, bazári forgalmával, építészeti csodáival olyan, mint egy túldíszített ékszer. Kicsit még ijesztő is, ha az ember először érkezik Velencébe. Azt se tudja, hol kezdje.

Jómagam annak idején rábíztam magam a véletlenre. Reménytelennek látszott, hogy egy hét alatt mindent láthassak. Megelégedtem azzal, ami éppen megállított. A festőket meg felosztottam, naponta legföljebb kettőnek a képeit néztem meg a képtárakban és templomokban. S úgy jöttem haza, hogy minden összefolyt a tudatomban.

— Az ember végül is megtalálja, amit szeret — vigasztalt Tóth úr, a Budapest nevét viselő albergó gazdája. — En negyven éve vagyok itt és úgy megszoktam mindent, hogy már nem is érdekel semmi.

Mikor megkérdeztem, mi az mégis, amit ő talált meg magának, hogy örökre megszeresse, azt mondta: az oroszlánok a San Marcón. A város többi háromezötvenezer lakosa ugyanolyan könnyen megy el a múkincsek mellett, mint Tóth úr. Ezeknek mindez természetes, beleszülettek, megszokták, s ők valószínűleg a végtelen búza- és kukoricaföldeken amulanának el, nem Gian Domenico Tiepolo freskóján, amellyel a festő több mint száz évvel előzte meg a francia impresszionistákat. Mintha szűk lett volna neki apja műhelye, felduzzasztotta a perspektívát, beleépítette képét a végtelenbe, pedig nem is szenteket festett, hanem piros frakkos urakat, akikbe egyforma bizalmatlansággal karol uszályos sárga ruhájában a nő, s előttük a ciprusokkal benőtt völgy fölött, égi messzeségben fekete madarak köröznek.

A képtárak most is zsúfolásig tele vannak. A templomok is, ahova senki sem imádkozni jön a látogatók közül, s ahol már nem állítják meg szigorú apácák a mélyen dekoltált, rövid ujjú blúzban vagy miniszoknyában belépni kívánó nőket. Az egyház is engedett a negyvennyolcból, viszont a miniszoknya is kiment a divatból. Hippicsaládok ödöngenek zavartalanul, még le is telepednek a San Marco tér kövein. Tíz év előtt itt láttam megrohanni két hippit. „Huligano, huligano” — felkiáltással egy csapat jól öltözött fiatalember vette körül őket, pillanatok alatt levágták hosszú hajukat és szakállukat. Senki se volt, aki a védelmükre kélt volna, s ők maguk sem védekeztek.

„A festők a föld istenei! — mondta Goethe Velencére emlékezve, s ma ez merőben patétikusan hangzik. Velencét birtokukba vették a tömegek, amelyekből hiányzik a csodálat. Oly természetesen járnak-kelnek Bellini és Tintoretto, Giorgione és Veronese képei között, hogy az ember egyszerre igazat ad a legvadabb kísérletezőknek, akik talán mégiscsak kimozdíthatják majd ezt a közönyös tömeget, legalább a felháborodását kihívva, s a tagadását megszóllatva.

Mert a velencei festők erre már nem képesek.

*

A Bauhaus hatvanéves. Ezt nekem megilletődve kellene tudomásul vennem, megállni és visszanézni a fiatalságomra, amelyben a Bauhausnak is jelentős szerepe volt. Számomra az új világ formái megjelenését hozta a Bauhaus. Az egyszerűbb életformát, amelyet majd a munkásosztály élvez, a tömegek, akik többé nem a külön lakás, a családi ház kerítése mögött élik a maguk külön életét, hanem felhőkarcolók közösségében. Üveg és acél lesz az anyaga ennek a megálmodott világnak, gipszangyalok, görög oszlopfők és egyéb cirádák nélkül, tisztán az anyag szépségét és az épület funkcionalitását biztosítva. S ez az egyszerűség jut majd kifejezésre a bútorokon is, a porfogó fafaragás minden dísz nélkül, a falakon absztrakt képekkel. Mindennek futószalagon kellett volna készülnie, a Wohnmaschine gyorsított ütemében, hiszen egészen közelinek tűnt a világforradalom.

A művészeteket mindig a maguk kora alakította ki. A Bauhaus megelőzte a korát, s amit hirdetett, azért volt szép, mert utópia volt. A műterem magányát népes műhelyekkel helyettesítette, s a festőnek csak a közövel és vonalzóval kellett tudni bánnia, hogy megszülessen a kép. Az írók se voltak többé fegyelmezetlen, borzas bohémek, elefántcsonttorony lakói, hanem a lélek mérnökei, ahogyan azt a legilletékesebbnek hitt forradalmi pápa, maga Sztálin jelentette ki. Mindez egy tökéletesen összehangolt világkép hatását keltette a leegyszerűsített esztétika mindenki számára érthető nyíltságával, mindenben a kollektív szempontokat figyelembe véve.

Húszéves voltam, s a Bauhaus már nem kísérlet volt akkor, mint a kezdet éveiben. Weimarból Dessauba költözött, mert Goethe városa túl polgárinak tűnt, s nem illett többé egy ilyen dinamikus mozgalomhoz. A forradalmi világnézetet ugyan kezdte beárnyékolni egy újfajta sznobizmus, amelyről mindaddig az volt a vélemény, hogy merőben polgári tulajdonság. A Lomonoszov Egyetlen cirkalmas, tornyos épülete még nem került a helyére, ahhoz húsz évig várni kellett, de a szocialista realizmus a művészetnek egészen másfajta kánonjait kezdte hirdetni, mint ami a Bauhaus elveiben jutott megfogalmazásra.

De addigra skatulya-házakkal épült tele a világ, s Breuer Marcell csőbútorra kapott helyet a lakásokban. Akkor hát mégsem volt utópia? Külsőségében, tárgyi megjelenésében valóság lett. Csak amit azon túl ígért, az elidegenedés megszűnését, azzal maradt adós. A házgyárak közbejöttével épült lakásokban nem kerültek közelebb az emberek, s Moholy-Nagy tanítványai, akiknek a száma légió, jobban elmerültek a sablon unalmában, mint korábban a festők bármikor.

Hitler hatalomra jutásával a Bauhaus gyakorlatilag megszűnt, de mozgalma tovább élt. Csak épp nem világnézet volt már mögötte, s Le Corbusier-nek kellett jönnie, hogy a célszerűség, legalább az építészetben, visszakapjon valamit a művészet öncélúságából. Minden más közhely lett.

Innen, vidékről nézve, ahonnan én küldözgettem a belső berendezés vázlatait minősítésre és korrekcióra, egy szép szektának vélhette az ember a dessauai műhelyek dolgozóit, s ha olyan fiatal volt, mint én, azzal az izgalommal várhatta, hogy majd behívják, ahogy a novíciusok lépnek a szerzetesek közé.

Nem is tudom, hűtlenségem mikor kezdődött. Talán amikor lemondtam a bútortervezésről és abbahagytam a szürrealista novellák írását. És a távoli, imaginárius világ vonzásától megszabadulva felfedeztem a magunk külön világát. Persze, a Bauhaus nélkül ez a felfedezés is más lett volna. Mint ahogy nélküle korunk egész formarendje is másként alakult volna az elmúlt hatvan év alatt.

*

A Via Appiához Danténak nem volt köze, tudom. Talán ő volt az egyetlen firenzei, aki nem ment Rómába. És mégis, mintha a Brindisibe vezető úton, a fenyők alatt szétszórt sírkövek között az ő világába érnék. Az olasz középkor határai különben is összefolynak a tudatomban. Nem a politikai határok, hanem a szellemi életé, amely pedig talán sehol a világon nem tagozódott olyan jellegzetesen sajátos részekre, mint Itáliában. De hát én későn ismerkedtem nemcsak Firenzével, Rómával is. Tájékozottságom alig nagyobb az átlagos turistáénál, amit időnként röstellek. Az én koromban azonban az ember már nem tanulni, hanem tudni szeretne, s ezért ragad meg reménytelenül egy-egy részjelenségnél.

Most kinn ülök az udvaron a forró nyári szélben és a magyar folyóiratot lapozgatom, amelyben egyszerre több tanulmány ünnepli Dantét. Remek idézetekkel az *Isteni színjáték*ból, amelyet én Babits fordításában olvastam, bevallom inkább kötelességből, mint csillapíthatatlan érdeklődésemet kielégítendő. S miközben jóvátehetetlenül műveletlennek érzem magam ebben a Dante-kultuszban, egyszerre megjelenik előttem a Via Appia.

Barbár gondolattársításaként az „utak királynője”, nem az irodalomból, hanem a valóságban. A magyar irodalomban Péterfy Jenő őrizte meg számomra a Via Appiát, szállóigévé lett keserű kijelentésével: „Inkább lennék fenyőtoboz a Via Appián, mint magyartanár Budapesten.” Szavainak őszinteségében annál kevesebb okunk van kételkedni, mert az életét tette rájuk bizonyítéknak. Rómából hazatérve Karlovcánál kiment a másodosztályú kocsi mosdójába, s mielőtt a vonat átgördült volna a magyar határon, föbe lőtte magát.

Hogy miért éppen a Via Appiára kell gondolnom a falusi ház udvarán, ahova behallatszik a zarándokok éneke, amint — pünkösd vasárnapja lévén — a csodatevő kúthoz igyekeznek, nem tudom. Talán azért, mert én legalább ennyi áhítattal szoktam elzarándokolni, mint ezek a szegény hívők, a Via Appiára. A Colosseum mellett csak elmegy az ember, jobbra-balra kapkodva a fejét az óriási forgalomban, a Via Appiát azonban nem lehet egyszerűen útba ejteni. Caracalla termái és Szent Sebestyén katakombái külön programpontja az ember római tartózkodásának.

Itt egyszerre néma csend fogadja a látogatót. Nem a nagyvárosi zaj szűnt meg, mintha a magasra nyírt, görcsös törzsű fenyők állották volna el az útját. Ezredévek csendje árad el itt, amint az ember átmegy Drusus diadalíve alatt, aki lerohanta a keleti Alpok vidékét, Horatius azonban mégsem őt ünnepelte háborús óráiban, hanem azokat, akiket legyőzött. Nem evilági csend ez már, s Dante szava szól fel az idő mélyéből, legendákat életre kelte, de hát az is csak révület. A legendák és hiedelmek itt a Via Appián jóval megelőzték a Divina Commediát. Nero korában menekült erre Péter, a halász Róma falai alól, s itt találkozott a bazaltkövekkel kirakott úton egy másik vándorral, akit azonnal felismert, s meg is szólított: „Quo Vadis, Domine?” „Rómába megyek” — felelte a megszólított, hogy még egyszer keresztre feszítsenek. És lába nyoma állítólag ottmaradt a köveken, ahol ma a csöppnyi templom, amely a Quo Vadis nevet viseli, a jámbor hívők igyekezetéből felépült.

Az olasz reneszánsz, amelyből Dante alakja hegyként emelkedett ki, a maga korának megszólaltatója volt. Vigyázzunk hát, ne hagyjuk megteveszteni magunkat a színpad által, amely az ezer évvel korábbi Via Appia játéktérével csak az ilyen történelmi tények helyett impressziókban tévelygő zarándokok látomásaiban zavarodik össze, amilyen én vagyok. Mintha az olasz szellem valóban korokat és vidékeket volna képes egybefogni mindazok előtt, akiket nem is az örök Róma, hanem a világokat teremtő Itália nagysága nyűgöz le, mindezt az oly kifejező emlékként itt-maradt Via Appiával, ahol olykor még szamaras kordé is látható, mint az idő tájt, amikor a szép Cecilia Metella még élt, s nem mohos, lőréses, vár-szerű síremlék emelkedett hamvai fölött.

*

Bécsnek két nagy korszaka volt, mondják. Fischer von Erlaché, aki az osztrák barokknak volt a megteremtője és Hoffmannsthalé, aki az impresszionizmust honosította meg, nyugodtan mondhatjuk, az egész Monarchiában. Igaz, ismétlődő korszakok voltak. A barokk Itáliából származott, az impresszionizmus meg úgy söpört végig Európán, mint negyvennyolcban a forradalmak vihara. É két nagy korszaknak emlékei ma is élnek. Nem kell kimenni Schönbrunnba, hogy a királyi palota építészeti csodája elbűvölje az embert. Ennek a barokknak a nyomai még ma is felfedezhetők Zágrábban és Budapesten, Prágában és Krakkóban. Csavart oszlopai, legyezős kagylódíszei közhellyé lettek a templomépítő vidéki pallérok gyakorlatában. És itt-ott még láthatók régi falusi házak oromfalának kiképzésében a párkányos barokk hajlatok. Leegyszerűsítve, ahogy már a művészet a legalsóbb rétegekbe lehatolt.

Hofmannsthal hatása nem volt ilyen nagy területekre kiterjedő. Oscar Wilde-del kellett megosztóznia, Rilkével és D'Annunzióval. Néha mégis úgy tetszett, az ő ars poeticája a közvetlenebb és elfogadhatóbb a magyar irodalomban. Élet és halál viszonyának állandó éreztetése, s az impresszionizmusra annyira jellemző külön életerés jelenlétének hangsúlyozása. Nála, akárcsak a festőknél a kontúrok, bizonytalanok váltak az úgynevezett általános igazságok. A gondolat elvesztette határozottságát, sejtelmes ködbe burkolózott, mint Monet képein a táj. És ebben a ködben ott lopakodott a halál.

Mintha Hofmannsthal nem is akart volna soha mást, csak az élet céltalanságáról írni csendes melankóliával és a szépséget szolgáló áhítattal. Így született meg *a balga és a halál*, az az elmélkedő tragédia, amelyben az ember a távozás pillanatában érti meg, mi mindent mulasztott el az életben. A Jedermann, ezt a tizenhatodik századi drámát is élet és halál eltéphetetlen párhuzamának felismerése íratta meg vele, akárcsak Szophoklész tragédiáját, az *Elektrát*.

Állandó esztétizáló révülete a témát is háttérbe szorította. Hangulat és elmélkedés, költészet és arisztokratikus elzárkózás elfeledtette vele a kort, amelyben élt. De ezek az ő átköltései mégis egészen sajátosok remekműveket hoztak létre. Érdekes lenne összehasonlítani az ő *Elektráját* Móricz Zsigmondéval, aki ugyan már Bornemissza Péter magyarrá fordított s erősen átalakított *Elektráját* írta át a saját ízlésére. Nálunk nyilván egy rusztikus, alföldi Szophoklész jelent meg az olvasó előtt, illetve a színpadon. Mintha mégiscsak a forma volna a döntő olykor-olykor.

Móricz *Elektráját* nem láttam. Hofmannsthal iránti érdeklődésemet is a *Jedermann* keltette fel: a Salzburgi Ünnepi Játékok állandó nyitó drámája. S ott értettem meg valamit a századelő szecessziós szelleméből, s Hofmannsthal hatásából a magyar irodalomra. Az induló Nyugatban Hatvany Lajos méltatta Hofmannsthal, aki akkor már kifejtette programját, s lapjában, a Morgenban kibontotta és szélesebb alapra helyezte a német impresszionizmust. Akkor mintha mindenki a holnapnak írt volna. Ez volt a neve az Adyt körülvevő nagyváradi költői csoportosulásnak, egy antológiával, ugyanabban az évben, amelynek a *Holnap* volt a címe. Csakhogy program és megvalósulás mennyire eltérhet, épp Ady példázza a Morgen szerkesztőjével szemben, mert ő valóban a holnapnak írt.

Mindezt Hofmannsthal halálának ötvenedik évfordulója juttatta eszembe. A halál, amely egész életén át kísértette, 1929-ben jött érte, közvetlenül fia öngyilkossága után. És abban az évben lőtte szíven magát lánya halalos ágyán Osvát Ernő, aki anélkül, hogy írásban valaha is kifejezte volna, az impresszionizmus szellemében szerkesztette a Nyugatot.

A Morgen ma is megjelenik. De inkább a tegnap, a hagyomány szolgálatában. S szerkesztője bizonyos Sebestyén György. Hát nem érdekes? Hírünk a világban. Negyedszázaddal ezelőtt, a háború utolsó évében egy bátor folyóirat, a Magyar Csillag cikksorozatot kezdett ezzel a címmel. És ahelyett, hogy dicsekedett volna, udvarias szólamokat idézve, amelyeket olykor oly gavallérosan osztogatnak a külföldiek, minden egyes írás az önelleplezéssel felérő illúziót romboló véleményekkel állt elő. Illyés, a költő pláne olyan kellemetlen emlékeket hozott magával fiatalkora Párizsából, amelyek szerint a magyar sunyi, lapító nép, s amellet uralkodni vágyó. Főleg ezt az utóbbit jegyezte meg a külföld, minthogy évtizedeken át tele volt a világ olyan nemzetiségi sérelmekkel, amelyeket öntudatra ébredt, s önállóságra törekvő vezetői a kisebbségi népcsoportoknak nem átalottak szellőztetni. Persze, a megértés és rokonszenv külpolitikai érdekekben talált támogatásra. Így aztán nem is voltak egyöntetűen rossz véleménnyel Nyugaton a magyarokról. Olaszországban például egészen más nemzeti jellemrajz alakult ki róluk, mint a kisantantot támogató Franciaországban vagy Nagy-Britanniában. De a sorsdöntő 1944-es esztendőben öncsalás lett volna a magyar futball vagy mondjuk, egy Molnár Ferenc színpadi világsikerére hivatkozni. Arról nem is szólva, hogy Molnár akkor már származásánál fogva nem volt szalonképes a tengelyhatalmak országaiban. És hosszú, reménytelen vita lett volna Európa védőbástyáját emlegetni meg Hunyadi Jánost, a törökverőt, illetve magyar főurak tündöklésére emlékeztetni a bécsi és párizsi szalonokban.

Erre gondoltam most, hogy a belgrádi irodalmi újság egy német lexikon elfogultságára panaszkodik. Hogy harmincöt évvel a második világháború befejezése után Draža Mihajlovićot még mindig népfelzabardító partizánvezérként tartják nyilván, miközben a szlovéneket összetévesztik a szlovákokkal, a Drávát pedig a Szávával. Igaz, ennél már nagyobb és végzetesebb tévedésbe estek Nyugaton, ha Európának erről a részéről volt szó. Ezt vétkes tájékoztatatlanságnak is vehetjük. Akárcsak azt, hogy három nagy délszláv író említ a lexikon. Ivo Andrić és Krleža mellett Mio-drag Bulatovićot.

A politikai megítélés azonban semmi esetre sem tájékoztatatlanságból ered. A makacs és következetes állításokat igazságtalanság lenne kizárólag a lexikon szerkesztőinek hibájául felelni. Ők csak azt írták, amit valamikor az új Jugoszláviáról talán még a fasiszta közvélemény kialakított. Három és fél évtized után könnyű lett volna ezt a tévhitet korrigálni, hiszen ez alatt az idő alatt az itteni nép is, az ország is közelebb került ahhoz a világhoz, amelyben a lexikon készült. De a címszavak megragadnak, lexikonról lexikonra szállnak, mint a jó vagy rossz vélemény, amit egy egy népről a propaganda elterjesztett.

Mit lehet itt tenni? Semmit. Rábízni magunkat az időre, amely végül mégiscsak megfelelő helyre teszi a véleményeket és lexikonokat.

Lám, milyen szépen megváltozott a vélemény néhány évtized alatt azokban a körökben, ahol Illyés oly rossz tapasztalatokat szerzett népe hírnevéről. Mondjam, hogy megint külpolitikai érdekek játékaént? De mindig is ez befolyásolta a közvéleményt ismeretlen kis népekről a nagyvilágban! Közel- és Távol-Keleten ma is számtalan példa bizonyítja, milyen homlokegyenest ellenkező nézetek ütköznek meg, még csak nem is lexikonok hasábjain, hanem a gyakorló népiértés szinte megállíthatatlan folyamataiban.

Hír és vélemény persze kisbb körökben is megszólal, sokszor nem kevésbé igazságtalanul. Elég a macedónokra gondolni, ha a velük kapcsolatos állítások és hiedelmek nem is kerültek a nagyvilág elé. De hát a kis népek sorsában éppúgy az idő játszik döntő szerepet, mint a nagy nemzetekében. Olyannyira, hogy előbb-utóbb talán még a folyók torkolatát is a valóságnak megfelelő helyen jelöli meg.

ALKOTÓMŰHELY

HORVATH MÁTYÁS

MADÁRTEMETÉS

CSÉPE IMRE NOVELLAJÁNAK ELEMZÉSE

A *Madártemetés* Csépe Imre *Tarisznyás emberek* című novellás kötetében jelent meg 1957-ben Szabadkán, a Minerva kiadásában. Akkoriban sikerkönyv volt, és azóta is ritkán beszélhetünk olyan vajdasági kiadványról, amelyik elérte az 5000 példányt, mint ez a mű.

A kötet népszerűségét belső, tartalmi értékein kívül kétségtelenül növelte a szerző egyéni varázsa. Éppen ott forgatták szívesen, abban a közegben, amelyről a novellák szólnak: az alig érintett vagy a bomlás szélétől éppen hogy meglegyintett falusi közösségekben, a volt béresek, napszámósok, kiscgazdák világában. Csépe írásművészete igen közel állt vagy azonos volt előadásmódjában, tartalmával is ennek a társadalmi közösségnek a prózai népköltészeti hagyományaihoz. A népmese már nem képezte a felnöttek érdeklődésének tárgyát, ám az anekdota és az adoma a társas összejövetelek élő hagyománya volt. Ennek tárgyasult formáját fedezték fel az olvasók a kötet történeteiben.

A *Madártemetés* és még néhány novella messze kimagaslik a szövegkörnyezetből. Az elbeszélések zömét az anekdotikus típus képviseli, mint pl. a *Tévedés*, *Mondom Balázs házassága*, *Kaszával Amerika felé* stb. Mások pedig éppenséggel az adoma felé hajlanak: tudatosan alapoznak a szóbeli előadásmód körülményeihez, kihegyezett csattanóval eleve számítanak a közönség derülésére.

A novellatípus természetes tartozéka, hogy az író hűségesen utánozza az élő beszéd fordulatait. Fő jellegzetességük a párbeszédes forma jelenléte. Az egyenes beszéd élénkséget, pergő ritmust ad az írásoknak. Ugyanakkor a jellemzés eszköze is, tehát az író a szereplők alapvonásain, alkati jellegzetességein kívül azt a réteget, osztályt is érzékelteti, amely mindig tevőleges részese az eseménynek.

Szinte kivétel nélkül jelen van a nyelvjárásiasság a szó szerinti idézetekben. A lexika mellett a beszédfonetika és az alaktan is a bácskai nyelvjárássok jellegzetességeit tükrözi.

Képszerűségben a szerző leggyakrabban a jelzős szerkezetekkel és a hasonlattal él. A jelzős szerkezetek eredetiségével, hangulatteremtő és ábrázoló erejével külön is érdemes lenne foglalkozni. Hasonlati egyrészt a népköltéssel, a szóláshasonlatokkal rokoníthatók, másrészt előadásmódját közelítik a népköltészet stílusához. Nem eredeti szóláshasonlatok ezek, ám szerkezetükben és hangulatukban, érzékletességükkel feledtetik az olvasóval azt, hogy csépei nyelvi képződmények. Pl.: *Ez a Balázs fejben nő, mint a káposzta. Úgy megért a félelem a faluban, mint Vendel bácsiban a tavaszi nátha. Összenőt velük, mint levél az ágával; lámpagyújtásig kitart, mint macska a kuckóban; dagad a melle, mint szakajtóban a tészta; ő is megcsuklott, mint korhadt léckerítés a kert végében.*

Ritkábban ugyan, de találunk olyan mondatokat is, amelyek teljesen szólászerű kifejezések, pl.: *láttam én már bátor ember gatyáulepét...*

A nyelvi népköltészeti hagyomány mellé felsorakozik a szépirodalom népies realista stílushagyománya, Tömörkény és Móra prózastílusának hatása. Több novellában az elbeszélő személye megbúvik a szereplők alakja mögött. Az átképzeléses előadásmód alkalmazásával megjelenik a hosszú belső monológ. Itt nem az író közöl, fejteget, jellemez: az egyenes beszéd átlendül függő beszédbe, az író alakja eltűnik, maguk a szereplők vallanak saját magukról, életüket kiznózó problémáikról.

„— Menni köll — gondolta —, még él az ember, meg köll keresni a mindennapit, ha bármilyen keservesen is.

Igaz már hetvennyolc éves, megette a kenyerének javát, de hát elevenen nem bújhat a föld alá. Majd csak rátalál órá is az a megváltó hálál, aki már lassan minden korabelit elhordoz a faluból. Ő sem marad itt dísznek ebben a kis rossz csőszkunyhóban a két jegenyefa alatt a faluszélen, amit a nagyságos úr testált reá öröklakás fejében, amiért negyven évig szakácsnősködött nála. Sehol senkije sincs, se rokona, se utóda, férje se volt soha, így él egészen egymagában, még csak szomszéd sincs a közelben, akivel hébe-hóba elbeszélgetne. Nem szuszog ökörlötte senki azon az egy rossz macskán kívül. Ejszaka mindig odahúzódik a lába mellé a dunyha alá, mert mindig úgy fázik, mint az ő lába. Magányos ő, mint a páratlan öreg varjú, amelyik már nem bír a csapattal szállni, lemarad a többitől, egymagában kóvályog a téli ugarok fölött.”

(A *taplófőző asszony*)

Az idézet példázza az átképzeléses előadásmód stilisztikai megoldását. A részlet még egyenes paraszt beszéddel indul nyílt nyelvjárásiassággal, majd átlendül az átképzeléses előadásmódba, függő beszédbe. Itt a nyelvjárásiasság háttérébe szorul. Inkább a szöveg megszerkesztésének elveiben nyilvánul meg. Az író fukarkodik a központozással, lélegzetelállítóan sodróvá válik az előadásmód. Gondolat gondolatot vált ki, ami a belső monológot indázóvá teszi. Pl. az utolsó mondat hasonlatában a hasonlított függetleníti magát, és a további tagmondatokban már kizárólag vele foglalkozik a szerző. Ez a jelenség egyébként jellemző Csépe szövegszerkesztési módszereire, és emiatt tűnik mind az átképzeléses részlet, mind a cselekvés bonyolítása késleltetettnek, redundánsnak.

„Elkapja a Jézus lábaszárát, s egyből lerántja a keresztől.”

— Így — gondolja — ha a bibliai Jóskának lehetett levenni a mestert, hát miért ne lehetne őneki is.

Ő is Jóska, mégpedig a javából. Még csak pilátusi engedély sem kell hozzá, hogy levegye. Aztán meg segít is rajta Krisztus, mert már egy folt-ra való bádoggja sincs. *Éhes is, fázik is, pálinka sem volt még ma, meg hát aztán jobb helye lesz neki ott, ahová ő szánta.* A kigyófejú ollót megcsatlogtatta a nyak előtt.”

(A *hintázó Krisztus*)

Az idézet utolsó előtti mondata szemlélteti, mennyire varázsossá teszi az átképzeléses előadásmód Csépe stílusát. Ugyanabban a mondatban keveredik a novella főszereplőjének a gondolata és a mögötte meghúzó-dó író, valamint bizonyos kollektív nézet is. Szinte kihallik a közbeszűrt mondatból (*pálinka sem volt még ma*) a hallgatóság kollektív ítélete a főhős tetteivel kapcsolatban.

„Hm — gondolja magában — mégiscsak... Hát hiába nő, fiatal volt az az asszony, akárcsak az övé. Igaz, hogy hát Viktus szent életű, a Pista felesége meg nagyon hegyrehágo vót, isten nyugosztalja, de hát az asszonyállatot nemigen tapasztalja ki az ember. Lám-e Csordás Tréza néni

is már az ötvenediket tapossa, oszt még mindig ugyancsak markolázza az öreg Filó. Lehet, hogy a Viktus is a Miatyánk mögé bújtassa a szeretőjét. Ki tudja? Nem-e kutya jár nálam is a kertben? Látott ő már kormos fülü fazekat. A mútkó is nagyon a biblia fölé vótak hajolva avvá a topolyai zarándokká, aki házrul házra jár téríteni. Aszongya, hogy az »idők végén vagyunk, feleim«. Olyen ékesen beszél ezeknek az asszony-nípsígeknek, hogy majd leverik egymást érte. A Csáki Panna is miatta jár az orvoshó, amióta a Baginé kiszaggatta a haját. Most aztán megbizonyosodhat a főtámadásru.”

(Jóska megbizonyosodik)

Az idézetben a végletekben menően közeledik a szerző az élő beszédhez. Szinte már nyelvjárási szöveg fontetikailag hú lejegyzésének tetszik. Itt-ott (embër, Tréza) még a középzárt ë-ket is jelzi a szövegben. Másutt a kifejezetten nyelvjárási teljes hasonulással találkozunk (avvá a zarándokká). Attól sem riad vissza, hogy durva nyelvhelyességi hibákat szőjön az átképzéles előadásmódban a szereplő nyelvhasználatának minél szöveg-hűbb érzékeltetésére, pl. a suk-sükölő igealokat (bujtassa)vagy az —e kérdőszócska helytelen használatát (nem-e jár).

Hosszan idézhetnék még hasonló részleteket, amelyek a kötet stílusának, nyelvezetének, szövegszerkesztési elveinek *egészére* jellemzőek. A *Madártemetés*tel kapcsolatban azonban csak mint mínuszstruktúrákról beszélhetünk: olyan elemekként, amelyek *nem szerepelnek* a kiemelt novellában.

A *Madártemetés* szerkezetével, stílusával és írói üzenetével elült a környező novelláktól. Eppen a mínuszstruktúrák teszik kiemelkedővé, nem csupán e kötetben, de az író egész életművében is.

A *Madártemetés*t a hagyományos vagy klasszikus novella típusában sorolhatjuk be. Egységes eseményt mond el, amely a novella végén lezáródik. Az anekdotától megkülönbözteti a szerkezet szigorú zártsága, egységes vonalvezetése, a fordulópont kompozicionális zártsága. Tartalma szerint a pesszimista novellák közé kellene sorolnunk. Az irodalomelmélet szerint a pesszimista novellában a jó erők pusztulása áll a cselekmény középpontjában. Esetünkben épp az a meghökkentő, a szokatlan, hogy a pusztítás nem a jó erőkre terjed. Ezt a jelenséget is a mínuszstruktúrák közé sorolhatjuk.

Az esemény belső megkötöttséggel, szigorú rendben halad a tetőpont felé, s a tragikus fordulattal nem oldódik fel. Az utolsó cselekménymozgások nem segítik elő a katarzis feloldását. Az olvasóban csak a szorongás enged, de fokozódik az együttérzése a főszereplővel, aki szemlélője csupán a tragikus eseménynek, ám akit az olvasói képzelet azonosíthat a tragédia valódi szereplőivel.

A novella részletes elemzése előtt hadd idézzem Széles Klárát, aki azt állította „hogy „minél közelebb áll egy mű a »remekműhöz« annál inkább funkciókkal terhes minden egyes részlete, vonatkozása”. (*Formateremtő elvek a költői alkotásban*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1921.) A mű értékeit valóban csak akkor tudjuk feltárni, ha minden részletét vizsgálat alá vesszük.

Vizsgáljuk először a címet! A Magyar Nyelv Értelmező Szótára 61 madár előtagú összetételt sorol fel, a címben szereplő szóösszetételt azonban nem találjuk közöttük. Az új szót tehát Csépe Imre nyelverteremtő fantáziája hozta létre. A cím két irányban idéz fel asszociációkat. A madár szóhoz, az előtaghoz általában kellemes asszociációink fűződnek. Maga a madár képzelet is kellemes emlékeket ébreszt az olvasóban. Talán csak a tudatunk mélyén ködlik fel a „halálmadár” összetétel sötét, borzongató emléke. Az utólag élénk magas magánhangzóival ellentétben azonban az asszociációs töltet csupa kellemetlen emlékképeket, hangulatokat idéz.

A cím szokatlansága tehát nem csupán a neologikus összetételben keresendő, hanem a fogalmi tartalomban feszülő ellentétben. Így valójában a novella tételszavává válik, és az olvasó bizonyos szorongással fog az olvasáshoz. Ugyanakkor felkészül öntudatlanul is a benne feszülő ellentét kibontására.

A novella majd egyoldalnyi terjedelmű bevezető szakasza megismerteti az olvasót a cselekmény helyszínével, időpontjával és a főszereplővel. Rövid — egyszerű vagy két-három tagú összetett — mondatok tényszerűen, részletezően tartják elénk a helyszínt és az időpontot. A kötet többi novellájától eltérően a szerző szinte fukarkodik a trópusokkal. A kezdő mondatban a helyszínt jelző szerkezet (horgosi vasút) köznapi, szinte elkoptatott. Csépe életének ismerői azonban tudják, hogy nem jelezhet mást a 25 km hosszú pályaszakaszról, mint a Tuk környékét, a Kővágó iskola mögötti szikes palápyt vagy a Szelevény eredő alatti ősi legelők maradványát. A helymegjelölés mellett azonnal utal az első mondat a szereplőire is: száraz, *nagy* öregember. A közvetlen jelző a legmindennapibb, de szokatlanságával emelkedik ki a mondatból. Általában a magas, nyúlánk jelzőket alkalmazzuk személyek jellemzésekor. Szokatlan és képyszerű az igei állítmány is. A *szél rángatja* az öregembert, tehát erős, kegyetlen, erőszakos légáramlatról van szó. Az időtlen korú öreg juhászt azonban még mindig nem hagyta el az ereje, mert a következő mondatból megtudjuk, hogy (a szél) csak *akarná kifordítani* a szűréből. A harmadik mondat expresszív igei állítmánya és a jelzős szerkezet között ismét az ellentét villamos szikráját csíholja. A széljárta puszta hangjai csa ka 4. mondatban jelennek meg egy szokatlan jelző (*sziszegő* lég) jóvoltából. S a hangok most már a továbbiakban állandóan jelen vannak a helyszínen: a szél *cincogtatja* a távíróhuzalokat, a nyáj *béget*.

Csak a szakasz közepe táján ismerjük meg, milyen is az a legelő, ahol a nyáj bóklászik: „Itt egy-két nyúlbuksfencen alig van bevetve más.” Csépe rafináltan szerkeszti képeit. Az idézetből még a névutót is kihagyta, az olvasóra bízva annak megállapítását, hogy milyen lehet az a terület, amelybe csak nyúlbuksfenc vethető. Másol hasonló esetben bizonyára nem fukarkodott volna a jelzőkkel vagy éppen a humorral. Ez a novella azonban szerkezetileg nem bírta el sem a részletezést, sem a bajusz alatti mosolyt.

Móra így érzékelteti a terméketlenséget: „Nem lehet mondani, hogy semmi sem termett volna meg benne. A kígyószisz ölesre megnőtt, a gyujtoványfű kötésig ért, és a gilicetűsök akkora szuronyokat növesztett, mint a gládics tövise, akivel Krisztus urunkat megkoronázták.” (*A Földhözragadt János története*)

Ha a két idézetet összevetjük, akkor azt kell mondanunk, hogy Móra szinte fitogtatja növénytani ismereteit a részletezésben, és azt, hogy mennyire járatos a Szeged környéki nyelvjárásban. Csépe megtartja képszerűségét, de komoran tömör. A kedélyes humorizálást nem tűri a téma, sem a környezet. A nyelvjárásból csak annyi szüremlik a szövegbe, amennyit az idézet utáni átképzeléses mondat megkövetel. Mert nyilván nem nevezheti szaknyelven a *ragácsfadt* (Móránál gládics) a talán írástudatlan öreg juhász.

Az érzékletes képből még a madarak hiányoznak. Megjelenésüket egy hasonlat vetíti az olvasó elé: *mint nagy fekete levelek hullanak le a vasút menti ragácsfák hegyéről, féloldalvást úszva az északi szélben*. A hasonlatot az teszi újszerűvé, hogy általában a költői hagyomány a hulló falevelekkel kapcsolatban kellemes asszociációkat kiváltó képeket használ vagy melankólikusokat. Amikor Csépe *fekete levelekként* szemléli a leszálló varjakat, abban már érzékelteti az elmúlásnak azt a fázisát, amelyben benne van a rothadás, a felbomlás, a megsemmisülés.

A második szakasz stílusában képez ellentétet az elsővel. Ha azt mondtuk, hogy az első szakasz rafinált képrendszer, csendes várakozás, a második csupa apró mozgás, rezzenet. Mintha egy zenekarban újabb hangszerek szólalnának meg, az igék veszik át a vezető szerepet. A *rángat*, *meríti*, *billegtet*i igei állítmány csupa moccanás, meg-megújuló lendület. De már a pipára nem rágyújt, az így túl sivár, költőietlen lenne. *Gyufát lobbant* a dohány fölé. A megfigyelés és képszerű gondolkodás diadala ez a mondat, amely folytatódik a következőben. A szél a füstöt *nyalábjába kapja*, *nyargal* vele.

Mindeddig nem utaltunk rá, mert nem tartottuk bizonyítottnak: azt tudniillik, hogy milyen eszközökkel *líraizálódott* ez a novella. Mert makro- és mikrostruktúrájában számos elemet őriz, amelyek a leíró költeményekre emlékeztetnek. Az első szakasz mozdulatlanságát felváltó moccanat, majd tetőpont és a lírai zárás mind a költőiség eszközeivel, képgazdagsággal és tömörséggel valósul meg.

A példa kétségtelenül Petőfi lehetett. Erre utalást is találunk a szövegben. A vén varjú szemlélő juhász belső monológja tartalmában idegen a novella szereplőjétől. El nem hihető, hogy a tudatlan pásztoresmbert olyan gondolat foglalkoztatná egy varjú láttán, hogy hány bujdosó fölött kiálthatta a baljós *kár*-t. Inkább az olvasott szerző gondolatait érezzük megszólalni. Petőfi *A puszta télen* c. versének sora — Háta mögött farkas, feje fölött holló — szinte szállóigévé vált a magyarság körében. A „hány vándort, betyárt és hajdani költőt kísérhetett a havas pusztaság felett” tagmondat nyilván utal a Petőfi reminiszcenciára, a tájleíró költeményre, de magára a költemény szerzőjére is.

A belső monológban tehát kizökken a szerző az elbeszélő szerepéből. Az átképzéletes előadásmód aszinkronba kerül a szereplő alkatával, de nyílt véleménynyilvánításra ad alkalmat az írónak.

A tetőpontot, a vén madár tragikus végét a fokozatosan intenzívvé váló igék érzékeltetik. A puli *közeledett*, a birkák közé *keveredett*, ugrás *követte* a csúszását, majd — *károgás hasított* az öreg fülébe, és már csak *lógott* a puli szájából.

A halálos károgást kifejező ige szinte sikolt a magas i hanggal, hogy utána a történést jelentő ige jelezze azt, hogy bevégeztetett.

Mi következhetne még ezután? A gyors, váratlan és tragikus eseményt nem lehet tovább feszíteni sem a puli büntetésével, sem a pásztor büntudatával. A madártemetés tudniillik nem old meg semmit. Sem a pásztor belső feszültségét, sem az olvasó katartikus élményét.

A belső, lelki feszítettséget az imbivalencia jelenléte idézi elő. Az előzőekben az egyes szerkezeti elemek ellentéte által előidézett fokozódó feszültségről beszéltünk. Ellentét feszül azonban a novella szereplői között is, ambivalens vonzás és taszítás.

A varjú a népi hiedelem szerint a misztika és a halálszimbólika eszköztárába tartozik. A Petőfi-reminiszcencia utal is erre. A juhász számára azonban mégis bizonyos azonosulást jelent kortalan vénségével. Együttérzéssel figyeli tipegését, céltalan bóklászását. Nagy kort értek meg, sok mindent láttak.

A puli köztudottan a pásztoresmből hűséges segítőtársa, szinte meghosszabbított keze. A legközelebb kell állnia a novella juhászához is, akit a vénség gátol abban, hogy jobban ügyeskedjék a nyáj körül. Most mégis a szinte második énje válik azonosulása tárgyának elpusztítójává. A puliban lényegében az ordas idő tárgyasul, amely oktanul és kérlelhetetlenül, alattomosan lecsap a vénségre, legyen az szárnyaló madár vagy értelmes ember.

A költői előkép farkasa elevenedik meg talán egyetlen társában még, és válik a halálmadárral ellentétben a tragédia igazi kiváltójává.

Az ambivalencia tehát éppen a feloldás helyett, a zárószakaszban teljesebbé válik. A stílári megoldás szorosan simul a novella tartalmi és lélektani feszítettségéhez. Az előző részekben tapasztalt rövid mondatok lassan testesednek. A tagmondatok száma mellett vontatottságukat fokozza a felsorolás: ki tudja, hány tájképre és hány esztelenül szép bolondos vidékre, erdőkre, mezőkre, tavakra és völgyekre csuk koporsófüdőt a végzet. Nincsenek ragyogó jelzők, asszociatív hatású nyelvi szerkezetek. A cselekménymozzanatok lelassulnak, vontatottá válnak a szakasz mondatánál, amelyben az igék adják meg az alaphangot: *tartotta* a madarat, *szeme átnedvesedett*, a könnycsepp *hullott*, a begy *alákonyult*, bicskát *kaparászott elő* stb. Végül a záró hasonlat a klasszikus tragédiák kórusát idézve lírai akkorddal fejezi be a képet: a ragácsfafák, mint sirató asszonyok, tüskéikről könnycseppek potyogtak a varjú sírja fölé.

Pszichológiailag még feszegethetnénk a záróképet. A sirató asszonyok jelenléte a hasonlatban jelzi, hogy a juhász sem várhat valami díszes, pompás temetést. Legfeljebb mint fekete varjak, korabeli öregasszonyok állják majd körül az ő sírját is, és hullatnak hivatásszerűen könyveket tetemére.

A lírai lezárás tehát nem hozott oldódást is az olvasóban. Eppen a szokatlan hasonlat gördíti tovább érzéseinket, hogy azok a varjú helyett éppen az öreg juhász alakját fonják körül részvétellel. Szinte ismét magasba lendül az elsimulás helyett a novella íve.

Csépe, a lírikus talán soha nem ostromolt olyan magas csúcspontot, mint ebben a novellájában. Érdemes lenne egy válogatással megörvendeztetni a vajdasági olvasót olyan novellákból, amelyekben felülmúlta önmagát, pontosabban amikor önmagát adta az anekdoták helyett.

Elhangzott az 1979. szeptember 22-én Kishegyesen megtartott Csépe Imre emléknapi rendezvényorozatának keretében.

Dr. PENAVIN OLGA MUNKÁSSÁGÁRÓL

MATIJEVICS LAJOS

A NÉPMŰVÉSZET SZOLGÁLATÁBAN

Hogy egy ember mit tett a társadalomért, a közösségért és társaiért, azt legjobban munkájának felmérésével, felbecsülésével mérleghetjük. Éppen ezért kissé nehéz helyzetbe vagyunk, mert ez alkalommal képtelenek leszünk mindent kiértékelni, hiszen dr. Penavin Olga munkássága még ma sem ért véget, újabbnál újabb kiadványokkal lép meg bennünket. Erre különben sem mi vagyunk a hivatottak. Így marad számunkra az a lehetőség, hogy megvizsgáljuk annak a nyelvésznek, néprajzkutatónak, tanárnak, társadalmi-politikai munkásnak és annak az embernek a hozzájárulását, az értünk tett cselekedeteit, aki harminchét nemzedékkel megtanította az alanyt és az állítmányt, a deverbális és a deneminális szintagmát, a bináris elemzés módszerét vagy a bácskai középzárt é hang ejtését, a szlavóniai kettőshangzó használatát és a székelykevei sziszegő „s” képzését. Kíséreljük meg nagy szavakban, dicséretes és szuperlatívuszok nélkül megköszönni ily módon, hogy olyan buzgón és kitartóan kíséri mindennapi beszédünket, járja falvainkat, őrzi anyanyelvünket és hagyományainkat.

De legyen ez az egyszerű és szerény köszöntés utólagos pótlása annak, hogy Penavin Olga ötvenéves jubileumáról és 35 éves munkásságáról teljesen megfeledeztünk.

Talán ne is feledékenységünkre hivatkozzunk, hanem inkább arra, hogy már olyan közel érezzük magunkat nyelvtanárunkhoz, mint gyermek anyához, testvér testvérhez, ember igaz barátjához, s így az ő szerénységét, magatartását, a nagy ünnepek kerülését mi is eltanultuk tőle.

Bármennyire is távolinak tetszik időben és térben, Debrecennel kell kezdenünk, ahonnan elindult Csüry Bálint, a kiváló nyelvtudós tanítványaként. „Új szint, új elgondolásokat, új kezdeményezést Csüry Bálint visz a hazai nyelvjáráskutató munkába — mondja Imre Samu *A mai magyar nyelvjárások rendszerében*. — Csüry világosan látta, hogy a történeti nyelvtudomány, sőt az összehasonlító nyelvészet sem nélkülözheti a nyelvjárások adatait. Felismerte, hogy a nyelvjárás kutatás elmélyítését, rendszeressé tételét csak megfelelő irányítással, szervező munkával lehet bebizonyítani... Hangoztatja, hogy a nyelvjárások alapos, gondos tanulmányozása segíti a köznyelvi kutatásokat is, fényt derít a köznyelv alakulására, segíti az irodalmi nyelv kialakulása kérdéseinek tisztázását, sőt sok segítséget nyújthat más tudományágak, elsősorban a településtörténet és a néprajz kutatói számára is. Azaz: a nyelvjárás kutatásnak bizonyos komplex jelleggel kíván biztosítani, a gyűjtést úgy kívánta megszervezni, hogy az a nyelvtudomány minél több ága, sőt a rokontudományok számára is hasznos legyen. (Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp., 1971. 10. 11, 12, 13.)

Ha végigtekintünk Penavin Olga cikkein, tanulmányain, könyvein és szótárain, jól láthatjuk, mit jelentett számára a Csüry-féle iskola. A biztos alapot, a jó hozzáállást, körültekintő szervezést, a tudományos igényt és a kitartást. Pályafutását tehát Csüry tanítványaként kezdte 1941-ben Szabadkán, az akkori gimnáziumban. Új tanokkal és módszerekkel nyitott be Borsi Olga, a fiatal tanárnő az osztályba.

Gellér Tibor, az Újvidéki Televízió munkatársa, az akkori tanítvány így emlékezik a pedagógusra:

NEVELT IS, NEMCSAK OKTATOTT

Megtisztelő felkérésnek teszek eleget, amikor Penavin tanárnőről szólok. Annál is inkább szívesen teszem ezt, mivel Penavin tanáró nemcsak a gimnáziumban tanított engem is, hanem a főiskolán is találkoztunk, később pedig az újvidéki tanítóképzőben érettségi kiküldöttként is üdvözölhettem. Aztán tanította a húgomat, majd a fiamat és a menyemet is. Ezt nem érdekességből mondtam el, hanem bizonyítom ezzel is, hogy a tanáró nemzedékeket nevelt fel, és 1947-től már nem is középiskolás fokon. A tanáró tudományos munkásságáról ma este mások hivatottak szólni, az én szerepem egy röpke emlékezés a szabadkai gimnáziumban eltöltött utolsó egy-két évre, majd a főiskolára.

Az emlékképek harmincöt év alatt megfakulnak, de annál erőteljesebben élnek a lényegesek, és a tanáró esetében és a mi esetünkben is lényeges, hogy a tanáró itt maradt Szabadkán, itt maradt a Vajdaságban. A háború alatt kapott elhelyezést a szabadkai gimnáziumban, a megszállás alatt, amikor politikailag korrumpált, a Horthy-rendszert elfogadó és hirdető tanárokat is kapott a szabadkai tantestület, akik a felszabadulásakor vagy elmenekültek, vagy elnyerték méltó büntetésüket. A tanárónak nem kellett menekülnie, itt maradt, velünk, a diákjaival, és részese lett egy új értelmiség nevelésének. S ha visszagondolunk ezekre az évekre, ezt tartom a leglényegesebbnek. Mert innen a Vajdaságból kétszer menekült el az az értelmiségi réteg, amely politikailag exponálta magát. 1919-ben és 1945-ben.

A háború után, 1945 után, nemcsak egy országot kellett romjaiból felépíteni hanem egy új társadalmat is, új pedagógusokat is kellett adni a vajdasági magyarságnak, új értelmiségeiket a becsületesen helytálló idősebbek mellé, s ennek az újnak a termeléséből vette ki részét a tanáró, s volt mindenkor a segítségünkre, nemcsak a tanításban vagy az ifjúsági munkában, hanem emberségével is mellettünk állt. S ha most jól meggondolom, a tanárónak is nagy érdeme van abban, hogy 1947-ben, az első érettségiző nemzedék oly nagy optimizmussal, oly nagy lelkesedéssel, hittel és akarattal volt felverte az s indul el országépítő útjára. Mert az irodalommal, az irodalom tanításával a tanáró emberségre is nevelte a diákjait. Nevelt is, nemcsak oktatott. És mi, akik 1947 után is együtt maradtunk vele, csak örülhettünk, hogy mindenkor segítőkész ember áll mellettünk, akinek szívügye volt a tanárképző főiskola magyar nyelv és irodalom katedrája vagy pár évi vajúdas után a Magyar Tanszék megnyitása és fejlesztése.

S ha emlékezésre kértek, akkor ezt választottam ma estére, szerintem a lényegét. Mert emlékből sok van, eseményből sok van, sőt még apró részletekkel is tarkítható lehetett volna ez a pár perc, ha a tanárnőről szólok. S már csak az is erény, ha valakire van miért és van mit emlékezni.

*

Az új környezetbe könnyen beleilleszkedett, s Szabadka, e nyugalmas, a maga szerénységével és hangulatával kellemes otthona lett a hasonló lelkületű tanárnak. Végleges lakóhely mégsem lehetett, mert az Újvidéki Tanárképző Főiskola nem nélkülözhetette, s 1947-ben ott folytatta a munkát. B. Szabó Györggyel, Balázs Piri Aladárral, majd Balázs Piri Teodórával és Sturc Bélánéval, az elismert és népszerű tanárokkal dolgozott a Magyar Nyelv és Irodalom Szakon. Hallgatóival a kötelező órák mellett tulajdonképpen itt kezdte meg a terepi oktatást, a terepi gyűjtést. Elhunyt irodalomtörténésünk munkáiból, rajzaiból több érdekes és figyelemre méltó adalékot tudhatunk meg erről az időszakról és azokról a helyekről, ahova Penavin Olga elvezeti hallgatóit. Idézzünk most ezekből a jegyzetekből:

Elfelejtett magyar népszízet... Így nevezték valamikor a szlavóniai magyar falvakat. Kórógyot, Szentlászlót, Harasztit, Rétfalut és a többi magyar községet. Számtalanszor megállapították, hogy ezekkel a falvakkal senki sem törődött, hogy pusztul a magyarság és elhorvátosodik. Hogy eltűnik az ősi magyar nyelv, amelynek századokon át a szlavóniai magyarság volt egyik őrzője. Hogy eltűnik a népdal, a mese, eltűnik a viselet, eltűnnek a régi építkezési formák.

Tudományos expedíciók készültek idejönni. Kodály Zoltán is, hogy dallamvilágukat lejegyezze és megóvja a pusztulástól. Valóban máig sem sikerült számba venni azt az értéket, amelyet a szlavóniai magyarság nyelvben és dallamban megőrzött. Sürgető feladatunk felmérni ezt a hagyatékot.

Sikerül-e?

Míg ezt végiggondolom, itt, a kórógyi főutca házsorai tövében, egy kidöntött eperfatörzsön ülve, már meg is kezdtem az ismerkedést az élő faluval. Egy régi ház faragott, oszlopos tornácát nézem és félfüllet a kerítés mögött folyó beszélgetésre figyelek. Csodálatos nyelven beszélnek. A hangképzés eredetisége, szokatlanság az, ami legjobban meglepi a távrolról jött magyart. Mintha kódexirodalmunk nyelve hangzana fel. A diftonguok, a kettős magánhangzók változatossága, bősége, az illabiális a ejtése, a nyelv zeneisége és a régi szavak sokasága.

Mennyi lejegyezni való!

Valóban kutató és gyűjtőcsoportokat kellene szerveznünk, hogy mielőbb összegyűjtsük mindazt, amit a nép századokon keresztül megőrzött. És figyelni a népet az új életformák között, a régi és az új küzdelmét — az egyénben, a családban, a község életében, a nyelvben, az életfelfogásban, a társadalmi életben.

Évtizedes mulasztást kell helyrehoznunk, sok évszázados fejlődést kell felmérnünk.

Lesz-e elég erőnk hozzá?"

— teszi fel a kérdést végül B. Szabó György.

Igen! Lett erőnk, de ez főleg egyetlen emberben összpontosult. Hárgmkötetes *Szlavóniai (kórógyi) szótára* itt áll előttünk. „Köszönettel tartozom a Tartományügyi Érdekközösségnek az anyagi támogatásért, hasonlóképpen a Hungarológiai Intézetnek és a Forum kiadóvállalat munkaközösségének a kiadásért” — mondja Penavin Olga, amikor megköszöni adatközlőinek is a segítséget. Kétségtelen, hogy szótára társadalmi és emberi összefogásnak az eredménye, de ez az összefogás csupán a lehetőségeket biztosította a gyűjtéshez, a feldolgozáshoz és a kiadáshoz. Az igazi s az egyetlen hála végül mégiscsak az övé. S ezzel befejeződött egy jelentős tudományos vállalkozás is. 1978-ban, amikor a harmadik kötet is az olvasók asztalára került, Bori Imre, az irodalomtörténész többek között így szólt a műről: „A szótár jelentősége nemcsak nyelvtudományi, pontosabban dialektológiai szempontból méltányolható. A háromkötetes mű — elkészültével — valójában szétfeszítette a nyelvészeti cél szabta kereteket, éppen ezért elképzelhető, hogy nem is elsősorban nyelvészek forgatják majd haszonnal, hanem a népelet iránt érdeklődők általában. Azzal ugyanis, hogy Penavin Olga egy lehetséges teljesség igényével összegyűjtötte a szlavóniai magyarság szókészletét, ilyen módon betekintést kínálva egy nyelvjárási terület népének szóhasználatába és szóismeretébe, megközelítő pontossággal jelölve ejtésmódját, egyúttal a szlavóniai magyarság világ- és tárgyismeretének a katalógusát is elkészítette. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a *Szlavóniai (kórógyi) szótár* elsősorban a szlavóniai magyarságnak néprajzi lexikona.”

S most, e sok idézet után, szóljon hozzánk maga Penavin Olga adatközlőivel!

SZLAVÓNIAI MAGYAROK

Mielőtt a szótárról szólnék, engedjék meg, hogy néhány szót mondjak a szótár anyagát szolgáltató négy faluról.

Szlavónia négy magyar szigetfalva, Kórógy, Szentlászló, Haraszti és Rétfalu napjainkig az ősi, már rég letűnt múlt, életmód, gondolkodás, hitvilág, társadalmi berendezkedés és nyelv „lelőhelye” volt. Ez a négy falu Eszék-től délre, a Vuka folyó mentén, a rómaiaktól is emlegetett Palus Hiulca-Palacsza mocsár partján helyezkedik el. Az Eszék-től Vukovárig terjedő kb. 70 ezer katasztrális holdnyi, vadban gazdag, szigetekkel szabdalt ősmocsár táplálta, óvta a rászorulókat. A mocsár, a láp, a mocsári tölgyek, bükkösök rengetegei, az üde legelők ellátták minden szükségessel a halászó, pákászó, állattenyésztő, csekély földművelést űző lakosságot. De nemcsak táplálta az embereket a mocsárvilág, hanem óvta, bújtatta is a zavaros, háborús időkben. Csak az itteni emberek ismerték a lápi világ ösvényeit, a csatornákat, a csiklijáratokat. Jaj volt a betolakodónak! A mocsárt nem ismerő lovast lovával együtt nyelte el a könyörtelen láp. A török hódoltság idején a mocsarasodás még tovább fokozódott, mert a lakosság is, a török is elzárta a vizek folyását, így sok, addig vízmentes terület is víz alá került. De nemcsak a mocsár menti falvak lakóit védte a mocsár, hanem a távolabbi horvát falvak lakóit is, mert a testvérbarátsági viszony ezt így követelte meg.

A két-három méter mély mocsár lecsapolását 1830—36-ban kezdték el igazában, noha már előbb is voltak hasonló kísérletek. A végleges lecsapolást és a Vuka folyó szabályozását 1914-ben fejezték be. A szabályozás után az ott maradt nádat, sást több helyen meggyújtották. Két hétig éget éjjel-nappal a sok hulladék. Két hétig füst és láng uralkodott a tájon. Szörnyű volt hallani a tűzből menekülni akaró állatok halálordítását — mesélték idős adatszolgáltatóim, többek közt Kozár István, akinek hálával tartozom a sok adatért. Sokan nehezen bírták a szörnyű, idegtépő koncertet hallgatni, az idegeikre ment a pusztuló láp haláltusája. „Még a furulykba és bébujtjak vóna, hogy ne hajják!” A tűz elhamvadtával, a zsarátnok, üszök kihűltével megkezdődött a szűz föld feltérése, az uraság gépei föltörték az ekét még nem látott szűz területet, megkezdődött a „sárga arany”, a kukorica és a többi gabonafajta termelése.

Ebben a szinte áthatolhatatlan mocsárban, szigetszerű rezervátumban éltek, vészelték át a török időket ezek a középkori települések. Kórógyot pl. már 1290-ben említik az oklevelek. A török alatt a legtöbb telep lakosai elmenekültek vagy eltörökösödtek s Eszékre húzódtak — mondja Evlia Cselebi —, a falvakat felperzselte a török, s ma már csak a határnevekben él az emléküik, pl. Szőlőske, Asszonyfalva, Lánka, Nebojsza ma is használatos határnevek utalnak a hajdani falvakra. A megmaradt négy magyar falu kb. 1000—1000 lakossal a lápnek köszönheti fentmaradását. Itt a mocsár szélén, a távoli világtól elzárva, mindig ugyanazon a helyen élve, egymás között házasodva őrizték a középkorban kialakult hagyományos életmódot, a tradíciókat, életszemléletet és a sajátos ízű, patinás régi ízeket, színeket konzerváló nyelvjárást, melyet hallva úgy tűnik, hogy kódexirodalmunk nyelve szól hozzánk. Az Erdy-kódex írója, a Karthazi névtelen is innen, erről a tájról indult, sokszor és büszkén hivatkozott szlavóniai származására, szülőföldjére, Tótországra, ahogyan a középkorban Szlavóniát nevezték. Még a XX. század ötvenes éveiben is a régi kódex nyelvén szólaltak meg Kórógy, Haraszti, Szentlászló, Rétfalu magyarjai. Olyan szavakat, nyelvi fordulatokat, szólásokat, képzésbeli sajátosságokat hallhattunk tőlük, melyek már régen kivesztek a magyar nyelvből vagy soha nem is voltak meg. Még a századfordulón, az 1910-es években az egyik kutató, Garay Akos külön női nyelvről számol be, „fonográfra” veszi a különös dallamú, sziszegő, „pejpos” „kincöszkém” féle ejtést.

Mivel ezek a falvak sohasem éltek önmagukba süllyedve, a szomszédos horvát falvak lakóinak testvérbarátságát élvezve sokat tanultak azoktól. A pannon-balkáni világ aktív szereplőiként adták, kapták a tapasztalatokat, ami az életmódon, de a nyelv szokincsen is nyomot hagyott. Átvették a jónak, hasznosnak, kifejezőbbnek talált szót, részben eredeti formájában konzerválták, részben saját nyelvi törvényeik szerint alakították rajta.

Mielőtt átadnám a szót kedves kórógyi vendégeinknek, csak néhány tulajdonságára szeretném felhívni a figyelmet ennek a legősibb, leghívebben megőrzött, sajátos ízű, dallamú nyelvjárásnak.

Néhány ejtésbeli sajátosság:

1. Hosszú magánhangzók helyett kettős hangot hallunk: ao, ei, öü, ou, haosz, lou, kiep, gyiszöü.
2. Megmaradt az illabiális ä: käláp.
3. Zártabb hangot ejtenek: o—u; burogat, ruzsa; ö—ü: lüvök, bürfá; a—o: hovas, szomjos; é—i: nyíz, ídes.
4. Ö-znek: embör, gyerökcse.
5. A rövid magánhangzót megnyújtják bizonyos helyzetekben: tudom, tükötök.
6. az öregek (nőkl): pejpos ejtése különösen feltűnő: cs—c, s—sz: kincösz-kéim. (Moldvában hallani még ilyet.)
7. Hehezetes k, t, p: thanáorné.
8. Hosszú mássalhangzó helyett rövidet ejtenek: etem, itam (különösen Harasztiban).
9. N—ny: nyíz.

Ami a szókincset illeti, csak néhány vonást említenék:

1. Sok ősi szó maradt meg: rér, rérike — sógor; féléjjel, szenös ház — konyha; hurka=kolbász, madós epörnye=szamóca; bucól; apol=csókol.
2. Sok az átvétel, mert a szókincs a nyelvi rendszer legérzékenyebb része: szokak, trosil, kobila stb.
3. Szép újabb szavak: örömhálal, szerelmetlen.

Alaktani sajátosságok:

1. Kedvelik a kicsinyítőképzőket: kinyércse, hurkika, gyerökcse, lassikába.
2. Szeretik a gyakorló igéket: megszegyönget, bíztoogat.
3. Régi képzőket használnak: kapálat, aratat, nyerült, készült, rúgal, metel.
4. Van huzi, vonyi ragozás: mondi, írj stb.
5. Összevont múlt idő: vettem=vettem, üttem=ütöttem.

Mondattani jelenségek:

1. Általános alanyként az *ember* főnév helyett csilíd szót használnak: Sok mindönt kibír a csilíd.
2. Az öregek elhagyták a határozott névelőt: Szeretöm cukort.

A hangjelzés sajátos, éneklő.

A szótárban ennek a vidéknek, nyelvjárásnak, a nyelvjárást beszélő közösség nyelvének szókincset akartam regisztrálni. Szótáram nem ki-mondottan tájszótár, mert nemcsak tájszavakat, sajátos szavakat gyűjt össze, hanem a vizsgált nyelvi egység viszonylag teljes szókincset adja mesterem, Csüry Bálint *Szamosháti szótára* nyomán, tehát olyan szavakat is felvettem, mint pl. ajtó, ablak, szék stb.

A szótár készítése közben arra törekedtem, hogy a nyelvet mint élő nyelvet mozgásban, funkcionálásában mutassam be, nem pedig mint valami régi kövületet, mert ez a nyelvjárás is lépést tart a gazdasági, társadalmi, művelődési változásokkal — igaz nagy fáziseltolódással napjainkban erőteljes iramban köznyelvűsödik. Meg akartam mutatni az elmúlóban levő régi mellett a feltörekvő újat is. A szó használati-körére, stílusrétegére való utalással a szó funkcionálását akartam érzékeltetni. Ugyanakkor azt is meg akartam mutatni, hogy a vidék népeinek évszázados együttélése hogyan tükröződik az érzékeny szókincsben. Mindig arra törekedtem, hogy a szó mögött a beszélők szociológiai, néprajzi, művelődéstörténeti és egyéb vonatkozásait, azaz a szó mögötti társadalmat is meglátassam. A nyelvhez fűződő anyagi és szellemi, kulturális jelenségeket is regisztráltam, néprajzi magyarázatokat fűztem a szavakhoz, a szlavóniai népelet kisenciklopédiáját akartam megírni.

Munkámban mind a négy falu lakossága támogató, így mindnyájunk közös, kollektív alkotása a szótár. Ismételten köszönöm mindannyiuk megértését, támogatását, türelmét. Külön mondok köszönetet Bencze Sándornak a szótár gondos átnézéséért.

SZŐLŐSKEI ERZSIKE (KÓRÓGY)

„NE SZÉGYÖJJK A BESZÉDÜNKET!”

Mélyen Tisztelt Közönség! Kedves Penavin Olga tanárnő!

Szorongó szívvel állok itt ezen a helyen, hogy a meghívásnak eleget tegyek és szóljak valamit arról, ami alapanyagul szolgált annak a nagy munkának, melyet a *Kórógyi szótár* és egyéb dolgozatok szolgálnak. Hála-sak és büszkék vagyunk, hogy falunk nyelvi kincseinek örökségét láthatjuk feljegyezve a jelen és a jövő számára.

Ha nem lennék terhére a mélyen tisztelt közönségnek, elmondanék egyet-mást a kórógyi népszokásokból, melyek kihalóban vannak.

Elkezdem hát, és ha unalmas leszek, állítsanak le.

Valamiko Kórógyon őszko, miko kezdött érni a szőlő, az a szép meg jó szokás vót, hogy a lányok mentek őrizni a szőlőt. Az vót csak a jó élet! Mindön reggel vittünk főznievalót onnanhazil, korán, 5 óraok mentünk, mer a seregélyök olyanko a legjobban ellepik a szőlőt. Vót kotogónk, aval kotogattonk, pörgető is vót, aval meg végig-végigpörgetünk az úton, ijugatunk. Úgy ijögetők a seregélyöket, közben azt is üvöztük: „Ó, seregemadár, én vagyok a budár.” Reggelősbe mfg hívös vót, dógoztunk a szőlőbe, azuta kezdők főzni a délebédöt. Szoktunk főzni bobojólevet, pulyujuskát, kötöt tésztát, barátfület, szatarást, amit megkívántunk, ráértünk bajlónni vele. Kalács is vót, mindön nap. Csörige, fánk, csöpögötke, palacsinta, leveleske, amit a zsírba lehető sütni, me rejünk nem vót. Így a lányok a szőlőbe jól megtanilhattak sütni, főzni. Déluta vartunk, irtok a nótákat, emlékvörsöket meg déluta szoktak jünni a gyerkök a lányokho. Ha má messziről láttok hogy jün valaki, ekeztük ütett üvötözni, hogy: „Ó, gyere, gyere, X. Y. a párod!” Ki kinek a szeretője vót, aval üvötöték ki. Szüretko is az a sok lány egyik amásikat üvötöte ki, ijugatnak az úton is, ott is. Ez mind elmúlt, ezt többet nem lehet halani. Majnem mi vótunk az utók, akik pudárkodtonk, még az után való esztendőbe őrizte egy parti, azilta sinki se.

Nádkunyo vót, szép vijola előte, jó magos, korán vót kitüzel a piros lobogó, má meszünen lehető látni, hogy ott őrzik a lányok a szőlöt. De egy éjjel a kutya gyerkök meggyütötták, másnap szomorúan üldögéltünk, huy félbe kell hanni a pudárkodást. Hát jün-a szomszéd szőlő gazdája, Dani bacsika, szép ház gunyhója vót, hogy adni, őrizök továb a szőlöt. E, megörültönk, mingyá kitzűtök a lobogót, megcsináltok a sporhelytöt. És

Így az új helyünkön főztünk éppön, miko Bence Birike jött egy ismeretlenel, mondi, hogy eme, lányok, edvezettem Panavin Olga tanárnót, tí ett ráértök vele beszélgetni. Mongyok, jó, de mit tuggyunk mi egy tanárnénak mondani, gondoltok magunkba. Meg se mertünk mukkani, de a tanárné olyan egyszerűen, olyan kedvesen tudott beszélni, hogy mi hamar megbátorodtunk, megmertök hinni délebedre is. Vót, miko elfogadta, olyanko mindig dicsért, hogy jót főztünk, mi meg örültönk. Azuta mindön nap el látogatott hozánk egy-egy kicsit beszélgetni. Egy könyvből kérdözgetött, abba mindönféle rajzok vótak, kérdözgetött, hogy mihutyó mongyok. Arra is emlékszők, hogy a növényökön keztök. Csakhogy mi szégyeltök a beszédünket, me ha más falusiak jöttek hozzánk, mindég csúfoltak, pl. Banyából.

Így mi a tanárnénak is mind urossan akartunk beszélni, csakhogy nem sikerült, me nem tuttunk. A tanárné vót az, aki megmagyarázta nekünk, hogy ne szégyőjjök a beszédünket, me az igön is szép meg érdekös, a mi öregjeink ezt így hatták miránk és ezt meg kell őrizni. Így mi olyan jobba lettünk, hogy azuta minalunk lakott is. Igön megszeretök, me olyan egyszerű vót, nem vót uras. Emlékszők rá, mi otthon pléh tányérból szoktok enni a tejet, beléaprítottok a kinyeret. de hát a tanárnénak csészét akarton anni, dehogy is engette, ú is velünk a pléhtányérból akart enni. Úgy megszeretök, hogy egész családtagnak számított. De nem csak mi, hanem az egész falu szülikeje. Ha láttak engöm, mingyá kérdöztek: „Hét a tanárné hugyo van, nem beteg, miko jün el?” De a tanárné is mindég tisztelte őket. Nagypapa is igön szerette, Olga nénikének mondta őket.

Másik esztendőbe úk vótak a pudárok a szomszédos öreggel, de má alig várták, hogy miko jün ma Olga nenike, maj meséljünk neki meg süsök a szalonát. Akarhova ment, az írka meg a ceruza mindég a kezébe vót, osztá csak jegyzöt. Szegény nagypapa mindég azt mondta, hogy túd egy szóból egy ódalt írni. Jút velünk mindönhova, a kocsin is. Sokszú u sajnáltak, abba a nagy melegbe szedte velünk a szilvát, és mindönbe akart segíteni. Vót, miko emént Edösfalvára vagy a Tömájba az apókákho, akik őrizték a szőlöt, olyanko tetünk neki kinyeret, szalonnát, hajmát, a kicsi kosárba, osztá vitte. Ott az apókák megsütték neki. Sokat gyalogolt is, csak csudálkoztunk hutyo biri. Ecö eméntünk gyalog Harasztira a pajtasomal, akivel a szőlöt-őrizték, a tanárné meg Narancsik Márta vittök az esernyöket, hátha essik az esső, de hát jó vót a nap ellen is. Ott is sokan ismerték má. Sokszo emént Szelászlóra is akko még nem gondoltok vóna, hogy ez a sok szó mind meg lesz irral egy könyvben. Sokat, sokat fáradozott, míg összeszödögette azt a sok szokást, mesét, babonyát! Sok-sok türelöm kelött, míg egy szülikeének vagy apókának megeredt a nyelve. Annak ellenére, hogy olyan nagy asszony, amit csak akko tudtunk meg, miko tölön evit Újvidékre.

Eccö is ejiüt hozánk, mi meg épön kibontotök a ház oldalát, én meg a tesvéröm az ölcsába aludtunk, de mas a tanárné hon alszik? Efogatták vóna ütet máshon is, de ú ott akart velünk az ölba aludni, — de azér ne disznósólra gondoljanak, me éjjen öl mindön házba vót, nem is egy, minálunk is három vót, míg együt lakott az egész család, együt dolgozott, mindegyik párnak megvót a maga ölja. Ejen ölakat mosmá alig lehet leni a faluba. Lassan mind leboncsok a régít, az öregökkel együt kihálnak a szokások, babonyák, mesék. Mi má nem is tuggyunk úgy mesélni az unokánknak, de a *Körögyi szótárból* meg a tanárné többi könyveiből mindönt elolvashatunk.

Miko mondta hogy maj eviszön Újvidékre, csinyájok a szótárt, örültem is meg nem is, féltém is. Örültem, hogy maj holyan sok mindönt látok, hát el is vittek mindenhova, de féltém is, hogy mit tudok segíteni én a szótárba egyszerű parasztlány létömre. De egyhamar beléjütem, akko mán mcnt. A tanárnénak igön-igön nagy fáradtságába került, me dolgozott is, miko hazajütt, otthon meg újból kezdte azt a sok sok szöt, amit megírt a szótárba. Ezért a nagy munkáért tiszteletel és hálával gondolunk a tanárnéra, hogy azt a sok mindönt ami kihalóban van, megörökítette. Kívánjok, hogy még sokaíg munkálkodjon erőbe, egészségbe és síróben látogasson el hozzánk. Mindönki szeretettel vári!

*

Ezek is, valamint az 1971-ben megjelent *Jugoszláviai magyar népmesék* arról győznek meg bennünket, hogy a tudományos vállalkozás sohasem fejeződik be. A kutatási cél mellett felszínre kerülő melléktermékek éppen olyan fontos részei valóságunknak, mint a nyelv. A hatszáz oldalas, s egyben az első igényes és tudományosan bemutatott népmese-gyűjtemény előszavában ezt írja a gyűjtő:

A tanszéken folyó népryelvkutatásnak másodlagos terméke e mese-gyűjtemény. „Kiszállásaink alkalmával nem népmese-gyűjtés volt a fő-célunk, nem mindig az illető falu vagy előadó, adatközlő mesekincsének összegyűjtése, megmentése volt az elsődleges feladat, ez csak mellékter-mék. Kár lenne azonban ezeket a szövegeket az archívumban tárolt szala-gon hagyni, nyilvánosságra hozatalukkal talán a népmese-kutatás szakem-bereinek és általában a népmese-kutatásnak is szolgálatot teszünk.” Egyéb-ként e könyv az *Új magyar népköltési gyűjtemény XXVI.* kötete. Penavin Olgának ezért adta Újvidék városa az egyik legrangosabb társadalmi elis-merést a város felszabadulásának évfordulóját idéző Októberi díjat.

Az 1976-ban kiadott *Anyanyelv —államnyelv* c. kötetben találjuk Pe-navin Olga nevét is. *Nyelvi jelenségek a jugoszláviai magyar nyelv perem-vidékein* című tanulmányiában így nyilatkozik:

Körülbelül húszéves nyelvjárásgyűjtő munka során jutottunk el kö-vetkeztetéseinkhez. Ez alatt az idő alatt ugyanis alkalmunk volt megfigye-léseket végezni Jugoszlávia-szerte. A gyűjtés során egyaránt megfordultunk falvakban, városokban.”

Ez a húszéves munka sok tapasztalattal, sok felbecsülhetetlen adattal gazdagította kutatónkat. Olyannyira járatos lett országszerte, hogy neki-vágott egy újabb munkának is, a nyelvatlaszgyűjtésnek Végh Józseffel, az *Őrségi és hetési nyelvatlasz* összeállítójával, de jómaga is végigjár néhány falut, s kérdőíveiből gazdag, részletes térképlapokat állít össze. Így lát napvilágot 1966-ban a *Jugoszláviai Muravidék tájnyelvi atlasza*. 1969-ben a *Jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza*, 1972-ben a *Szerémségi szige-tek nyelve és 1978-ban a Jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza*. Minden-ket elismeréssel fogadja a közvélemény, a nyelvészek pedig pótlásként he-lyezik szakkönyveik közé ezeket a könnyen áttekinthető kiadványokat.

„A hazai jugoszláviai magyar tudományosság kezdetei a nyelvtudo-mány terén Penavin Olga nevéhez fűződnek, aki az utóbbi két évtizedben gazdag és sokrétű gyűjtőmunkával és publikációk sorában tárta fel azo-kat a lehetőségeket, amelyek a jugoszláviai magyarság nyelvének tanulmá-nyozói előtt állnak, anélkül azonban, hogy szellemi életünk felfigyelt vol-na erre” — jegyzi meg dr. Bori Imre egyik méltatásában.

Az egyik legnehezebb módszer a rákérdezéses, már csak azért is, mert a nagy türelmet igénylő kérdőívek gyakran terelik el az adatközlőket más területre. Az olykor száraz nyelvtani, grammatikai adatok közlése kö-zepette szívesen kalandoznak el a népdalok, a népmesék, a balladák, a si-ratók és ráolvasások világába. Hogy gyűjtőnk ezeket az alkalmakat is ki-használta, arról tanúskodnak balladagyűjteményei s szellemi néprajzunk egyéb becses termékei, szövegei. Így újabb gyűjtési melléktermékek vál-nak közkinccsé, újabb népi szövegek kerülnek elő a régiségből, a feledés örök homályából.

1965-ben vetődik fel a Magyar Tanszéken a földrajzi nevek összegyűj-tésének gondolata. Az elképzelést tett is követi, s tíz év múlva megjele-nik a *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* első kötete, amely magába foglalja Bácsotpolyát és környékét. Nemcsak a gondolat, de a terepjárás, a feldolgozás, az ellenőrzés is Penavin Olga irányításával történik. S hogy a vállalkozás mit teremtett, arról tanúskodik az eddig megjelent három adattár és a nyomdában levő negyedik kötet kézírata. Virág Gábor, Pena-avin Olga tanítványa, a névtudományok doktora így nyilatkozik e munkáról:

ISKOLÁT TEREMTETT

A jugoszláviai magyar földrajzi nevek gyűjtése és azok részbeni feldolgoása is Penavin Olga nevéhez fűződik, ugyanakkor munkásságának jelentős része is. A mai rendszeres és szervezett gyűjtés megszervezése, a feldolgozás gondolata tőle származik. E munka kezdete egybeesik főiskolai tanárkodásának kezdetével. Ekkor még nagyon szerény ez a munka: néhány szemináriumi dolgozat foglalkozik földrajzi névanyaggal. A gyűjtés és a munka a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék megalakulása után fellendül. A nyelvészetet oktatók és a hallgatók egy része hozzáfog a földrajzi nevek rendszeres gyűjtéséhez. Ugyanekkor indul meg a személynevek gyűjtése is, jóval szerényebb igényekkel és kevesebb gyűjtővel. Elsősorban a ragadványnevek kerülnek az érdeklődés középpontjába. A tanszék megalakítása döntő jelentőségű a földrajzi nevek gyűjtésére. Elsősorban Penavin Olga az, aki megfogalmazza a nevek gyűjtésének fontosságát, és kialakítja a jövőbeli munkának a határozott koncepcióját, amit *A Jugoszláviában folyó magyar névgyűjtés* c. tanulmányában így fogalmazott meg: „Mindnyájunk előtt világos volt ugyanis, hogy pl. a helynevek többek között a mai nyelvállapotra vonatkozó nyelvi, nyelvtörténeti, földrajzi, természetrajzi, tájtörténeti, művelődéstörténeti, hiteletre, folklórra, népi orvoslásra, a lakosság foglalkozására, a lakosok társadalmi-gazdasági viszonyára, törvénykezési szokásaira, védekezésére a településre töró török, tatár és más veszedelem ellen, az ember és a táj közötti kapcsolatra, a tájban történő eseményekre, a pusztásodásra, a telepítésre, a határszerkezet megváltozására, az e tájon élő sok nemzetiség és nemzet közös életére, az együtt élő népek nyelvi és egyéb egymásra hatására, de lélektani, esztétikai és ki tudná még felsorolni, milyen tanulságok levonására is alkalmasak.”

Az egyéni gyűjtés, bármilyen lelkesedéssel is végezték, kevésnek bizonyult, sem anyagilag, sem szellemileg nem volt kifizető, éveket, sőt évtizedekig elhúzódott.

1969-ben felhívással fordul a pedagógusokhoz, hogy diákjaikkal gyűjtessenek. Óriási lelkesedéssel fogadták a felhívást, 25 iskola nyelvművelő köre kapcsolódott be a munkába. Sok anyag gyűlt össze, de ezt ellenőrizni kellett. Erre a tanszéken munkacsoport alakult, ez végzi, de a levéltári anyagot és a Jugoszlávia területére vonatkozó tanulmányi anyagot is gyűjti.

Ennek a kollektív munkának és Penavin Olga szervező tevékenységének hamarosan meglett a gyümölcse. Ő maga rövid idő alatt néhány jelentős tanulmányt publikál, de jelentkeznek a tanítványok is a földrajzi nevek gyűjtésével és feldolgozásával.

Miért olyan égető fontosságú a földrajzi nevek gyűjtése? Maga Penavin Olga adja meg a feleletet: „Minden gyűjtő tisztában van azzal, hogy a permanens földrajzi nevek, a toponimek lingvisztikai, migrációs-történelmi, gazdasági-történelmi és földrajzi szempontból sok és értékes adatról valának... A fülünk hallatára játszódik le ez a tény, hogy egyes nevek kihullanak az emberek emlékezetéből, az idősebb generáció még kapaszkodik beléjük, a megszokás még a nyelvükre hozza a régit, noha bizonyos esetekben a jelölt térszíni forma, illetve a tájékozódási egység már el is tűnt. A szemünk előtt játszódik le a szállások eltűnése, a tagosítás, a komaszáció hatása igen erős... Napjainkban a táj szinte napról napra változik, lecsapolnak, kiszáritanak, telepítenek stb. A mai, féllábával a gyárban, városban, féllábával a paraszti gazdaságban élő közép-, illetve ifjú generációnak nincs szüksége többé a részletekbe menő, aprólékos névrendszerre. Nagyobb mértékben, távlatokban gondolkodik. Ha meg iskolát végzett, keveset időzik otthon a faluban, csak futtában érintkezik legközelebbi hozzátartozóival is, településének, szülőhelyének csak a legmarkánsabb nevei maradnak meg emlékezetében.”

1975 fontos mérföldkő a földrajzi nevek kutatásában. Ekkor jelenik meg a *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* sorozat első könyve: *Bács-topolya és környéke földrajzi neveinek adattára*. 1976-ban ezt követi a második kötet: *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára*.

A két könyvet (sőt a harmadikat is, amely Matijevis Lajos munkája: *Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára*) együtt vizsgálhatjuk, hiszen egyazon koncepció szülöttei. Az első kötet előszava megadja e nagyszabású vállalkozás koncepcióját — hiszen a Vajdaság területén minden község egészen vagy részben magyar lakosságú településének névanyagát majd felgyűjtik és idővel publikálják —, erről a koncepcióról már fentebb szoltam. Ugyanakkor szól a gyűjtött és publikált anyag felhasználhatóságáról is. Különösen kihangsúlyozza ezeknek a könyveknek a helytörténeti monográfiákban való hasznosíthatóságát, amelyekben „a lakóhely bemutatása során komplex összefüggésben hasznosítható az anyag, a gazdasági, művelődési, hadtörténeti, vízrajzi, néprajzi, művészettörténeti, topográfiai, közlekedési, településtörténeti stb. viszonyok bemutatásakor, de hasznosíthatja a településtörténet, a településföldrajz, az agrártörténet is a földrajzi nevek információját.” Szól a gyűjtésről és az ellenőrzésről, majd az adatszolgáltatókról is, akiknek a névsora ott található a kötetek végén.

Penavin Olga munkássága az adattár révén Szabadkához is fűződik. A kötet, *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára* a szabadkai község 14 településének földrajzi neveit dolgozza fel. Természetesen csak szűkszavúan, mert a könyv csak adattár, kerüli a felesleges és nem funkcionális megjegyzéseket. Óriási mennyiségű adatot közöl. Ugyanakkor új feladatok elé is állítja a nyelvészeket: ezt a földrajzi névanyagot fel is kell dolgozni, redszerezni különböző szempontok szerint.

Az eddig megjelent kötetek értékei közül külön kihangsúlyozom, hogy a párhuzamos névadást is figyelembe vesszük. Egy pillanatra sem feledkezik meg dr. Penavin Olga ennek a különleges, vidékünkre is jellemző földrajzi névadásról, hiszen ezek az évszázados együttélés emlékei: „Erre okvetlenül szükség van (mármint az ilyen nevek gyűjtésére), hisz népeink együttélnek ezekben a falvakban, s az együttélésnek nyelvi megnyilatkozása is van. E kettős névanyag mind az illető nyelvek, mind általános nyelvészeti és nem utolsósorban politikai szempontból is sokatmondó.”

Penavin Olga eddigi földrajzi névgyűjtő és -feldolgozó munkásságával, megjelentetett kötetével és tanulmányaival vitathatatlan érdemeket szerzett magának. Bizonyos vagyok abban, hogy igazi nagysága nemcsak ebben van, hanem abban, hogy iskolát is teremtett, utánpótlást, gyűjtésszervezőket, önálló gyűjtőket, rendszerezőket, feldolgozókat nevelt a jövőnek.

Amikor 1969-ben az újvidéki Magyar Tanszék fennállásának tízéves évfordulóját ünnepelte, Bárczi Géza, a magyar nyelvtudomány nagya és öregje üdvözlő beszédében, a maga természetes szép, egyszerű nyelvén köszöntötte a jelenlevőket, és örömmel állapította meg, hogy szinte észrevétlenül született, cseperedett fel ez az új tanszék, és a vidékiességnek egy parányi jelét sem viseli magán. Irodalmárai, nyelvészei hangyszorgalommal dolgoznak, Penavin Olga tanítványai pedig képesek lesznek továbbfejleszteni és teljesíteni a nehezebb nyelvtudományi feladatokat. Ezek az elismerő szavak is igazolják, mennyi mindent tett mint lektor, az akkor még Jugoszláviában egyetlen nyelvészdoktor a tanszék megalakításának, kiteljesedésének érdekében a tényleges és hivatalos elismerésig, a Magyar Tanszék megalakításáig, a társadalomért, a közösségért, a tanügyért és a tudományért. 1976-ban a Jugoszlávai Magyar Nyelvművelő Egyesület Szarvas Gábor-díjjal tüntette ki dr. Penavin Olgát. A tanárnő közben tanít gyűjt, ír és publikál.

Könyveim között félve örzöm Szabó T. Attila *Anyanyelvünk életéből* című munkáját. Annál is inkább vigyázok e könyvre, mert a romániai magyar nyelvtudós nekem dedikálta „szíves emlékül Kolozsvárott 1971-ben, január 13—26.” Hadd éljek az erdélyi nyelvész szavaival e könyv előljáró beszédéből, amikor most befejezni kívánom méltatásom a jugoszláviai magyar nyelvmesterről és néprajzkutatóról: „A nyelvészetről mint érdektelen, száraz, dogmatikus tudományról és a nyelvészekről mint e tudomány szak szürke unalmas, vaskalapos képviselőiről divatozó, meglehetősen általános vélekedés” — ismeretében és tudatában nyújtotta át nekem akkor Szabó T. Atilla mint dr. Penavin Olga tanársegédjének e könyvet egy korondi bokállal összecsomagolva s egy röpke figyelmeztető mondat kíséretében: „A nyelvtudományban még a legparányibb adat is sokat érő, megbecsülendő.” A fehér borítólappú könyv és a kékvirágos bokály azóta is egymás mellett áll könyvvállványomon mint a nyelv és a művészet elválaszthatatlan formájának és tartalmának az egésze. Harmóniájuk megbonthatatlan, egyik a másik nélkül csonka volna. Csonka, mint az olyan nyelvész, aki csak a nép nyelvét vizsgálja, s mellőzi annak sorsát, életét és művészetét.

Penavin Olga munkássága kezdettől fogva napjainkig ilyen harmonikusan áll a nép szolgálatában. Akár a nép nyelvének bemutatásához, akár a nép életének feltárásához fogott, jelen volt az a másik is. Emberisége, tisztasága sohasem engedte meg, hogy csak önmagára gondoljon, s önmagáért dolgozzon. Mindenkihez szól, mint Szabó T. Attila könyvében a szavak, a maga szerénységével és egyszerűségével. Mindannyiunkat gyönyörködtet munkája, mint a korondi kékvirágos bokály. Magatartásával elérte, hogy körünkben megszűnjön az imént említett általános vélemény a nyelvészekről és teendőikről. Becsüli Szlavónia, Bácska, Bánság, Baranya, Szerémség és Muravidék, becsüli Jugoszlávia, Magyarország és Finnország.

Elhangzott az *Életjel* 1979. június 4-i rendezvényén, amelyen az élőlűtség a jubiláló dr. Penavin Olgát köszöntötte.

A TRÓFEA KIS TRÓFEÁI

A hazai filmek idei pulai fesztiválja talán valóban nem is annyira a versenyfilmek révén, mint inkább a zsüri munkáját ért bírálatok, kifogások miatt marad emlékezőtes.

A bíráló bizottság ugyanis telitalálatot ért el a meglepetések tálalásában. Először is megtagadta a nyilvános munkát, amit elvártak ettől a testülettől, mindegy, hogy joggal vagy csak az izgága újságírók túlfűtött kíváncsiságának eleget téve. A továbbiakban ugyanez a zsüri tartásával, munkájának korrektségével nem tudta útját állni a pletykának, miszerint a jól ismert köztársasági és tartományi kulcsok segítségével óhajtott ajtót nyitni, a nagykapuk mellett kiskapukat kireteszteni a legkülönbözőbb érdekeknek, amelyek csak akkor békének meg, ha a díjazások során a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad.

A zsüri munkáját illetően a leglényegesebb észrevételek, megjegyzések, a legsúlyosabb elmarasztalások mégis a testület szakavatottságát illették. A filmesek azt kifogásolták, hogy a bíráló bizottság egy része nem tud feladata magaslatán dönteni az értékekről. Mások arra esküsznek, s ezt nem ma teszik először, hogy a filmek értékrendje a fesztiválon nem elsősorban, nem is másodsorban a zsüri szakavatottságától függően alakul. A köztársasági kulcsok minálunk még mindig a legfontosabbak.

Ákár ez az igazság, akár valami más, az idei zsürinek nehéz dolga lehetett. Filmfesztiválunk történetében mindössze egyszer-kétszer ha előfordult, hogy ilyen nagyszámú alkotás — huszonnyolc versenyfilm — pályázzon a legnagyobb elismerésre. A mennyiségnek a fesztiválon is megvan a maga háládatlan szerepe. Túl kevés film esetében sem könnyű minden díjat odaítélni annak veszélye nélkül, hogy az értékekkel egyenrangúan jutalmazzuk az értéktelenséget. Bő termés esetén ez a veszély még csak fokozódik. Nem is annyira a kiosztott díj devalválhatja egy olyan fontos testület munkáját, mint amennyire az észre nem vett, mellőzött értékek árthatnak a nemzeti szemle tekintélyének.

A mi filmgyártásunkra vonatkozóan mindez fokozott veszélyt jelent. Nálunk ugyanis legalább olyan ritka a minden tekintetben korrekt, kifogástalan filmalkotás, amely osztatlan elismerést érdemel. Ilyen művet nem is kockázatos jutalmazni, kiemelni a többi közül. A megbúvó értékek, nem is beszélve a féleredményekről, a lehető legellentétebb álláspontok szülőltjei. A „csak” jó film tehát nagyon is mostohagyermeki sorsot érhet meg nálunk. Hát még ha meglobogtatják felette ama köztársasági stb. kulcsokat. Erényeiről egyszerűen megfelelkeznek, már csak a hibáit emlegetik. Hibáinak tudják be a zsüri balkezességét, aminek eredményeképpen kap a közepes érték díjat.

Vicsek Károly rendező és Deák Ferenc szövegkönyvíró legújabb közös műve, a *Trófea*, mindenképpen a zsürizések és értékítéletek e nagyon is veszélyes keresztútjába került. Hadd bocsássuk előre: ha nem kapott volna első díjat Pulában, ha netán még csak a harmadik díjra sem méltatták volna, talán a neki kijáró sors szegődött volna a nyomába. Az igazság az, hogy a zsüri minden különösebb kifogás nélkül, talán egyhangúlag is, besorolta azon alkotások közé, amelyek megpályázhatták a díjak valamelyikét. Az Arénában történt fogadtatásával is megelégedhetek volna alkotói, hiszen a *Trófeánál* már jobb filmeket is kifütyültek. Az Aréna néha így jutalmaz, s ez is becsülendő, mert már a közönséggel való ilyen szembesülés is eredmény, dicsőség.

A filmfesztivált kísérő sajtó a díjak odaítélése előtt nem foglalkozott kiemelkedő helyen a *Trófeával*. Erre a jelenségre sem figyeltünk fel különösebben, hiszen, sajnos, a filmújságíróknak is vannak „liblingjei”, kedvenc rendezői, főleg pedig színészei. Róluk zengedeznek mindaddig,

amíg a versenyfilmek aztán az Aréna falain kívül is közönség elé nem kerülnek. Akkor már a megfontoltabb és a belátóbb kritika veszi át a szót. A filmek körüli mítoszok eloszlanak. Az igazság az, hogy a moziban — az igazi nagyközönség előtt — a filmalkotások valós méreteiket nyerik vissza. — A rossz filmeket — brámennyire megdicsérték őket, bármilyen tömegesen is esküdtek rá a hetedik művészet papjai — gyorsan elfelejti a mozi, a közönség, sőt aztán már a kritika is.

Száz szónak is egy a vége: a *Trófea* elhallgatása a díjkiosztás pillanatától vált problematikussá. Mindmáig — néhány hónappal a fesztivál után — ez a vajdasági film valami módon komplexusunkká vált. Időközben alkalmunk volt látni még egynéhány alkotást az idei pulai versenyművek közül. Így például élvezettel néztük meg a *Műlnak a földi napok* című alkotást, amely a jutalmak tekintetében egy löfejhosszal lemaradt a *Trófea* mögött, jöllehet művészi értékeinél fogva nem is említendő egy napon a *Trófeával*. Zsűritagok személyes közléséből is tudjuk: az idei pulai mérlegen a téma időszerűsége és társadalmi angazsáltsága volt a döntő. Az öregek problémáját tárgyaló *Műlnak a földi napok*, noha korunk egyik legsúlyosabb jelenségét, az idők magáramaradottságát mutatja be szuggesztív módon, az európai kinematográfia minden igényességével, könnyebb fajsúlyúnak találtatott a vagyonkivizsgálásnál.

Anélkül, hogy ezúttal vitába szállnánk a zsűrivel az angazsáltság, az időszerűség fogalmát tisztázandó, az értékítéletek bőrzei árfolyamára szeretnénk felhívni a figyelmet. Nálunk a film lényegi kérdéseire mindenki hozzászólhat, ami rendjén is van. Nálunk a film sorsába olyanok is beleszólhatnak, akik vajmi kevésbé értenek hozzá. Zsűritaggá pedig egyáltalán nem nehéz válni: nem egy esetben itt is valamiféle kulcs érvényesül. Ez a kulcs ugyancsak köztársasági, illetve tartományi, de e szférákon belül is egészen ellenőrizetlenül kerülhet kézről kézre. Nem kell hát csodálkozni azon, hogy némelykor zsűritagok akaratok ellenére és affinitásuk ellenében kerülnek egészen közel a film sorsát szabdaló ollóhoz, amikor már ennek az ollónak úgymond mentelmi joga van. Az idei zsűrit teljes szakavatatlansággal vádolták, sőt mi több, munkája utólagos felülvizsgálátát javasolták legelszántabb ellenzői.

A botrány tehát akkor ütött ki, amikor a *Trófea* minimális szavazattöbbséggel kivívta magának a legnagyobb elismerést. Most már, amikor a kedélyek valamelyest csillapodtak, s a versenyművek közül is láthatunk néhányat, ez nem is tűnik annyira meglepetésnek, mint akkor, amikor az ünneplés sokkal halkszavúbb volt az elhallgatás hangoskodásánál. Az idei szemlén minden megtörténhetett. A témák bőrzeje volt divatban. Ha az ember a művészetekben valami oknál fogva nehezebben tud eligazodni vagy éppen kényelemből nem néz utána a dolgoknak, a legegyszerűbb a témával előhozakodni. A filmművészetet éppen az ilyen mentalitás számára találták ki. Vagy a téma, vagy a művészi kivitelezés, amit a „témásokkal” ellentétben sokan ugyancsak magával a témával tévesztenek össze. Így válik a forma egyetemes jelenséggé a hetedik művészetben. A téma bajnokai talán nem is sejtik, hogy a mű formai rétegei alá nem is látnak, amennyiben magát a témát valójában csak formai kereteiben észlelik. A forma hívei ugyanebbe a hibába esnek — csakhogy azon a „másik” oldalon vétenek, miszerint a mű formai ismérveit azonosítják magával a mű lényegével. A hazai filmek idei fesztiválja az ilyen és hasonló okoskodásoknak áldozata, legalábbis a szemle néhány alkotása.

Mert nézzük csak: a *Trófea* tematikája valóban időszerű, olyannyira, hogy szinte az újság nyomdai festékszagát is érezni rajta. A vagyonkivizsgálás nálunk már néhány éve folyamatban van, csakhogy, sajnos, sokan — a felelősök közül is — egyszerűen csodának tekintették, és mint minden csoda, legfeljebb három napig volt érdekes. Az emberek tudatában a jogtalanul szerzett vagyon eredetének kivizsgálása gyakorlatilag megszűnt, mert hiszen a sajtó, a rádió és a televízió úgyszólván már említést sem tesz róla. Tehát a *Trófea* nem egyszerűen egy, az általános érdeklődéstől már igen-igen távol történő társadalmi akciót ajánl figyelmünkbe. Ennél sokkal időszerűbb hurokat penget: ez a társadalmi akció jelen pillanatban válságban van, mi van hát vele!? A *Trófea* tehát a kérdés ígé-

nyével lép a közönség elé. Szándéka szerint ennél természetesen jóval tovább akar jutni; az akár egy merész újságcikként is felfogható ötletet az élet jelenségeinek hordalékos medrére irányítja. Espedig egyenes vonalban, a művészet minden más jogaitól eltekintve: a vagyonkivizsgáló bizottság munkáját helyezi előtérbe egy jó ideig. Ez mindenképpen amolyan újságíró gondolkodás eredménye, hiszen ülésről ülésre kísérve a film hőseit — a vagyon eredetét, kivizsgáló bizottság tagjait —, az az érzésünk támad, hogy ez a film teljes mértékben funkcionálissá válik, miközben kamerája körbe-körbe járja az asztal mellett helyet foglaló bizottsági tagokat. Ennek sikeres lépcsőzete is megvalósul attól a pillanattól, amikor egyszer csak közlik a testülettel, bizottsággal, hogy a községi küldött-testület székházának díszterméből levonulhat valahová a pinchéhelyiségbe. A film újságírói monotóniája megszakad, ez igaz, s várjuk, hogy a riport beljebb vonuljon ajtókat, titkos rezeseket nyitni most már az eszme emberek által megtestesített szentélyében. Előzőleg ugyan már tudomást szerezhettünk arról, hogy a vagyon eredetét kivizsgáló bizottság elnöke volt harcos, foglalkozása szerint vadőr. A vagonyári javítóműhely munkásságával is megismerkedhettünk, nem kevésbé a Szocialista Szövetség által delegált bizottsági taggal, akit a késő estébe nyúló gyűlések után szeretője-férje visz haza, pótkocsis motorkerékpárján.

Ez a szintén gondos kulcsok szerint összeállított bizottság, ahogyan teljes névsorával egy pedáns jelentésből félreismerhetetlenül ráismernénk, mégis sokáig az egyenes vonalú kollektív társadalmi képződmény élményét kínálja, noha az ellentétek, a későbbi drámai kisélesekhez nélkülözhetetlen ellenpólusok rendjén adva vannak: a bürokratikus és aprólékos, a jogi elvszerűséghez ragaszkodó jogász, az egyenes lelkű, talán túlságosan is merev egyenességben gondolkodó volt harcos, a megbízatását komoly társadalmi kitüntetésnek tekintő küldött, a Szocialista Szövetségből és végül munkáshősünk. A bizottsági gyűlés és annak galériája ilyenformán zárt életét képezi a filmnek, a kisélesek mégsem belülről várhatók. A külvilág ráhatása, egyszóval eseményei szükségesek az elmozduláshoz. A külvilág viszont valami módon hasonlóságban van a bizottság drámai elrendeződésével. Ott vannak egyfelől a községi előljárók, azok közül is elsősorban a községi alelnök, aki napi teendői során — agyagalambok helyett élő galambokra ló vagy éppen nagyvadakra vadászik — kiszól fejedelmi szerepéből: „Teljes gözzel a vagyonkivizsgálásnak, elvtársak!” És a községi elnök? Hja, az olyasvalaki, mint a népmesékben a király. Sziluettje erőteljes — bár úgyszólván csak sziluettje jelenik meg a filmben —, de ő az, akinek alattvalói vannak, azok „nyomják a sódert”. A király ártatlan, alattvalói a bajkeverők. Másrészt pedig előállnak lacsacskán a gyanúsítottak. Vagyis a közösség kárára gazdagodók. Kik ezek az egyének? Magánvállalkozók. S mi a bűnük? Házát építették a Rózsaliget utcában. A film igyekszik szólásként felröppenteni a Rózsaliget utcát. Mert ugye, tudni, hogy ki mindenki lakik a Rózsaliget utcában. Többek között az erélyes társadalmi akciót patronáló községi alelnök, de ez majd csak a film végén derül ki. Kezdetét veheti hát a dialógus. A bizottság kérdezősködik, beidézi, számon kér és helyszínel. Az egyik tollasodó polgár különösen sokszor jelenik meg a bizottság előtt. Felháborodik, hogy a vagyona eredetének kivizsgálása során az emberi becsületszó semmit sem ér. Egy ilyen sikertelen győzködés után hazamegy és felgyújtja pazarul berendezett családi házat. Felesége égő fákyaként kiugrik az ablakon. A másik személy, aki ellen ugyancsak eljárás folyik, azt újságolja élete párjának, hogy meneküljenek Szlovéniába, ahol nyugodtan hagyják majd őket. A bizottsági tag, a vagonyári javítóműhelyből ezeket a fejleményeket megelőzőleg tudomást szerez arról, hogy a saját házat felgyújtó, jogtalan vagyonszerzéssel vádolt egyén jelenlegi foglalkozását — gyümölcsös kioszkban keresi kenyerét — megelőzőleg üzemvezető volt a munkaszervezetben, s részt vett visszaélések sorozatának leleplezésében. Amikor tehát arra hivatkozott, hogy vajon a vagyon eredetét kivizsgáló bizottság számára az emberi becsületszó nem ér semmit — a bizottsági tag a vagonyárból már szinte biztos volt abban, hogy ha polgárunk ellen meghozzák a vagyon elkobzásáról szóló végzést —, ez vereséget jelent az egész bizottság számára. Erről még akkor is meg van győződve,

amikor a veszélyes társadalmi küldetés családi drámába fullad nála. Feleségét a gyárban megfenyegetik telefonon, hogy bosszút állnak kislíukon. A gyermekét féltő anya idegösszeroppanást szenved és bekerül a kórházba.

Az igazság az, hogy a *Trófea* ezekben a képsorokban kezd élni, az eszme eleven közeggé válni. Az újságíró miliőből csak most vetkőzik ki. Hősei — a vagyon eredetét kivizsgáló bizottság egynémely tagja — determináltságukban valamelyest közelebb kerültek az alkotók elképzeléséhez. A vagongyári munkás osztálya iránti becsületbeli kötelességének tartja a jogtalan vagyonserzés útját állni, de ennek során mindig is az emberiség társadalmi normáját betartani. Eredendően az ő álláspontján van a bizottság elnöke, a vadór, aki gondolkodása metszőpontjain több tapasztalatot vallhat sajátjának. A háborúban tisztán láthatta az elleneséget, mint mondja, őrá lóttek, ő is visszavágott. Másrészt most közel van a községi vezetéshez, „bejáratos” a magánéletükbe. Vadórként pedig egész biztosan tudja: a direkt célpont felderítése és ártalmatlanná tétele adja az egyedüli kielégítő eredményt.

Sajnos azonban, a vagyonserzés bizonyos szférái, azé a jogtalanul szerzettéi is, mindössze csak érintőlegesen kerülnek a *Trófea* látószögébe. Az igazi, a vérbeli művésztől idegenek az utalások, a halvány célzások. Akkor meg végképp rövidzárlatot kap a mű logikája, ha a háttérén átüremelő utalások, a félmondattal erejéig megengedett „háttérbe szólások” a maguk alattomos szövevényével belejátszanak a hősök cselekedetébe. Kimondottan politikai film esetében az ilyen dramaturgia, az ilyen oksági összefüggés kedvező fátolyba vonhatja a fejleményeket, amelyek az intrika erejével hatnak. Az „intrika” (a kiszólások a műből, hogy van itt még ez is meg az is, csak a nap világánál kellene őket megmutatni) a *Trófeát* újfent a zsurnalisztika felé sodorja, éspedig még akkor is, amikor a csődöt mondott vagyonkivizsgálás emberi áldozatokat követel, amikor a pusztá eszmétől a cselekvésig társadalmi súlya nem is egyszer lemerítettett.

Igy az intrika szintjén marad, az apró tolvajokon kívül ki mindenki lakik még a Rózsáliget utcában. Rendben van, a községi alelnök háza is ott található, egy utcában, a leleményes kisstilű tolvajával. Ez a tény azonban még nem szolgálhat alapul egyéb következtetések levonására, legfeljebb — ismét csak — „sokat sejtő” újságcímnek lehet frappáns. Talán tudatában vannak ennek a film alkotói is, akik a filmbeli községi alelnök szavait eleresztik a fülük mellett, nevezetesen azt, hogy mindent adjanak bele a jogtalanul halmozott vagyon kirukkoltatásába. A kisstilű vagyonhalmozó leleplezése, úgymond, elvként szolgált — bár jobb lett volna, ha kifejezettebben drámai okként járult volna hozzá — a bizottság önmaga szerepének felismeréséhez: „Megbuktunk.” A *Trófea* ily módon tudatosan mellőzte tulajdonképpeni tárgyának — a káprázatosan elharapózott vagyonserzésnek és halmozásnak — a célbavételét. Mindössze a műből való kiszólás erejéig utal az ilyen méretű társadalmi akció szükségességére. Mert hogyan is búcsúzik munkáshőse, a vagongyári dolgozó a községi alelnöktől, annak háza küszöbén és egyben a mozinézőtől: „Ismeretes, hogy ki mindenki lakik a Rózsáliget utcában!” A filmnek ezt a sok minden által igazolható tehetetlenségi pontját igyekeznek ellensúlyozni a záróképek, amelyek erőteljesen ható, de lényegében kibontakozhatatlan szimbólumként zárják a művet. A községi előjárók a sűrűn egymás mellett ágaskodó magaslesekől lövik halomra az eléjük terelt nagyvadakat, közöttük minden bizonnyal az igazi trófeát is.

Nem kétséges, hogy mind a rendezőt, mind pedig a szövegkönyvírórt elbűvölte maga a téma, annak szinte újságcikkbe vagy éppen onnan kiváncskozó időszerűsége. A *Trófea* alkotói mindvégig a téma vonzerejében maradtak, olyannyira, hogy lépten-nyomon elfeledkeztek annak gyurmáját felrakni a hősök csontvázára. Az aránylag kis létszámú tömegből alig emelkedik ki a film két főhőse: a vadór és a vagongyári munkás. A legelemibb szakmabeli titkok közé tartozik, hogy a filmnek legyen legalább egy olyan hőse, akivel a mozinézó azonosulni tud és akar is. Itt nem bocsátkozhatunk annak taglalásába, hogy ennek a hősnek vagy hősöknek min-

den esetben és a történet minden fordulataiban pozitívna kell-e, szabad-e lenni-e, lenniük. Az anekdotikus cselekményességet nélkülöző, de az ilyen cselekményességtől mégsem egészen mentes film — mint amilyen a *Trófea* is —, ha szándékosan nélkülözi is a hangsúlyosan fellépő hőst, ez még önmagában nem garanciája a modern filmalkotásnak. Attól tartok, hogy a *Trófea* eddigi mérsékelt fogadtatása a közönségnél a főhős, a vagongyári munkás korai, túl korai „elejtéséhez” szolgál magyarázatul. Aki már látta a *Trófeát*, bizonyára hiányérzete támadt például abban a tekintetben, vajon mi a további sorsa a vagongyári munkás feleségének, akit a kórházba kerülése után még csak egyszer láthatunk. Bárhogy is hangzik, ezzel a szintén gyári munkás asszonykával sokat veszített a film. Kialudt a mű leginkább parázsló tűzhelye, amelyet éppen ez az asszonyka melengetett. Egy harmadrangú amerikai rendező minden időben tudatában van annak, hogy egy ilyen hiba, a főhősnek és közvetlen környezetének ilyen mérvű elhanyagolása, „elejtése”, filmjének nézhetőségébe kerül. A hazai filmnek általában problémája a főhős, főhősök megformálása. De hogy ezúttal legkézenfekvőbb összehasonlítással éljünk: a harmadik díjas *Műnek a földi napok* című Goran Paskaljević-filmnek, nem kevésbé a második díjas *Izzásnak*, amelyet Bora Drašković rendezett, cselekménysodortató hősei vannak. Kár, hogy a *Trófea* e tekintetben is lemaradt tőlük, pedig hát éppen a szerepkörök ábrázolásában — ha sokkal halványabb megjelenítésében is — a vajdasági rendező, Vicsek Károly nem esett a fehér-fekete technika áldozatává, mint például az *Izzás* alkotója hőseinek felszabadulás utáni szereposztása során.

A *Trófea*, amennyit a témával nyert, annyit veszített is, miközben birokra kelt vele s egy kicsit alulmaradt. De ez esetben vesztesnek lenni is különb tett, mint sok más hazai filmben a történelem megállapításait ismételtetni. A *Trófeát* legfeljebb az öt közvetlen közelről érintő dolgok korrigálhatják. Ha így van, akkor aranydíjas vajdasági filmünk képes dialogizálni mindennapjainkkal. A *Trófea* teljes egészében nyitott mű a mai naphoz csakúgy, mint a holnapihoz viszonyítva. Ezért is hibái jól kivehetőek, erényei pedig — a nonkonformista témaválasztás és a szereplők nem fehér-fekete ábrázolása — dicsérendők.

Trófea. Az újvidéki Neoplanta produkciója. Rendező: Vicsek Károly. Forgatókönyv: Deák Ferenc és Vicsek Károly. Operatőr: Dušan Ninkov. Szereplők: Stole Arandelović, Slobodan Dimitrijević, Jagoda Kaloper, Tatjana Bošković, Rade Marković, Vojislav Mirić, Đorđe Jelisić, Mića Tomić, Pataki László, Velimir Zivotić, Eva Ras.

Dr. SZIJ REZSÓ

GYELMIS LUKÁCS

(1899—1979)

Budapesten 1979. április 25-én elhunyt Gyelmis Lukács festőművész. Temetésén, május 2-án az Óbudai temetőben barátai és tisztelői nevében e sorok írója vett tőle búcsút.

Szabadkán született 1899. szeptember 27-én. Az első világháború után nem tért vissza Szabadkára, mint Oláh Sándor, Balázs G. Árpád, Farkas Béla vagy a magyar forradalomban való részvétel miatt Hódi Géza és Lenki Jenő. Arra nézve nem került elő adat, hogy 1924-ig mit csinált. Ettől kezdve 1926-ig Rudnay Gyula mellett tanult a Képzőművészeti Főiskolán. 1926-ban harmadmagával — Pánczél Bélával, aporkai Morvaý Kálmánnal — részt vett a bükki művésztelepen, Bélkőn. Termésüket az egri kaszinó termeiben mutatták be. Gyelmis ezen a helyi tudósító szerint 80 (!) képpel vett részt, de ez nyilván nyomdahiba, s a szám végéről a 0 minden valószínűség szerint törlendő. Az Egri Újság azt írta képeiről, hogy Gyelmis a napfényben rezgő levegő alapos megfigyelője. Hogy még mi mindent csinált 1926—1929 között, míg — az utóbbi években — ki nem ment Itáliába, az földerítésre vár.

Mint már jeleztük, 1929-től tíz éven át Olaszországban élt. Tehetségével szenvedélyes és harcos, de alkalmazkodásra is kész természetével tekintélyes rangot vívott ki magának az olasz művészetben. Elsősorban, mondhatni évenkénti kiállításával. Munkásságát a sajtó is oly mértékben kísérte figyelemmel, hogy a róla megjelent cikkek és közlemények megtöltenek egy csinos kis kötetet. Az *Il Gazzettino*, az *Il Brennero*, a *La voce di Mantova*, a *Venerdi*, a *La Scarpone*, az *Emporium*, a *La Rivista della Venezia Tridentina*, a *L'Arena-Verona*, az *Il Popolo di Brescia*, az *Il Regime Fascista*, a *La Sera*, az *Il Popolo d' Italia* c. lapok rendszeresen tájékoztattak a művész munkásságáról, kiállításairól, aláírt, kezdőbetűkkel jelzett vagy aláírás nélküli cikkekben, közleményekben, hosszabb, ismertető jellegű hírekben. Közben nem szakította meg kapcsolatait egyik hazájával sem. 1932-ben Szabadkán, 1937-ben, majd 1942-ben Újvidéken, 1943-ban pedig Budapesten a Szépművészeti Céh tagjaként szerepelt a Céh kiállításán.

Gyelmis 1944. február 20. és március 20. között festőfeleségével, Fehér Etelkával az újvidéki művésztelepen tartózkodott.

1944-ben Gyelmisék följöttek Budapestre. Gyelmisre a katonai behívások vártak. Egyik után Galíciába vitték. Ott megfestett egy német tisztet, aki azonban mégis nagyon félt Gyelmistől, mert az akkor már szökött katonaként bujkált a fronton, mindig arra hivatkozva, hogy bizonyos szállítmányt vár. Végül sikerült kapcsolatot teremtenie a szlovákiai magyar partizánokkal, s velük együttműködve a front átvonulása után a Pozsony melletti Bazinból visszatérnie családjához Budapestre.

1945 után Budapesten, közelebről Pesthidegkúton élt. Kezdetben harcos módon részt vett a művészeti közéletben, élesen szembe helyezkedve a szocialista realizmust tévesen értelmező nézetekkel. Majd földadva a reménytelen harcot, meglehetősen visszavonultan élt és dolgozott 1979. április 25-én bekövetkezett haláláig.

Bela Duranci azt írja egy helyütt, hogy Gyelmis Lukács „menekült Szabadkáról”, mint olyan nyomorúságos helyről, ahol a művész számára jövő nem kínálkozott. Azt hiszem, hogy ez nem fedi a valóságot. Ha valahol nyomor várta Gyelmist, akkor az első világháború után Magyarországon, elsősorban Budapesten az várta. Hisz még fűtőanyag sem volt, a menekültek százazrei vagonokban laktak, nemzetközi kölcsönhöz sem juthatott az ország, s első külkereskedelmi szerződését csak 1924-ben sikerült megkötnie a Szovjetunióval. Sokkal közelebb állunk az igazsághoz,

ha azt mondjuk: Gyelmis tanulni akart, azért ment Budapestre Szabadkáról. S hogy az utóbbi helyen sem voltak rózsások a gazdasági és kulturális viszonyok. Az is érthető: akkora változást nem lehetett kiheverni nem évek, még évtizedek alatt sem. A történelmi ítékezéshez összehasonlítás, tárgyilagosság és megértés szükséges.

*

E néhány életrajzi adat mögött egy nem mindennapi életmű és művészsors húzódik meg s várja, részben hogy újra fölfedezzék, részben pedig a magyarországi mellett a vajdasági, közelebbről Szabadka város művészettörténetében is méltó helyére kerüljön.

Szabadkához fűződő kapcsolatai között első helyen kell említeni a szabadkai művészek 1932-ben rendezett kiállításán való szereplését. Gyelmis ezen ui. olyan föltűnést keltett, amihez foghatóig addig nem jegyzett föl az ottani sajtó, noha a Vajdaság és a Bánát kiváló képzőművészekben nem szűkölködött. Elég Oláh Sándorra, Farkas Bélára, Balázs G. Árpádra hivatkozni — akik mögött akkor már a színvonal tekintetében is tekintélyes életmű állt. Gyelmis sikerét bizonyítják Oláh Sándornak e kiállítás alkalmából róla írt elemző sorai.

Oláh Sándornak a Reggeli Újságban megjelent cikke szerint az 1932 októberében megnyílt szabadkai kiállításon Gyelmis Lukács szolgált „nem várt meglepetéssel”.¹ Majd így folytatja méltatását: „Sem ösztöndíjat, sem egyéb adományt nem kapott, nem is kért senkitől, küzdött, nélkülözött, mint annyi más művész, de megalázkodás nélkül állta művészsorsát. — Most egyszerre itt áll, készen és befejezetten, noha úgyszólván gye-rekember még. Formakészsége, technikája, kompozíciója, hangulatos színei olyan fejlett művészi intellektust szóllaltatnak meg, s oly ritka tehetséget vetítenek elénk, aki a kiválasztottak között is az első”. Kifejezte reményét, hogy a város és a szabadkai polgárok „magukhoz váltják kiállított képeinek nagy részét. Örök és helyrehozhatatlan véték lenne az ellenkezője”.

Nem tudjuk, hogy a város és a szabadkai polgárok a világgazdasági válság mélypontján hány Gyelmis-képet váltottak magukhoz, azt azonban el kell ismernünk, hogy Oláh jó szemmel vette észre Gyelmis kivételes tehetségét, amit pár év múlva további olaszországi szereplésével épőguy igazolt, mint későbbi itthoni budapesti, szabadkai, újvidéki kiállításával.

Geréb Klára iparművész azt írta Gyelmisről: külön termet érdemelt volna, ahol műveit különválasztva élvezhette volna a közönség. „Finom, olaszos hatású képei, mély tónusai magával ragadnak”.²

Az *Új Hírek* is megállapította,³ hogy a kiállításon a festők közül a legnagyobb közönsége Gyelmis Lukácsnak volt, aki évek óta Olaszországban dolgozik. Föltűnést keltett önarcképével, *Kalóz* címen állított ki, valamint *Pihenő nő* c. festményével. Majd így méltatta a művészt: „Igen erős tehetség, aki alföldi és hegyvidéki tájképet éppen olyan művészi megérzéssel vetít vászonra, mint pasztellszínekben élettől duzzadó csönd-életet. Csodás színérzéke van, amely a művész lelkén keresztül vetítve pompás ecsetkezelésben nyilvánul meg.” Gyelmis földfestéssel dolgozik s ecset helyett festőkést használva, a festéket vastagon hordja föl. Ez következett egyrészt a festékagyagból, másrészt a festőkés használatából.

A szabadkai Jovan Milekić többször is foglalkozott Gyelmis művészetével és külföldi sikereivel. Ismertette az itáliai sajtó Gyelmisre vonatkozó cikkeit, megállapításait. Már 1932-ben elismeréssel adózott főleg tájképeinek, melyeken muzsikált a természet és a levegő. A zöldek változatait egyenesen lenyűgözőnek találta. Az itáliai vonatkozások ismertetése során megemlíti, hogy Gyelmis 1933-ban állandó lakhelyét a Garda-tó egyik festői szépségű kis falujába helyezte át. Festményeiről azt írja, hogy míg régebbi vásznain a képei tájak „révetegen szétfolytak”, újabb ké-

1. Reggeli Újság, 1932. okt. 11.

2. Gajdos Tibor: *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között*. Szabadka, 1977. 79.

3. 1932. okt. 11.

pein a tömörítés jelei mutatkoznak. Gyelmis évről évre kiállít Olaszországban — tájképeket, csöndéleteket, figurális munkákat. Szerinte milánói kiállítása után újra hazalátogat, már ti. Szabadkára, s ott, valamint Belgrádban rendez kiállítást.⁴ Ezekre azonban nem került sor.

Milekié ismertetéseiből megtudjuk, hogy pl. Tullio Armani Gyelmist zseniális festőnek nevezi, Leonardi szerint tárlata nem tartozik a megszokottak közé. Gyelmis a magábaszállás embere, aki a csöndöt szereti. Színvilága rendkívül gazdag. A szabadkai műgyűjtő később is többször foglalkozik Gyelmis olaszországi sikereivel. Ugyancsak a Napló 1934. augusztus 19-i számaiban írja, hogy Gyelmis Rómából Párizsba készül.

1936-ban Gyelmis négy képpel vett részt a 20. velencei biennálén (*Volutta, Giovanni Operato, Campagnola, Paesaggio*). Majd 1937-ben újra Vajdaságban szerepelt. Részt vett az Újvidéken rendezett csoportos kiállításon, melyen az addig ismert művészek mellett két új név is feltűnt: Szabó Sipos Ferencé és Hering Juliskáé. Gyelmis képeiről azt írta a Reggeli Újság május 4-i száma, hogy erős festői egyéniség, neoimpresszionista, majdnem poentillista, a levegő mozgását és az élet elevenségét annyira érezteti. A barna színek az uralkodók, ezzel ad hangsúlyt a formáknak. Külön fölhívta a figyelmet *Akt c. képre*.

Szerepelt Gyelmis a Szépművés Céh 1942. június 27—július 5. között rendezett képzőművészeti kiállításán is, méghozzá nyolc képpel, aminél többel csak Hagyik István vett részt a tárlaton. Gyelmis a következő képeket állította ki: *Őnarckép (mgt.)*, *Patakrészlet*, *Erdélyi táj*, két *Csöndélet*, *Alpesi házak*, *Félakt*, *Havas táj*, valamennyi olajfestmény. Az erdélyi tájkép arra enged következtetni, hogy előzőleg megfordult Erdélyben is. Az állam sok művésznek adott ezekben az években ösztöndíjat Erdélybe, elsősorban a Székelyföldre. Gyelmis saját erejéből utazott Erdélybe.

1942. augusztus 15—23. között rendezte meg a Céh Palicsfürdőn lakásművészeti bemutatóval egybekötött képzőművészeti kiállítását, melyen 25 művész vett részt, köztük *Gyelmis Lukács* is, a katalógus szerint mint szabadkai festő. A következő öt képét állította ki: *Alpesi házak*, két *Csöndélet*, *Ada*, *Olasz munkás*. Hogy a két csöndélet azonos volt-e a júniusi kiállítás csöndéleteivel, az nem dönthető el. Az *Ada* és az *Olasz munkás* nem volt eladó, a többit 3—400 pengőre árazták.

Gyelmis a Szépművés Céh első — 1943. márciusi — budapesti kiállításán hat képpel szerepelt: *Csöndélet*, *Fűzfák*, *Őnarckép* — ez utóbbit az állam megvásárolta —, *Patakrészlet*, *Gyermekfej*, *Pásztoroknyó*, valamennyi „harsogó színű” olajfestmény. A *Gyermekfej* magántulajdonból került a kiállításra. Képeit 500—600 pengőre árazták. A kiállítást a Mária Valéria (ma Dorottyá) utca 12. sz. alatt *Műbaráiban* rendezték meg, s azon a festők közül Acs József, Balázs G. Árpád, Csávosi Sándor, Diószegi Balázs, Emánuel Béla, Erdey Sándor, Gábor Zoltán, *Gyelmis Lukács*, Hagyik István, Hangya András, Jakobtsits János, Oláh Sándor, Petrich Katalin, Ruzsicska Pál, Szabó György és Szervánszky Jenő, a szobrászok közül Baranyi Károly, Bezeredy Lajos, Zentai Tóth István, Sz. Veszely Ilona vett részt. A katalógus közölte az egyes művészek születési adatait — Petrich Katalin és Sz. Veszely Ilona kivételével; továbbá hogy melyik városban, községben él, hol s milyen iskolát végzett, hol állított ki, milyen díjjal rendelkezik. Gyelmisről többek között azt írja, hogy Budapesten kívül Pécsen és Ungváron állított ki. A katalógus, noha mindössze négyoldalas, mégis értékes forrása a Céh működésének s tagjai munkásságának. A kiállításon — bár a katalógus nem tüntette föl — Fehér Etelka is részt vett.

Egyébként a Kalangya is figyelemmel kísérte Gyelmis munkásságát. Közölte *Ada arcképe c. olajképét*.⁵

4. Napló, 1934. március 17.

5. Kalangya, 1943. március.

Erte természetesen mellőzés is, de hát kit nem ér, aki a nyilvánosság előtt szerepel. 1938-ban egy nagyszabású belgrádi kiállításon — melyen több száz (!) művész vett részt — kizsúrizték Oláh Sándor és Dománszki Jenő mellett *Gyelmis Lukács* képeit is. Nagy sajtóbotrány és magyarázkodás lett belőle, melynek során kiderült, hogy olyan kitudó művészek, mint Petar Dobrović, Augustinčić és Meštrović szobrászok be sem küldték munkáikat.⁶

Ezekben az 1940-es években Belgrádban is festett. A mai Albania palota helyén álló vendéglőt festményben örökítette meg. Ez a várostörténeti értékű képe Rómába került. Sok egyéb „csodálatos” szépségű belgrádi kép mellett *Jovanović* operaénekesnő arcképét is megfestette.

Közben Gyelmis szerepelt a budapesti országos kiállításokon is. 1941. február 27-én nyílt meg a Képzőművészeti Társulat ünnepi kiállítása. Pípics Zoltán az Új Magyarországból hat nevet említ, köztük olvasható *Gyelmis Lukácsé* is. Elek Artur nem fukarkodott a név szerinti dicsérettel. Az 1943. tavaszi tárlatról szóló kritikájában pedig a legszebb csöndéleteket festők között említi.

A Szépművészeti Céh első csoportos kiállítása 1941 végén nyílt meg. Az arról szóló írások egyikében ezt olvassuk *Gyelmis* képeiről: „Az olasz ég alatt élt és mindenki másétól elütő levegőt lehelnek képei. Vibráló, líraian színes és mégis masszív. Mintha kőből építene, erősen plasztikus.” Kiállított képei között az *Ida* arcképét tartotta a legszebbnek. A Kalangyában Bisztray Gyula írt a tárlatról.⁸ Név szerint egyedül *Gyelmist* említette. A kiállításon ezüstérmet kapott.⁹

Nem szerepelhetett egyetlen budapesti tárlaton sem úgy, hogy a kritika nevét elismerően ne említette volna.

Az 1942-i kiállításokról szóló egyik írás, Kisbéry Jánosné, azt mondja *Gyelmis*ről: „Egyéni meglátásai és hangsúlyozott kifejezési formái figyelemre méltóak”.¹⁰

Gyelmis 1962-ben Palestrinában munkássága elismerésül művészeti diplomát és második díjat kapott.

A második világháború után Szabadkán 1969-ben állított ki, a Városi Múzeumban. A tárlatot Bela Duranci nyitotta meg. Anyaga alapján megállapítható, hogy Gyelmis művészete földrajzilag nagy területet ölelt föl. Budapesti és magyarországi tájak mellett az Adriai (Kotori-öböl, állandóan visszatérő helye, sokat festett ott), Itália különböző tájai egyaránt megjelentek vásznain. Ez alkalommal a Belgrádi Televízió nyolcperces adásban méltatta művészetét, s nem maradt el a megemlékezésben az Újvidéki Rádió sem.

Az egyik IBUSZ-naptár fényképfölvételén (Bp-en) Gyelmis Lukácsot látjuk, amint éppen festi a budai vár déli oldalát.

Gajdos Tibor 1977-ben megjelent alapvető munkájában — *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között* — viszonylag keveset ír róla, adatai annál értékesebbek.

A szabadkai múzeum négy képét őrzi. Dr. Milekić gyűjteményében már az 1930-as évek elején volt két Gyelmis-kép. Rokonságához (Gyelmis Károlyhoz pl.) sok kép került. Budapesten özvegye, Fehér Etelka számos képét őrzi, de magánosoknál még igen sok műve lappang.

6. Gajdos: I. m. 106—107.

7. 1941. február 28.

8. 1942. január—február.

9. Felesége közlése.

10. Új Nép, 1942. július 11.

A föntiekkel csak néhány adattal akartunk hozzájárulni Gyelmis Lukács vajdasági kapcsolatainak történetéhez. Közben művészetéről is kialakulhatott a kép. Eredeti szemléletű festői egyéniség volt, aki önmagán kívül máshoz nem hasonlított, ugyanakkor mégsem szakadt ki az európai művészettörténet hatalmas áramából; soha nem siklott át az elembertelenedő művészet vizeire. A korszerűség nála egyéni látásban és kifejezésben mutatkozott meg, ami nem is történhetett másképpen. A látványhoz ragaszkodott, a tájkép—városkép nála valóban tájkép, az arckép csak ugyan az illető arcása, a csöndélet valóban az. Aktjaiban nem tévesztette szem elől, hogy bizonyos báj és szépség nélkül nem lehet vonzó a legszebb idomú test sem, legföljebb az elmúlás jelképe vagy bonctani igény kielégítője.

Mivel földfestéket használt, és festőkéssel hordta föl a színeket a vászonra, a képek többnyire mattszerűek.

Szabadkai, vajdasági és olaszországi szereplésével három nép művészettörténetébe írta be a nevét.¹¹

11. L. még Tasnádi Attila: *Művészi életrajzok*. Bp., 1978.

SZÜLETÉS ÉS HALÁL A SZÍNPADON

Mindig úgy kell élni, hogy tudjunk a halálról. Születéstől halálig munkálkodni valamiért — valakinek. Ez lehet a színész hivatása. Ha Jelka Asiáról szólunk, akkor tengerárra gondolunk, amely ellepte a tartomány lapos tájait. Jelka megtette az utat a csillagoktól a Földre s nem fordítva. A színész szeretne az örökkévalóságnak születni: elrugaszkodni a provinciából, taposva-gázolva feljutni oda, ahonnan, lekuncoghat a világra. Ez a színészno halk szavakkal a trónról ereszkedett le oda, ahol a vasat, néha a rozsdá marja, hol vagy együtt bégetünk a birkákkal, vagy elvonulunk a sarokba és hallgatunk. Teljes fényben csak a közönség előtt megmutakozni, az egyetlen alternatíva.

Sohasem álmodozott tágasabb tájakról, ide jött alkotni, dolgozni és meghalt. A környezet elfogadta; a föld befogadta. Jelka Asiáé a sáros ökör-fogat választotta, s lemondott a fényesebb reflektorokkal felvértezett rivaldákról. Elete együtt szükkült és szürkült a világgal. Vagy a világ lepte el szürke színeivel az arcát? Vajon ki a megmondhatója?

1945-ben, az ősszel érkezett Szabadkára, amikor valami bolond kavardás jellemezte a színházi világot. Erthetetlen monológok és dialógusok középette épült fel a színház, amelyben Jelka Asiáé szuggesztivitása, kitűnő színpadi beszéde tisztára mosta a fogalmakat. A színház mellett örökké és csak mellette. Szembenézett a közönséggel, s aztán eltávozott Újvidékre, majd Zágrábba, ahol — saját bevallása szerint — úgy érezte magát, mint egy árva holdsugár a tenger mélyén. Visszakerült Szabadkára, ahhoz a színházhoz, amely majdnem azt mondta: érted vagyunk. Tudta mindig, hogy a színházban van és nincs, hogy ok és cél nélkül nem szabad dolgozni, s minden célért, minden okért menetelni kell, muszáj.

Zágrábban született 1922-ben. Lhotka Kalinski tanítványa volt, csalogányhangját Kalinski csiszolgatta. Margareta Froman iskolájában táncra nevelték, s végül Branko Gavella adta át a teljes értékű színésznőt a színpadnak. Zágrábban főleg jugoszláv — horvát — szerzők műveiben nyújtott kiváló alakításaival vonta magára a szakemberek figyelmét. Szabadkán a Krleža-drámákban szórta széjjel a nézőtéren a villám-tiszta fényeket. Visít és remeg néha a színházi mikrokozmosz, a válságot újabb — még súlyosabb válság — váltja fel, de Jelka Asiáé mindig ott volt az első tűzvonalban. Tanított, játszott, fellépett operákban, operettekben, a hangversenydobogón, felpörgött a tehetsége, s azt hittük, örökké így lesz. Szerepek végtelen sora: a Bárónő Krleža *Glembay urak* című drámájában, Laura az *Agóniában*, kiemelkedő alakítás a *Vučákban* és a *Na rubu pameti* című drámában. Božidar Drnić — a Krleža-drámák kiváló ismerője — megjegyezte, hogy Jelka Asiáé Laurája valóságos tanulmány. Felgyorsuló élettépőben játszottta el a tragédiák hősnőit. Medea, Fedra... élet és halál, halál és élet.

Micsoda szerepek, micsoda darabok! *Az öreg hölgy látogatása*, *Nem félünk a farkastól*, *Amerikai Elektra*, *A vágy villamosa*, *Koldusopera*, *Mirandolina*, *Szentivánéji álom*, *Gyászoló család*, *A válogatós lány*, *A névtelen csillag*, *Hotel Piazza*, *Macskajáték*, *Armány és szerelem*, *Madam Bovary*, *Három nővér*. Díjak és érme, elismerések és tapsok, s mégis túl korán jött érte a halál, s ez a túl korán mindig így lesz, ha kiválóságot ragadnak el mellőlünk.

Most a gyászolók közé vegyül mindenki, mert egy nagy művészt temetünk, aki eljött közénk zsíros kenyeret majszolni. Gyermeki és melegszívű megnyilatkozásairól csak a színpad nyelvén szerezzünk tőle tudomást. A szellem börtönében élt s halkan távozott. Egy évig várta a halált. Elkülnítve, hiszen ezt a szerepet egyedül játszotta, s a partner — a Halál — leszólította a színpadról. Életünk leggonoszabb ügyelője.

Onnan szólítottak le, ahol mindig igazat beszélt.

NAGY LÁSZLÓ PRÓZÁJA

NAGY LÁSZLÓ: *Adok nektek aranyvesszőt.*
Magvető, Budapest, 1979.

A budapesti könyvhét idei könyvei között alighanem Nagy László *Adok nektek aranyvesszőt* című posztumusz gyűjteménye volt a legkeresettebb. Aki késve érkezett, már csak a híret hallhatta, olyan hamar elfogyott. Oka lehet ennek gazdag képanyaga, a nyomdai munka szépsége, gondossága, s hogy említett értékei ellenére sem drága. Alig hihető, hogy 31 forintért ilyen könyv előállítható, még ha magas példányszámban került is forgalomba. Am ha kiadói támogatás révén alakult így érték és ár viszonya, magasabb értelemben a vállalkozás biztosan nyereséges. A Magvető jó ösztönrel dolgozott. A könyv szerzője, Nagy László tavaly januárban halt meg, verseinek népszerűsége azóta csak nőtt, kiderült, hogy nemcsak az irodalom, de a képzőművészet, az építészet, a folklór művelői is reprezentánsuknak vallják. Innen, Szabadkáról nem látható át világosan és pontosan, kik milyen okból érzik magukénak, de az bizonyosnak látszik, hogy magyar nyelvterületen Nagy László az utóbbi harminc esztendő legnagyobb arányú jelensége volt. Érthető hát, ha prózája iránt ilyen nagy az érdeklődés.

Fokozhatja kíváncsiságunkat az a tény, hogy ennek a magas izzású alkotónak a vers volt az elsődrendű közlésformája. Prózát elég ritkán írt. Ugyannyira, hogy most meglepetésként hat, hogy kötetnyi anyagot hagyott hátra. Az emberben első pillanatban óhatatlanul az a kérdés ötlik föl: vajon ezek az írások önmaguk is jót állnak-e szerzőjükért, vagy csak a nagy költészet avatja megjelenésüket eseményné? Másképpen szólva: esztétikai értékük is Nagy László-i, vagy csak nélkülözhetetlen dokumentumok?

A kiadó és Kiss Ferenc szerkesztő nem tanúsítanak határozottságot ebben a vonatkozásban. A fülszöveg például így zárul: „Szegényebbek lennénk e kis kötetben összegyűjtött írások nélkül. Mert e vallomások és jegyzetek szerves részét alkotják a Nagy László-i életműnek.” A szerkesztő utószava pedig még ennyi értékelő mozzanatot sem tartalmaz, csak arról tájékoztat, milyen szempontok szerint készült a gyűjtemény. Itt tudjuk meg azonban, hogy Nagy László maga is tervezte egy ilyen kötet kiadását.

A kérdés tehát nyitott: mire volt képes ez a par excellence lírikus a próza területén?

Fontoskodás volna elhallgatni, hogy ezt a nagyon szakmai kérdést inkább a kritikus ködex diktálja ránk, mert ha az olvasót figyeljük magunkban, akkor először megrendültségünkről kell számot adnunk. Fényképekkel kezdődik a könyv, félszáz jó minőségű fotón láthatjuk a költőt a kezdetektől a végig. Látjuk a sokszor megidézett szülőket, a gyerek Nagy Lászlót, a pályakezdő ifjút, aztán az érett költőt, majd a halál előtti években oly tartalmassá barázdált arcát. Látjuk feleségét, fiát és barátait. Bizonyára a legközelebbieket, hiszen a képeket a költő fia, Nagy András válogatta, aki tudhatta, kik tartoznak egy ilyen albumba. A nagy költők hagyatéka természetesen közvagyon, de Budapesten sok ironikus történetet lehet hallani arról, hogy például József Attila és más nagyok baráti köre milyen módfelett megnőtt idők múltával. Nem árt tehát, ha a szellemi rokonság szűkebb köre a még élő szemtanúk jelenlétében rajzolódik ki.

Ez a kötet nemcsak fotóival, de írásaiban is fontos adalékokat kínál a Nagy Lászlót övező emberi, illetve szellemi világ jellegének megismeréséhez. Szerkezete e közeg rétegeinek, a világkép égtájainak elkülönítését és ezzel áttekintésüket meg is könnyíti. Az első terjedelmes fejezet vagy íráscsoport *Életem* címmel biografikus jellegű vallomásokot, interjúkat tartalmaz. Némelyiket ismerjük, például a Kormos Istvánnal folytatott tévébeszélgetés szövegét, vagy az *Életem* címen közölt önéletírást, mely az Új Írás *Pályám emlékezete* című sorozatában és a költő versgyűjteményeiben is megjelent. A *Bemutatkozás* azonban igazi meglepetés. A költő legelső verspublikációival egyszerre, még 1947-ben jelent meg a Valóság című folyóiratban, s gyermeki komolysága annyira megejtő, s annyira Nagy Lászlóra vall, mintha egy ügyes imitátor a zseniális költő kifejelett tulajdonságainak ismeretében írta volna. „Két nővérem van — olvasható ebben az önéletrajzban —, mind a kettő eladó. Nagyon szeretném, ha férjhez mennének. Úgyanis sok baj van velük éppen azért, mert lányunk születtek. Az öcsém tizenegy évvel a húgom után született, de semmi látszatát nem kelti annak, hogy kései gyerek. Sőt, apám minden kurázsiját éppen úgy örökölte, mint én.” A nővérek miatti gondon mosolyoghat az ember, ámulhat is, hogy mennyire gondra termett ember már az ifjú Nagy László is, s hogy a bátorságot, a „kurázsit” milyen becses örökségként tartja számon.

E „kurázsit” természetét az öccs, vagyis Ágh István és Nagy László költészete is kibontakoztatva teremtette újjá, a korai önéletírás erről nem is beszél, a családról más vonatkozásban sem bőbeszédűbb. Előbb a nagy műnek kellett megszületnie, a költőnek fölnőnie, hogy a legkorábbi közege, a család világának minden részlete fontossá váljon. A ciklusnak is címet adó *Életem* már a delelőn készült, tehát fölbontva, differenciáltan tartalmazza mindazt, amit gyermekkorából Nagy László motiváló emlékként őrzött. Ez az emlékező, visszanező perspektíva furcsa módon epikus hajlamokat szabadít föl Nagy Lászlóban. Képeket idéz, eseményeket olyan tárgyyszerű pontossággal, mintha nem is motiváló szerepük miatt volnának fontosak a költőnek, hanem érdekességük folytán. Erre vall a részletek fölöttélésében észlelhető ötletszerűség, a merengő időzés egy-egy emberi különösségei fölött. Ezek a lebegő, rajzos emlékképek azonban mégis lírát indukálnak. Nem olyan vallomásos hevülettel, mint a versek, hiszen emlék és költő viszonya sem drámai jellegű, mégis mély líraiság ez, a távlat nem lazítja, hanem filozofikusabbá avatja a kapcsolatot, az elmúlás érzése esszenciális erőként van jelen a szemléletben és az előadásban egyaránt. Ez az írás nemcsak informáló mivoltában, de költészetként is elsőrendű, a nagyság szárnycsapásait érzi benne az ember. Persze költői próza, de nem versként alakuló, képei nem látomások, hanem valóságos emlékképek, az életrajz objektív elemei, az életfolyamat logikája szerint szerveződnek emberi történeté.

Ennek a fejezetnek egy másik íráscsoportja népi kollégiumokra emlékezik. Nagy László nemzedéke a maga félbeszakadt hőskoraként tartja számon azt a néhány esztendőt, melyet 1945 után a népi kollégiumokban töltött. Sokan máig nem heverték ki a traumát, melyet ennek az intézménynek a fölszámolása okozott. A költő verseiben is föl-fölötlenek ezeknek az éveknak az emlékei, természetesen a vers alkatához hasonult alakban. Most tárgyyszerűen és közvetlenül idézi vissza emlékeit: a gyanútlan bizakodás és az ínséges gazdagság iránti nosztalgia és a megcsalátás nem múlt fájdalomával. Néhány versbe kívánczozó mozzanatra többször is visszazótá foltok is estek e nemzedéken, magáról a NÉKOSZ-ról a szemtanú Jancsó Miklós filmje, a *Fényes szelek* is eléggé ambivalens képet rajzolt. Mintha a naiv buzgalomban már a későbbi voluntarizmus csirái is benne rejlettek volna. Nagy László valószínűleg tudhatta, a kollégisták közül hányan lettek a Rákosi-éra funkcionáriusai, de az intézmény történelmi lényegéről őrzött emlékeit ez nem kuszálja össze. „Fényes szellők — így a helyes. Fényes szelek — így helytelen és illemtelen. Ne fogják ránk a

szereket. Nem mi voltunk." Ó a hagyományok ríkató szertartásaira emlékszik, az összeismerkedés emlékezetes pillanataira, s a tehetségekre hivatkozik, akiket a NÉKOSZ röpített föl. A NÉKOSZ történelmi szerepének megítélésében ez a tanuskodás bizonyára nagy súllyal esik majd latba, Nagy László költészete drámaiságának pedig bizonyára egyik alapoka rejlik ebben az emlékrétegben.

Ennek az életrajzi jellegű írástömbnek van még egy igen érdekes csoportja: az interjúk. Kiemelkedik ezek közül a Kormos Istvánnal lezajlott és a televízióban látott, hallott beszélgetés: *A költő nem tévedhet*. Kormos István és Nagy László szoros barátságáról nevezetes versek is beszélnek, s ez a közelség avatja fontossá és eredetivé kettőjük beszélgetését is. A versírás titkairól, szellemi rokonairól, álmairól, gyermekkori emlékeiről, magántermészetű dolgairól (például hogy szokott-e sírni, milyen viszonyban van istennel?), a vállalt hivatásról, az emberiség esélyeiről azzal a természetességgel beszél itt Nagy László, ahogy férfiak egymás között beszélgetni szoktak. Most, a szöveg olvastán, ha a televízióban látott képekre gondolunk, ez az interjú idézi a legérzékletesebben számunkra Nagy László emberi arcát. A költőt, aki egy korszerűtlennek hirdetett magatartásnak kikezdhetteletlen hitelt tudott adni. Ez az interjú, bár egy hosszabb élet reményében, de a halállal szembenézve készült. Innen ered póztalan súlyossága és komor nyugalma. Az *Életem* fontos adalékaihoz képest sok újat nem tartalmaz, inkább a magatartás kiérlelt, súlypontjait véglegessé rögzítő jellegével hat. Talán Kormos István sem kérdez elég találékonyan, sejthető, hogy tudja, mit kérdez.

Merőben más a helyzet azokban a beszélgetésekben, amelyekben nyíltan vagy rejtetten polémia zajlik a költő és a kérdező között. Ezek az interjúk jobbra a költészet, jelesen Nagy László poétikai gondolatai és költői magatartása körül forognak, valószínűleg ezért *Az aggodalom legyőzése* címmel külön fejezetbe is kerültek. Könnyű észrevenni, hogy a kérdező a beszélgetés idejében napirenden levő kétségekre akart választ kapni, némelyek talán a mű iránt sokáig érvényben levő hivatalos főntartásokat is oldani igyekeztek a faggatás örve alatt. Az 1965-ből való *Interjúban* például arról kérdezik Nagy Lászlót, hogy miként vélekedik a magyar költészetben oly fontos szerepet játszó népiségről, aztán a közérthetőségről, versei időtlennek tetsző moralitásáról, az irodalomkritikáról. A hatvanas évek magyar költészetének neuralgikus pontjait jelzik ezek a kérdések, s Nagy László olyan szellemi fölényrel, eszmei tisztasággal válaszol, mely ismét a hűség és a nyitottság mintája lehet. Nem bonyolódik magyarázkodásokba, aforisztikus tömörséggel rögzíti a maga poétikai kódexét, s védi meg a költészet ősi és épp ezért időtlen szerepét. Úgy hárítja el a közérthetőség nevében elhangzó vádakat, hogy csak a szellemi kényelmességet utasítja el, csak a szolgaságra buzdító kontárokot, s nem a szolgálat elvét. Ugyanígy végez a moralizálás kérdésével is, megszegyenítő tanulságot mindazoknak, akik terhesnek érzik e nagy költészet erkölcsi komolyságát, szoros kötődését napjaink gondjaihoz: „Erkölcsei tételeket megénekelni nem szoktam, de verseim etikai vonatkozásaira kényes vagyok.”

Igen érdekes, hogy a kérdező szigorúnak és „sajátos”-nak mondja ezt a magatartást, s hogy realizmusa iránti kétségeit kifejezhesse, játékra invitálja a költőt: mit tenne, ha hatalma volna? S Nagy László válaszol. Válasza minden ízében a társadalom egészére figyelő és a költői szó értelmében, „hatalmában” hívó művészre vall. Olyan hit ez, mely mentes minden illúziótól, hiszen hatalomról szólva csak a szavak fölötti hatalomra gondol, versei gyakorlati hasznát nem méri másodpercmutatóval. Szabadságát pedig nehéz és keserves tapasztalatai miatt véli különleges értékek forrásának.

Mikor erről beszél, a kérdező gyorsan abba is hagyja az általa kezdeményezett játékot. „Úgy látszik, a költészethez a szó legtagabb értelmében több tehetsége van, mint a társadalomtudományokhoz” — mondja a kérdező, s aztán arról érdeklődik, miként vélekedik Nagy László a kritikáról. Erre aztán ismét olyan kellemetlen választ kap, hogy csak egy megrovás után mer új témára váltani. „Itt is mintha hiányoznék a reali-

tások megértőbb mérlegelése" — mondja. S furcsa módon a költő nem sértődik meg ezeknek az elhatároló minősítgetéseknek a hallatán. A következő kérdésre is ingerültség nélkül felel: még világosabban és határozottabban nyilvánítja ki elkötelezettségének tartalmát. A kérdező így fedezte magát, a költő pedig végigmondhatta az értetlenségek közepette benne főlhalmozott és kristályossa tisztult gondolatait. A kérdező ma már ellen-szenvesnek tetsző okoskodása és a költő válaszaiból összeálló kép tehát egyfajta stratégiát sejtet, s ebben a mivoltában nemcsak a költőről közöl fontos információkat, hanem a mű hatalommá növekedésének színjátéká-ról is.

Az irodalomtörténet rejtett folyamatai, a közegellenállás változásai is kitapinthatók tehát ezekben az interjúkban. Elég az előbb idézett s 1965-ben folytatott beszélgetést összevetni azzal a két interjúval, melyet — az egyiket 1974-ben, a másikat 1977-ben — a Népszabadság munkatársainak adott, hogy a költő tekintélyének növekedése mérhető legyen. Pedig bizonyos, hogy nem a költő hasonult a közeghez, a költő ment a maga útján, s a mű lassan hatálytalanította a kétségeket. Ebben a kötetben ez a követ-kezetesség is közvetlenebb módon érzékelhető.

Külön csoportot alkotnak ebben a kötetben a népköltészetéről szóló írások. Köztudott, hogy Nagy László költészetében a népköltészet igen jelentős szerepet játszott, s e szerep nélkül nem lehet megérteni azt a modellt sem, melyet Nagy László reprezentál, s amely abban az értelemben is modell, hogy az egész magyar nyelvterületen hat. Legkevésbé talán itt, Vajdaságban, bár az utóbbi években Gulyás József a maga módján szintén ezt képviseli. Mint ismeretes, a sematizmusnak fénykorában a népköltészet volt a hivatkozási alapja, a szimplaság, a gügyögés, a lakkozás sok-szor jelentkezett folklorisztikus külsőségekben. Nagy László indulására is rányomták bélyegüket ezek az évek. Mindezek ismeretében válik dramaian izgalmassá az a megújulás, melynek során Nagy László és társai magukat a sematizmus zsákutcájából kivágták. Nem a beat, nem az avant-garde valamely divatos iskolájába társultak be, hanem a népköltészet ősi, még le nem járatott rétegeiben fedezték föl azokat az adottságo-kat, amelyek a szürrealizmuson művelt képalkotással, mágikus, mitolo-gikus hajlamokkal társulhattak. Hogy miről volt s van szó, ezt is Nagy László fogalmazta meg irodalomtörténeti érvénnyel: „Cifrázkodása mellett észrevenni ékességét, realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égre lövő szertelenségét. Ritmusá-ban a lélegző elevenséget.”

Ezt a programot egy nagyszabású költészet avatta azóta poétikai, stílustörténeti textussá. Textussá abban az értelemben is, hogy költők és esztéták tették magukévá, gondolták tovább, mutatták ki sok irányba kap-csolódó vonatkozásait. Hatékonyságának ez a differenciált továbbgagyazás egyik legpregnánssabb bizonyítéka. Csoóri Sándor *Tenger és diólevél* című esszéjében el is érte azt a teljességet, magaslati pontot, ahol jelentésé-nek tartományai egymásba nyílna szemlélhetők.

Nagy László vonatkozó írásaiban e nagy jelentőségű fejlemény ki-bontakozásának belső logikája filológiai tárgyúsággal tárul elénk. Kivált ahol a bolgár népköltészethez fűződő kapcsolatairól beszél. Ezekből de-rül ki, hogy nem csupán hajlamok találkoztak abban, amit népi szürrealiz-mus néven emleget a kritika, hanem rendkívül mély ismeretek és a műér-tés kivételes képessége. Hogy Nagy László a Kallós Zoltán által gyűjtött népballadákban meglátja, átérzi az emberi tragikumot és az emberi cso-dát, abból olyan közelség érezhető, mint ha két csillag vagy lángelme egy-máshoz sűrlődik. *Adok nektek aranyvesszőt* ennek az írásnak a címe, s ezt emelték kötetcímmé a szerkesztők. Joggal, mert az olvasó nyomban a foly-tatásra gondol: „verjétek meg a temetőt.” Arra tehát, hogy miként a népköltészet eleven forrásként szolgálta Nagy László líráját, akként él-het az olvasó Nagy László írásaival.

Az előbbi fejezetekhez képest a *Kocintás* címen összefogott írások jelentősége mérsékeltébbnek tetszik. Fordításairól, Lorcáról, Dylan Tho-masról, a nem magyarországi magyar költőkről beszél itt Nagy László.

Mondatai sok töprengés summájaként rögzítenek igazságokat, jelölnek szándékokat, de világképe itt elképzelhető tartalmairól épp csak jelzésekkel szolgálnak ezek az írások. A fordítói munka műhelyitkairól nem is szeretett értekezni, pályaképeket sem festett senkiről, portrét is csak akkor, ha versélménnyé forrósodott és tömörült tudatában a jelenség. Ilyen arcképek töltik ki a *Nap, homok, tenger* című fejezetet, mely a kortárs képzőművészet Nagy Lászlóhoz közel álló alkotóiról szól, s a *Mert csak a szíve gyalogolt* címen összefogott írásokat. Ferenczy Béni, Kondor Béla, Orosz János, Sütő András, a Kilencek néven ismerős költőcsoport, Szilágyi Domokos, Berek Kati, a *Színbád* és a *Hószakadás* című film, Zelk Zoltán, Kormos István alakját és művészetét idézik és jellemzik ezek a méltatások. Hogy „jellemeznek” is, az úgy értendő, hogy a megidézett alak vonásaiban egybeforrtan vannak jelen a mű és az ember tulajdonságai, s legtöbbször a betöltött szerep és a sors is, mely a szerep vállalása folytán alakult. S jöllehet ezek az írások fölkérésre, bizonyára határidőhöz igazodva készültek, hivatásukat mindig sajátos formában töltik be. A megidézés gyakran látomászerű, de a kép mindig valóságos eseményekből és vonásokból szerveződik. A legendába emelő távlat, mely alakjai fölött kinyílik, ilyen konkrétumokból fejlődik: „Eccettel is tündérekedik — írja Ferenczy Béniről —, rikoltanak akvarellfoltjai. Virágseregek, virágfejek közül magasra tör a legszebb virág: egy remekművű férfifej. Nyaka hosszú, arca féldoldalt fordul, szakála zöld. Körben a fején tenyérnyi széles pánt, mint a friss vér, piros. Talán a Krisztus feje, talán az övé. Mert szenvedett, mert ő is feltámadt, de ő emberi energiával. Ő is legendás.”

Nagy László emlékmű-alkotó módszeréről ez a rövid részlet igen sokat elárul. Mint ismeretes, Ferenczy Bényt néhány évvel a halála előtt agyvérzés érte, ennek következményeként megbénult a jobb keze. A művész ekkor kezdett bal kézzel rajzolni. Nagy László írásában ez a tragikus fordulat és a heroikus küzdelem központi helyet foglal el. Ebből bontakoztatja ki az „emberi legendát”. S az idézetben szereplő férfikép talányossága — talán Krisztus, talán maga Ferenczy — egyszerre utal magára a képre és a képet megalkotó hősiességre, s érvényesít olyan elvileg értékrendet, mely mitológiai távlatba illeszkedik.

A krisztusi szerep különben a Kondor Béláról szóló nekrológban is fölülrik, s nem véletlenül: „De a lábafejét, mintha az átszögezést várná: egymásra rakta...” Nem kétséges, van ebben a gyászban valami fájdalmas vád is, vád, mely sohasem sekélyesedik vádaskodássá, de ítéletet is kifejez. Sohasem címre szóló ez az ítélet, a halál ténye önmagában is a vétség érzését ébreszti a túlélőben, megsokszorozódik a fájdalom: a rendkívüli jelenség pusztulását a másik nagyság elárulása teszi súlyosabbá. Ez az összetett, gazdag érzés emeli föl a vádat is a megrendültség szférájába.

S ha a nekrológokat a fiatal tehetségeket útnak indító, nyilvánosság-hoz segítő bemutatókkal együtt olvassuk, akkor egy közös indítékra találunk: a tehetség iránti testvéri érzésre. Nagyon félreértene ezt a testvériséget, aki azt hinné, hogy az intim közelség hangoztatásában vagy a közös emlékek mesélésében merül ki, mint oly sokaknál az avatottság, a jól-értésültség. Nagy Lászlót a mű jellegének megértésére teszi képessé a közelség, s olyan merész interpretálásra, mely alig sejtett tartalmakat tesz foghatóvá, sokszor a mű ontológiai gyökereit, illetve vonatkozásait megnevezhetővé. Orosz János képeiről szólva például előbb meglepetéséről tudósít, a képek Olaszországban fogant mediterrán külsőségei, a *Nap, homok, tenger* cím nyomán fölülrik benne a látvány turisztikai érdekessége is. De csak azért, hogy e kézenfekvő magyarázatra csábító jegyek mögött, a felszínes értelmezéseket megszegyenítve fölsmerje a filozófiai jelentést: „Nevezük meg a sugallatot. Nyilván egy tengerparti élmény forradt össze a tudományos föltételezéssel: a fehérje kialakulása, nagy formátumokká szerveződése ott történt a napfényes tengerekben, partközélemben, apály és dagály ritmusában. Ember, ha átadod magad a tengernek, visszaérezd egy kissé az ősalapotot, a gyönyörállapotot — de a nap, a homok, a tenger örökké csak nosztalgiád. Mert a legremekebb élőlény lettél, mert fölemelted fejed a vegetáció fölé, meghódítva a teljes földet a törvény szerint, ezért már vissza sohasé térhetsz! Gyönyör és dráma beszél a képeken,

zöldben-lilában, aranyban-lilában, aranyban-kékben, kékben-fehérben, a vér sarlóival, combokkal és karokkal, medencékkel, csönddel és harsogással. Hallatlan indulattal a szín és forma tisztaságáért, a tiszta dallamokért.”

Ha elképzeljük, milyen terjedelem kellene egy esztétának ahhoz, hogy a látvány leírásától annak élettani, filozófiai tartalmához eljusson, mennyi szó, a jelenség körülírásának milyen aprólékossága, hogy élményét megnevezze, akkor csüggedten és csodálkozva kérdezzük: érdemes-e? Jó annak, akit nem gyötörnek ilyen aggályok, de e könyv talán a legmagabiztosabb szakembert is elgondolkodtatja: milyen gyöngék az eszközeink a képek erejéhez, a metaforák hatalmához képest. Kínálkozik itt egy nagy alibi: a költői interpretálás túlságosan személyes. Úgy általában jogos is lehet ez a föltételezés, de Nagy László prózájára, ha a személyest egyszersmind önkényesnek is gondoljuk, nem érvényes. Elmélyült figyelem, hozzáértés és intuitív lényeglátás, tehát a megismerés nagyon felelős és intenzív műveletei rejlenek e megnyilatkozások mögött. Az értelmezés nem egy szubjektív természetű mámortól izzik, hanem a megismerés indukál és hoz mozgásba ilyen nyelvi erőt. S ezt válaszolhatjuk arra a kérdésre is, mely dolgozatunk elején fölmerült: dokumentumértékükön túl mit érnek ezek az írások? Értékük így is, úgy is rendkívüli. Bizonyos, hogy sem Nagy László életrajza, sem a kor művelődéstörténete nem írható meg nélkülük, s az is, hogy az értekező próza eredeti műfajai. Hogy Nagy László személyes jelenléte folytán ilyenek, azt badarság lenne tagadni vagy elhallgatni, hiszen éppen azért originálisak, mert a témával való kapcsolatban a személyiség úgy van jelen, mintha versélmény volna a találkozás, de a képek tényeket neveznek meg, az építkezés a hiteles műélmény logikája szerint megy végbe.

Egy költő, ha látomásos verseket ír, ha áradó indulatokat szabadít versebe, könnyen válhat gyanússá a tanári pedantéria merlegén. Kivált ha át is téved a tanárok terepére. Nagy László se kerülhette el ezt a veszélyt. Ismereteink s e könyv alapján azt hisszük, szándékosan tartózkodott a napi csetepatéktól. Néha azonban közbeszólásra szánta magát. *Életfa-vágás* címmel külön fejezetben olvashatók ezek a vitacikkek. Aki azt hiszi, hogy a nagy költő nem lát ki a maga ihleteinek kénköves füstjéből, az csodálkozva tapasztalhatja, hogy nemcsak kilát, de éberem figyel, szellemesen érvel, s félelmetes dialektikával bizonyít is, ha rákényszerül. Különösen a mai magyar építőművészetről lezajlott vitában villogtat éles és rugalmas pengéket Nagy László. Pedig az építészet professzorával áll szemben. Fölnyét nem költészetére támaszkodva vivja ki, hanem alapos tájékozottságával és következetességével: ő ki meri mondani, amit bizonyára a professzor is tud, hogy modernség címen, a Bauhaus-örökség tiszteletének örve alatt jellegtelen, emberidegen építkezés folyik, s a hagyomány szellemében kísérletező fiatalokat vétek gáncsolni. Fölszólalását víváshoz hasonlítanunk nem oktalanság, mert csakugyan mesterien hadakozik, de már az első asszóban kiütözik az ok, amely miatt oly ritkán avatkozott ilyen vitákba: „Kiderült s érezhető, hogy a művészetekben általában, mostanában a filmben, színjátásban, de másutt is, sportban s egyéb területeken bajok vannak. Szerintem minden összefügg.” Aki így látott, szükségképpen érezhette szükségesnek a napi polémiák műfajait, s hátrált a legteljesebb műnemhez, a költészethez. Hátrált, hogy az egész kimondásához való jogát és lehetőségét őrizhesse. Mégis sajnáljuk, hogy ilyen ritkán bocsátkozott közelharcba. Sajnáljuk, hogy nem adott több konkrét fogódzót verseinek értelmezéséhez. Ahol adott, például a *Menyegzőről* szólva, információi fölbecsülhetetlenek.

Hiányérzetünk a telhetetlenség ingere, mert érezzük a véglegesség, a lezárttság tragikumát. Hogy kérdezni a szerzőt többé már nem lehet. Néhány írás talán még előkerül, de a képen ezek aligha módosítanak, így ezt a gyűjteményt kell a Nagy László-i próza foglalatának tekintenünk, s elkezdenni a munkát, mely minden utalást, vonatkozást kibontva olvasóközelbe hozhat egy jelenséget. Egy jelenséget, mely már megkezdte pályáját a legenda csillagterein.

DER ZOLTÁN

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR KULTÚRA NAGYKORÚSÁGA

ISTVAN SELI: Građansko nasleđe u socijalističkoj kulturi Mađara u Jugoslaviji i njegovo prevazilaženje.

Izdavački centar Komunist, Beograd, 1979.

Szeli Istvánnak ez a szerbhorvát nyelven megjelent kis könyve a jugoszláviai magyar kulturális élet múltjával és jelenével foglalkozik, mégpedig nem az egyszerű felsorolás és eredménykivetítés mindennapi módszerével, hanem tudományos elemzéssel, a kiragadott idézetek boncolgatásával, a tanulságok levonásával. Előre kell bocsátani azonban azt is, hogy nem egy mindenre kiterjedő, szintetizáló tanulmány, inkább csak afféle emlékeztető — nem is a helyzet alakulását jobban ismerő magyar közönségnek, hanem inkább alapvető ismertetés azok számára, akik kevésbé éltek és élnek benne a jugoszláviai magyar művelődési élet mindennapjaiban, tehát szükségük van a legfontosabb kérdésekre vonatkozó idézetekből leszűrhető további következtetésekre, hogy a maga teljes valóságában együtt élhesse nek ezzel az új fenoménnel, amelyet — immár nem valami fából vaskarika mintájára — jugoszláviai szocialista magyar kultúrának nevezhetünk.

Szeli István tulajdonképpen nem is egészen új műveként lépett elő ezzel a kis füzettel, hanem régebbi írásainak összefoglalásával igyekezett minél áthatóbb képet adni a jugoszláviai magyar művelődési élet kibontakozásáról, amelyben egyként benne foglaltatik az irodalmi élet kilombosodása, a tanügyi kérdések termékeny talajba gyökerezése, a kulturális hagyományok ápolása, no és természetesen az az eddig soha nem tapasztalt helyzet, amely tulajdonképpen lehetővé tette ezt a kiteljesedést, a Jugoszláviában élő egykori kisebbségek, ez esetben konkrétan a magyar kisebbség nemzetiséggé fejlődése, azaz teljes egyenjogúsága a Jugoszláviában élő más nemzetekkel és nemzetiségekkel.

Ahhoz, hogy a sorok tanulmányozója előtt teljesen plasztikussá váljék a kialakuló kép, a szerzőnek — mint már a füzet címéből is látszik — vissza kellett pillantania a polgári időszakra, az egykori polgári elképzelésekre és eszmékre, mégpedig nem is csupán a két háború közötti időszakra — bár kétségtelenül az öleli fel a legnagyobb részt, tekintve hogy ekkor született meg és alakult ki a külön jugoszláviai magyarság kategóriája és fogalma —, hanem még messzebbre is, arra az időre, amikor a múlt század második felének körülményei között kialakult a magyar főváros primátusa a vidék, a provincia fölött. Ennek a primátusnak ugyanis nagy szerepe volt a két világháború közötti időszakban is a különböző útkeresések megformálódásában, mert hiszen a Jugoszláviában élő magyarok kultúrája gyökértelennek és életképtelennek bizonyult az első időben a megszokott és szükségesnek érzett támasz elvesztése miatt. Ennek a negatív örökségnek a következménye volt aztán — mint Szeli István meggyőzően kifejti — az úgynevezett kisebbségi tudat kialakulása is, amely a tágabb közösségtől való elzárkózást és önmagába fordulást jelentette, eltekintve a társadalmi és osztálykülönbségektől is, csupán a magyarságot tartva fenn a tömörülés és összefogás kritériumaként.

Ez az elve tarthatatlan és félrevezető eszme persze magában az akkori korban sem érvényesülhetett teljes mértékben, mert a kommunista párt útmutatási alapján egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy nagyobb szakadékok mutatkoznak az itt élő magyarság egyes társadalmi rétegei között, mint a különböző nemzetiségűek egy társadalmi szinte élő, tehát

életfontosságú problémáikkal összeforró egyedei és csoportjai között. A kialakulóban levő kisebbségi tudatnak azonban nem is csupán a politikai életben mutatkoztak következményei, hanem például a kulturális felépítményben, az irodalomban is. A könyvkiadási lehetőségek hiánya, a folyóiratok elégtelensége mindenképpen nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy felmerüljön a nyelvi alapon nyugvó szellemi közösség megteremtésének gondolata, amelyből eleve kirostáltak a világnézeti különbségeket. Tulajdonképpen még a sokat vitatott couleur locale kérdése is ebből a kisebbségi tudatból fakadt, persze csak mellékgáon.

Minderre részletesen rávilágít e mű szerzője az akkori korból vett idézetek összevetésével és tartalmuk boncolgatásával, s ehhez méri a hatalmas átalakulást, amely a két háború közötti korszak úgynevezett magyar kulturális élete, valamint a mai magyar kulturális és társadalmi fellendülés jelenségei között fennáll, rácafolva arra a régi, sokszor idézett állításra is, hogy ez a vidék, Vajdaság eleve természetlen művelődési és irodalmi szempontból, s hogy itt nincs lehetőség tehetségek felszínre törésére és érvényesülésére.

A szocializmus építése közben ugyanis épült és még ma is épül az itt élő magyarság és vele együtt a többi nemzetiség teljes egyenjogúsága és egyenrangúsága is — nemcsak saját kulturális hagyományainak ápolása terén, de társadalmi téren is. Ezt tanúsítja a magyarság körében is teljes szélességben megindult művelődési akciók, az írástudatlanság elleni harc, az iskolákbeli anyanyelvi oktatás kiterjesztése, a sajtóélet rendezése, a színjátszó egyesületek és művelődési egyesületek támogatása, népegyetemek, munkásegyletek létesítése és egyéb tevékenységek széles körű kibontakozása. És megmutatkozik ennek eredménye az irodalmi életben is — például az utóbbi évtizedekben egyre fejlődő könyvkiadásban, az irodalmi élet fellendülésében. Szeli István mindezt számszerű adatokkal is igazolja könyvecskéjében. Ma már nem kérdés az, hogy létezik-e külön jugoszláviai magyar irodalom. A válasz egészen egyszerű rá, mert nem szétválasztó, hanem szintetizáló. Szintetizáló egyrészt az anyairodalom felé, de szintetizáló a szűkebb környezet, a jugoszláviai szocialista haza irodalma felé is, aminek létjogosultságát és magyarozatát a közös problémák, a közös elgondolások és a közös megoldások adják meg. Mint Szeli István rámutat erre, nem is létezik külön jugoszláv irodalom, hanem csak nemzeti irodalmak és ezeknek a közös akcentus alapján kialakuló szintézise. És ebbe a szintézisbe — a maga anyairodalmának hagyományaihoz való beilleszkedése mellett — beletartozik a jugoszláviai magyar irodalom is. A jugoszláv irodalom meghatározása ugyanis nem oldja fel a nemzetek és nemzetiségek irodalmi individualitását, hanem a szabad társulás alapján szintetizálja őket, miközben megőrzi individuális jellegüket.

Mindez arra mutat, hogy a jugoszláviai magyarság a kulturális élet tekintetében is — történelmében először — nagykorúvá vált. Ennek a nagykorúságnak az eléréséhez persze egyáltalán nem volt elegendő a társadalmi és művelődési életben már eddig is említett alapvető változások sorozata. A nagykorúsághoz szervesen hozzátartozik a kulturális élet tudományos alapokra helyezése is. És ezen a téren — mint Szeli István is beszámol róla nagy vonalakban — különösen említésre méltó két, ma már jelentékenyen előrelendült tudományos intézményünk: az újvidéki egyetem keretében működő magyar nyelvi és irodalmi tanszék, valamint a Hungarológiai Intézet gazdag munkája is. Mint a szerző rámutat erre, ez a két intézmény — már eddigi tevékenységével is — nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a jugoszláviai magyarság az egykori kisebbségi sorból fakadó tévelygésekből ma már eljutott odáig, hogy valóban büszkén beszélhet kibontakozó önállóságáról és az elért nagykorúságból fakadó, magabiztossá, öntudatosá vált minden irányú közös tevékenységéről is.

KOLOZSI TIBOR

EGY REGÉNY KETTŐS TÜKÖRBEN

BURÁNY NÁNDOR: *Keselyülegelő*.
Forum, Újvidék, 1979.

NEMZETI ÖNISMERETÜNK FORRÁSA

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy hazai magyar ifjúsági regényirodal- munk az utóbbi években virágzás- nak indult.

Gion Nándor *A kárókatona még nem jöttek vissza* című, két évvel ezelőtt megjelent, kimagasló értékű Neven-dijas ifjúsági regényét nem- rég ugyanolyan rangos alkotás, Bu- rány Nándor *Keselyülegelő* című if- júsági regénye követte.

Az emlékirat hatású és népmesei hangvételű *Keselyülegelő* az 1456-os nándorfehérvári csatának állít emlé- ket.

Burány Nándor úgy alkotta meg történelmi regényét, hogy nem a történelmi események előtérbe helyezé- sével, sem pedig nagy csatajelenetek leírásával ragadja magával az olva- sót, hanem a hazájukat — a másét, a hűbérurakét és a papságét — sze- rető és a megvédésére harcba indu- ló jobbágyok, jobbágysorsok és vi- selőik lelkivilágának hiteles rajzá- val. A pszichológiai elemeket is ma- gán hordozó történelmi regényből drámai emberi sorsok tárulnak fel, amelyekből a jobbágyok uraikkal szembeni teljes kiszolgáltatottságuk- ból fakadó fájdalom éppúgy kisír („ — Két bőrt lehúzni, azt tudnak — tört ki Hosszú Jakabból egyszerre a keserűség —, de itt most hiába keresnénk őket, nekünk kell az ő jószágukat is megvédeni!”), mint a- hogyan az is, hogy gyermekeik, fe- leségük életének megmentéséért a legnagyobb áldozatra is készek („ — Azért jöttünk ide, hogy legyőzzük a pogányt, hogy elkergezzük innen, hogy vége legyen a veszedelemnek, a rettegésnek! Hogy a családunk bé- kében, nyugalomban élhessen”), vagy ahogy érezhető a papság harc- ra buzdító, hazug ideológiával szem- ben gyűlöletük. („ — Örülnünk kell, testvéreim — olvasott tovább gon- dolataiban a lányos hangú Miklós deák. — A kegy, hogy minden bűne megbocsáttatik, nem adatott meg mindenkinek. Csak a kiválasztottak érdemelték ki, hogy a végpusztulás

előtt, még mielőtt ütne az utolsó ítélet órája, megszabadulhatnak a legszörnyűbb haláltól.

— Örülnünk — hagytam rá bólo- gatva, de nem tudott meggyőzni. Szavai, melyek szerint megszabadul- hatunk a legszörnyűbb haláltól, nem vidítottak fel”).

Burány Nándor nagy írói tehet- ségére vall, hogy történelmi tárgyú ifjúsági regényének fókuszába a „hazátlan jobbágyok” hazavédésének a rajzát állította mint a legnagyobb, a legnemesebb emberi értéket, rá- döbbsentve vele olvasóit a török el- leni védekezés hősi voltára s a be- következő egyenlőtlen csata otthont és népet mentő óriási jelentőségére.

A Keselyülegelő — mint a hősi eposzok — jelentős teret szentel a jobbágyok nagy tettere való vállalko- zásának, élethalálharcba indulásuk rajzának. („Ha ezt a harcot, ha a várat elveszítjük, akkor nemcsak mi veszünk el, de ők, az otthon mara- dottak is valamennyien. Soha így még össze nem fogott a nép. Akár- mekkora sereggel jön is a szultán, le nem győzhet most minket — mondtam bátorítónan kis barátom- nak, miközben a nagy sátor elé ér- tünk. Itt osztották a harcosoknak az ételmezt.”) De nem kisebb erővel és rokonszenvvel festi meg a jobbágyok harci elszántságának nemes motívá- cióit sem. („Így voltam a leégett há- zunkkal is. Nagyon-nagyon kellett volna, hogy még az őszi esők beállta előtt elkészüljön, közben tudtam, hogy el kell mennem nekem is, Dö- mőtörnek is, meg a legényeinek is, mert nyakunkon a veszély, s ha nem úzzuk el, hiába is építkeznénk, nem lenne sem ház, sem aki lakja.”) Vagy a két ellenség, a feudálisok és a törökök között vergődő jobbágyság öntudatosságát, felvilágosultságát. [„Az esetet ismeritek. Az érsek is- pánjának emberei elhajtották mar- háinkat (száznál is több volt), föl- gyújtották házunkat, az apámat meg- ölték, s noha mindenki tudja, mek- kora igazságtalanság történt — re-

ánk fogták, pedig nem volt tized-hátralékunk —, mégsem tudott egy bíró sem igazságot szolgáltatni nekünk.

S még elvárnák, hogy én ontsam véretem a főpapak és főurak jószágának védelmében!

Az apám halott arcát, lángba borult házunkat soha el nem felejttem, a gyilkosok vétkéit meg nem bocsátom — ám amikor újabb, minden előbbinél nagyobb veszély fenyegeti életünket, a régi sérelem emléke, a bosszúvágy nem gátolhatja meg elhatározásunkat.”]

A regénynek külön varázst kölcsönöznek a hősök jól sikerült portréi. Nem sematikusak, még kevésbé idealizáltak, beleértve a vezérek alakjait is. Egyszerű, de elnyűtt életükből szívóssá váló emberek a nagy tett hősei, akik mindennapi munkájukban, mesterségükben éppúgy kimagaslának, mint vitézségükben. („... ahogy a fekete kovácsot néztem, eszembe jutottak az itthoni gyermekévek, azok a napok, amelyeket együtt töltöttünk apja műhelyében; tudjátok, ritka ügyességéről nemcsak városunkban, a környéken is híres volt az öreg kovács. Egy időben Újlaki vajda udvarában is dolgozott, a zabla, patkó meg más szerzőm mellett értett a szablya, a pajzs és a lándzsa készítéséhez is.”) Emellett olyan emberek, akik nemcsak helytállni tudnak munkában és vitézségben agyaránt, de akik szeretik az életet is. („Dömötörre gondoltam, nem tudtam, mit akar, miért hívat... Zalánkemén után hányszor próbáltam eredménytelenül szóra bírni, most maga hívott, hogy elmondja, amit én hiába kérdeztem tőle.

— Zalánkemén... — kezdte —, ha visszafelé mentek...

— Majd jössz te is velünk — vágtam a szavába vigasztalásképpen.

— Ott, a templom mögött — folytatta, nem hagyta magát félbeszakítani, mintha nem is hallotta volna a szavamat —, az ötödik házban Darinka... — itt hirtelen elhallgatott, nagyon nehezeére esett a beszéd. — Ha mentek vissza — mondta még kis szünet után sóhajtván, aztán becsukta a szemét.”)

Hunyadi Jánosnak, a hadvezérnek az alakját nem rajzolja meg ugyan külön az író, de a szereplők maga-

tartásából, a hadvezetés kommentálásából közvetetten annál többet tud meg az olvasó csodálatos szelleméről. („A keresztieseknek nem tetszik, hogy több mint egy hete vesztegelni kénytelenek, s türelmetlenül várják, mikor rohamozhatják meg a szultán táborát. Hunyadi urunk azonban hallani sem akar a támadásról. Szigorú parancsban tiltotta meg a portyázó kirohanásokat is... — Hallottátok, mit mondott Hunyadi urunk.”)

A jó ifjúsági regény cselekménykibontakoztatásának dinamikusságát magukon viselik a *Keselyűlegelő* harci jelenetei. Ilyen a csontokba hatoló félelmet fakasztó és halált lehelő dunai ütközet. („...öt óra hosszat tartott Zemplén alatt a hajócsata, nekem, nekünk úgy tűnt, volt az tíz óra is. Egy örökkévalóságnak tetszett, azt hittük, nem lesz vége, amíg egy szálgl el nem veszünk, amíg valamennyiünk sebesült vagy holt, élettelen testét el nem ragadja a Duna véres árja.”) De még szörnyűbb kép tárul elénk a döntő csata, a vár védeése vérfagyasztó rajzából. („Megindult a föld meg a szultán valamennyi mozogni tudó alattvalója. Tizenöt napi ostrom után most rohammal akarták bevenni a várat... a kis Szabó Imre fölemelte a karját, hogy kését belevágja, a hatalmas török suhintása nyomán már le is esett a feje, s ugyanígy járt a következő újtába kerülő, Sánta János, a pap szolgája...)

A látványtól az edzett harcosok ereiben is megdermedt a vér.”)

A *Keselyűlegelő* nemzeti önismertetünknek is forrása. A mi tájunk nagy harcáról szól, amelyet nem a más vidéken toborzott zsoldosok, hanem a mi jobbágy őseink vívtak, akiknek dicső harca nemcsak boldogítja, de el is kötelezi az olvasót. Jobbágyokról, akiknek nemcsak az ádáz ellenséggel, a törökkel kellett élethalálharcot vívniuk, hanem a saját osztályellenségükkel is. („Hol van Keserű? — jöttek megint a páncélos katonák, akik a lopás miatt üldözték.

— Nincs itt! — állt eléjük határozottan a kis András.

A páncélos katonák meghökkennek. Egy pillanatra csak. Aztán elnevelték magukat.

— Félre, te gyerekek! — vágta mellbe gorombán vasöklével a leghatalmasabb. András hanyatt esett.

Nem hagyhattam, hogy megalázzák. Gyorsan megmarkoltam a kardom. Meg kell bosszulnom az elszenvedett sérelmet. Jakab, Duško, Miklós, Tamás rögtön mellém ugrott.

A katonák kezében is megcsörrent a kard. Öten voltak, páncélban.

— Hol van Keserű? — kiáltotta az előbbi hang.

A kis András fölállt, tarkóját fájlatva félrehúzódott. Tehetetlenségemben jobban szégyelltem magam nála.)

A regény szociológiai vonása és osztályharcot is felfedő jellege a kor hí képe s a mű legnagyobb művészi értéke. Ezt az írói szándékot még teljesebbé teszik a szerémségi barátának a keresztetek ideológiájával homlokegyenest ellentétes, szinte eretnek, lázító szavai. („De kicsoda barát ez, gondoltam többször is, nem Jézusról beszél, nem a paradicsomról, minden szava csupa példabeszéd:

— ...azok nagy sokasággal és göggel jönnek ellenünk, hogy szétszórjanak bennünket és nőinket és fiainkat, s hogy kifossszanak bennünket. Mi pedig lelkünkért és törvényeinkért harcolunk. És az Úr megfogja törni őket szemünk láttára:

ne féljeteek tehát... Isten ugyanis a gyengéket, szegényeket és elesetteket választotta ki, hogy a hatalmasokat megsemmisítsék és szétszórják...

Mintha ismerősek lennének ezek a példák.

Az apám szavaira emlékeztem. A Tatárnyeregről mesélt, a testvérek titkos gyülekezeteiről, ahol Balázs pap prédikált nekik arról, hogy ők a kiválasztott nép, akik majd megtörik a gazdagok, hazugok és gonoszok hatalmát.

Most a barát is erre emlékeztet bennünket.)

A könyv legszembeötlőbb és legmegkapóbb művészi vonása az ifjúsági irodalmunkban új, törtorriánakmondásszerű kifejezésforma, regényszerkezet. A szerző a cselekményt a nándorfehérvári csata évfordulóján megrendezett népi ünnepeiyen, a harcokban részt vett névtelen hőssel mondatja el, élményszerűvé téve ezzel az ábrázolásmóddal a regény világát, s fokozva vele a történelmi esemény hitelességének határfokát.

A harcos emlékezése keretbe foglalja a történetet, biztosítja annak idő- és térbeli egységét, és autentikusságának élményét váltja ki az olvasóban.

Dr. KASZÁS JÓZSEF

EGY KESERŰ GYŐZELEM FELIDEZÉSE

Burány Nándor folytatja történelmi múltunk feltárását. A *Hadjárat* és a történelmi regényeink közül kiemelkedő *Kamanci Balázs* után újabb „beszámolót” írt „útjáról”. Időben folytatta kutatásait, és a *Kamanci Balázs*ban megelevenített világhoz kapcsolódva eljutott a nándorfehérvári ostrom megírásához. Célja az volt, és ez igen hamar nyilvánvalóvá válik az olvasás alkalmával, hogy megírja a történelmi esemény hiteles vagy — ahogyan enyhén archaizálva mondja — igaz történetét. Az olvasó talán épp erre, az alcím-ben szereplő szóra figyel fel és az készíti a vékonyka ifjúsági regény olvasására.

A *Keselyűlegelő* nemcsak azért kapcsolódik a *Kamanci Balázs*hoz, mert benne célzásokat találhatunk az utóbbival kapcsolatban, és mert van közöttük bizonyos eszmei összefüggés is, hanem talán elsősorban azért, mert mindkettő hőse sok közös vonással rendelkezik vagy talán jobban mondva: mindkettő hőse válságállapotban van, és a regények célja tulajdonképpen az, hogy megvilágítsa ezeknek a válságállapotoknak eredetét és mibenlétét.

Burány legújabb ifjúsági regényének eszmei üzenetét, amely történelmi elmerülésének tanulságos eredménye, hőse gondolataiba palántálja. Míg a *Kamanci Balázs* cím-

szereplője a társadalmi ranglétra közepén helyezkedik el, addig a *Keselyűlegelő* mesélőkedvű főalakja „lentről” jött, a jobbágyság képviselője. Burány ezzel mintegy hitelesebbé akarja tenni mondanivalóját.

S milyen kétségek gyötrik ezt az egyszerű embert? Súlyos társadalmi problémák. Természetesen kezdetben nincs tisztában az őt magánemberként ért szociális csapás, amely családját sújtotta és a *Keselyűlegelőben* leírt csata előtt játszódott le, társadalmi hátterével. Hősünk tudniillik a bátor várvedés előtti, közbeni és utána lezajló esemény sor folyamán változón esik át, megváltozott világgéppel rendelkező ember áll előtűnk a regény végén. Fejlődésen megy keresztül, személyi sérélmé immár országos méretűvé válik. Sorsán át teljes egészében kibontakozik előtűnk egy igazságtalan társadalmi rend. Az események kezdetén nem is hajlandó fegyvert fogni a rend védelme érdekében, de aztán legyűri egy másik gondolat: a haza védelmének feltétlen szükségessége. Ez a két gondolat végigkíséri őt a regénybeli események alakulása folyamán. Hol azt érzi, hogy „... bármilyen fájdalmasak is, félre kell tennünk egyéni sérélméinket, össze kell fognunk, a széthúzás csak a veszítünket, mindegyikünk veszét hozza”, örül annak, hogy „... a hadjáratot mindenki saját ügyének tekint”, máskor megjegyzi: „Nem a törökök között kell a mi legfontosabb ellenségeinket keresni” vagy keserűen tapasztalja: „Mi ontottuk vérünket, a zsákmányt mégis az urak szedik össze.” A fenti motívum ismétlődik a mondatban: „...most megint úgy kezdenek beszélni, mint-ha nem a török, hanem a sok úr lenne a mi igazi ellenségünk.” S bár hősünk szenvedő áldozata a társadalmi igazságtalanságnak, mégis, még a regény befejezésekor is, megmarad világképének kettőssége: „azt mondtam az elején, hogy engem nem ültetnek fel, nem visznek a törökre többé soha. S most megiscsak azal fejeztem be, hogy akármennyi keserűséget nyertünk is az uraktól, akárhányszor szegték is meg ígéretüket, amit láttunk, amit tettünk, az arra kötelez bennünket, hogy ha kell, újra fegyvert fogjunk hazánk védelmében.”

A regény központjában ez a le nem zárult vívódás áll. Az események

alakulása hol az egyik, hol a másik eszme túlsúlyba jutását eredményezi. Burány azonban főhőse mellett még számos figurát szerepeltet, mind jobbágyok, magyarok, szerbek. Egyeseknél a hazaszeretet érzése dominál, másoknál azonban végérvényesen a feudális társadalom elvetésének gondolata uralkodik el. Ezeknél kevés hiányzik ahhoz, hogy letegyék a fegyvert, sőt: a nemesség ellen fordítsák. Burány ily módon érzékelteti, hogy már a nándorfehérvári ostrom alkalmával megszakadt a sorstársi érzet a nemesség és a jobbágyság között. A jobbágyság egyes képviselői megvonták a további bizalmat uraiktól, évszázados becsapottságuk érzése a tetőpontra hágott. Ezek az emberek még Kamanci Balást is azok közé sorolták, kik becsaptak és cserbehagyták őt. A „fent” és a „lent” közötti feszültség ekkor már olyan nagy volt, hogy a nemesség már nem bízott a jobbágyságban, félt a fegyverrel rendelkező, joggal elégedetlen parasztoktól. A nyert ütközet után nyomban szelnek eresztik őket. S a jobbágyság még jobban elkeseredik: zsákmányban nincs része, szabadságjogot remélt a királytól a becsületes helytállás fejében, de hasztalan.

Burány szerint ennek a történelmi fontosságú, véres ostromnak igazi hősei a névtelen jobbágyok. Regényében a nemeseket csak említi, soha nem bukkannak fel a közelben. A sokszólamú tömeg azonban természetesen, mivel a regény az ifjúságnak íródott és rövid, nem elég differenciált. A jobbágyok alakjai igen vázlatosak, sematikusán ábrázoltak, inkább eszmék hordozói. Ellentétben ezzel, a főhóst sokkal jobban megismerjük, bár az ő jelleme is igen egyoldalú, hiszen csak azt tudjuk meg, hogyan viszonyul az őt körülvevő társadalomhoz, azaz csak a közember alakja bontakozik ki előtűnk, míg magánéletének szférái (szerelem, munka stb.) nagyjából ismeretlenek maradnak számunkra. Ez a néha túlzottan egy problémára való összpontosítás (a hős világképe alakulásának és belső vívódásának bemutatása) egyes szakaszaiban vontatottá teszi a regényt, ismétlése fárasztó, bár Burány mindent megtesz annak érdekében, hogy fenntartsa a fiatal olvasó figyelmét. Teljes mértékben elveti a hamis, hazafiaszkodó, romantikus történelmi-

szemléletet, amelynek központjában az eszményített nemesi hősök sorsának bemutatása állt. Az igazi névtelen hősokeket szólaltatja meg.

Ilyen szemszögből nézve a *Keselyűlegelő* magában rejti a már ismert igazságot is azzal kapcsolatban, hogy miért volt végzetes a magyar feudalista társadalom számára a mohácsi csata. Nem hirdettek népi háborút, mert félték fegyvert adni a jobbagység kezébe, saját erejükben a nemeseknek pedig nem lett az ütközet megnyerésére. A nán-

dorfehérvári erőpróbadban a parasztság, keserű tapasztalatai ellenére, megvédte a haza és a nemesség érdekeit, de ez volt talán az utolsó alkalom, amikor becsapták. Mindezek tudatában mondhatjuk, hogy e regény valójában igaz története Nándorfehérvár megvédésének. Kár, hogy a szerző nem kísérelte meg mondanivalóját magasabb szinten, a felnőtt olvasókkal közölni. Így a *Keselyűlegelő* „csak” tömör, a lényegét magában foglaló, ábrázoló eszközöket illetően újat nem nyújtó ifjúsági regény lett.

VARGA ISTVÁN

A NAPPALOK ÉS AZ ÉJSZAKÁK A VÉGTÉLENBE MENNEK . . .

URBAN JANOS: *Sziromfészkek*.

Életjel Könyvek 17. Szabadka, 1979.

...csak a mi életünk véges, és ez nemcsak a gyermeklélek számára szörnyű és ugyanakkor érdekesítő tény, de mindenkire vonatkozóan örök érvényű. A napoknak ebben a „hordalékában” állandóan ott kísért a múlt, jobban mondván Urbán János itt sem, a *Sziromfészkek* cím alatt egybegyűjtött gyermeknovellákban sem tud és nem is akar szabadulni tőle.

Tizenegy vers-, elbeszélés- és dokumentumkötet, valamint a hét évvel ezelőtti gyermeknovellás könyv után új hangra lett. Mintha szintetizálná az eddigi stílusjegyeket, de a ténszerűséget, a visszafojtott humort, a közvetlenséget, az egyszerűséget egy új felfedezés, a nyelv és a természet csodája fölötti ámulat keríti hatalmába. Mintha a gyermekek naiv szófejtő és szóalkotó varázslata éledne föl újra és újra: „... amikor meg kisebbek a napok, akkor ki lopja el őket? — Buta beszéd. Nincsenek naplopók. Azazhogy vannak, de azok nem a nappalokat, hanem az időt lopják, vagyis nem dolgoznak semmit. — Ja, most már tudom. — Mit tudsz? — Az órát, hogy miért üt, meg miért ver. — Miért? — Azért, mert azok, akik nem

dolgoznak, ellopják tőle az időt, és haragszik a naplopókra. — Nem tudsz, te kis garabonciásom, semmit.” (*Naplopók és széltolók*) „Az iskolába igyekszel, Lacika? — Nem igyekszem, csak megyek.” (*Tinó és ökö*)

Mintha a nyelv, a szavak kifejezőerejének, hangulati töltésének a gazdagságára, sőt az életbölcselet súritett érzékeltetésének a lehetőségeire döbrent volna rá. A legtöbb novellában ez, a fogalmak, az összefüggések, a régi és az új dolgok jókedvű, zamatos boncolgatása gördíti tovább a gondolatot, lendíti a figyelmet új tartalmak felé, de sajnos ez néha öncélúvá is válik. Nagypapa és unoka, édesanya és fia, vagy a gyerekek között folyó párbeszéd, de sokszor életképek, monológok vagy visszaemlékezések formájában tudatosul, villan fel a hét szűk esztendő emléke, a harcos múlt vagy a klumpáktól, száncsengőktől „hangos idő”, de a legmaibb valóság meghitt vagy épp gondokkal terhes darabjai is felsejlenek, az elfoglalt és a magát elfoglaló, televízióházban élő felnőttek mellett magányban vergődő gyerekek szomorúsága is felizzik. (*Örömhalom; Nem illik hallgatózni*)

A gyermeki látásmód ironikus hangvétellel különbírálatot ad a felnőttekről. Például amikor a falatonként etetgető, babusgató mamát megmosolyogja a csemetéje, vagy a családi kupaktanácsot, amely a villanyversűttől a helikopter vásárlásáig terjedő ajándékozási tanácsalanságban szenved, elnémitja a család szeme fénye, azzal, hogy egy zacskó gombot szeretne ajándékba kapni. Másutt a „biciklitolvaj kapcabe-tyárokat” olvasásra buzdítja a gyermekfőhős, akinek alakja egyébként összetartja a novellákat. A kötet egy-ségét mégis megbontja, hogy mintegy tíz írás a harminc közül nem üti meg a kívánt mértéket, a válogatónak mást kellett volna helyettük felvennie a gyűjteménybe, de például műmellékletek is közelebb hozzhatták volna a könyvet a gyermekekhez.

Ahol csak a történet, az érdekes-ség, vagy épp a kétértelmű célzás van jelen (*Mit akart a bácsi? Készülődés, Akos, a varázsló* stb.), egysí-kú lesz a novella. A legkiválóbbak viszont éppen a telítettségükkel, tömörségükkel emelkednek ki. Ilyen szempontból a legsűrűbb szövetű a *Faszédéskor* című. „A fagy az idén rosszat tett. Lehet, hogy őszre nem gyümölcsöt, hanem fákat kell kiszedni... Egérfülnyi levelecskék már vannak... Ki tudná megmondani, hogy mikor miért nyúlik a téli idő-

szak hűvös tavasz nélkül a nyárba?” — vezet be az öreg fejfel iskolába induló szegényember megaláztatá-sáról szóló kis elbeszélést. A ter-mészettel való azonosulás árad a *Felhők alatt az unokával* című no-vellel kezdő képéből: „A fejét sem gyökkintette az öreg, csak ült a tön-kön és várta az idő fordulását. Te-kintgetés nélkül is tudta, hogy mö-götte, a falu tájékán esik az eső.”

Az alig hallott, csodaszép nevű bogarokról, madarokról szóló tör-ténetet a kisiskolások természet-könyvébe kellene beiktatni. (*Nagy-apa bogarai*) Urbán János nemcsak a ritkán használt, de a tudatunk-ból már-már kivesző régi népi szo-kásokkal, ételekkel összefüggő fo-galmakat is igyekszik átmenteni a mába és ezzel múltunk, hagyomá-nyaink megismerésének igényét is elültetni már a legkisebbekben is. A címadó novellában a virágszirom, a mikrovilág megfigyelése sejlik föl egy pillanatra, de ezzel az írói mód-szerrel közelíti meg és láttatja a gyermekek és a felnőttek világát lé-nyegében az egész kötetben. Legki-válóbb alkotásaiban hasonló újítást figyelhetünk meg, mint amit a *Messzike* gyermekverskötet tartalmi és formai korszerűsége hozott. Ur-bán János sajátosság, új hanggal gazdagította nemcsak saját alkotó-munkásságát, de vajdasági irodal-munkát is.

GUBÁS ÁGOTA

ÉVSZAZADOT ATFOGÓ REGÉNY

Miroslav Krleža: *Bankett Blitvában.*

Fordította: Herceg János.

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Miroslav Krleža alkotói egyéniségé-ről és emberöltőket átívelő életmű-vének értékeléséről sok esszé s i-genyes tanulmánykötet jelent meg magyar nyelven. Drámái, tanulmá-nyai, lírája, balladái, regényei jófor-mán mind hozzáférhetőek műfordí-tóink gondos átültetésében. A teljes kép azonban csak akkor rajzolódhat ki az élő horvát irodalom legkiemel-kedőbb alakjáról, ha művei éppen az eddigi nagy mulasztásokat pótolva

sorra megjelennek a szomszéd népek nyelvén is, külön hangsúlyozottan azért, mert a krležai életmű széles dimenzióival átfogja az egész Duna völgyét: minden műfajban olyan hí-ven ad képet a közép-európai népek — és az európai népek — küzdelmes életéről, amilyen hitelesen megraj-zolt képpel előtte mások — beleért-ve Bruno Brehmet is — kevesen áb-razolták a vén kontinens szüntele-nül háborgó életét.

Több mint fél évszázad telt el azóta, hogy Miroslav Krleža mint drámaíró és tanulmányíró kirobbanó erővel jelentkezett a horvát irodalom — és a jugoszláv irodalom — életvonalaiban — olyan művekkel, amelyek háborzongatóan merész hangon beszéltek az adott korszak ellentmondásairól. Ennek a hiperérzékeny, harcos egyéniségnek sokat kellett küzdenie az őt körülvevő világgal és önmagával, hogy saját erejéből eljusson arra a magaslatra, ahonnan messzire látva és ahonnan elindulva elérkezzen a többi nép történelmi és társadalmi törekvéseinek felismeréséig: századunk népeket összefogó haladó eszméinek távlatokat feltáró művészi megformálásáig. Első drámaciklusától kezdve legújabb műveig olyan európai szintű alkotásokkal gazdagította a jugoszláv, de nemcsak a jugoszláv irodalmat, hanem földrészünk irodalmát is, melyeknek visszhangja nem egy európai kiadóház érdeklődését felkeltette s ma már — főleg a második világháború utáni esztendőben — kontinensünk nem egy kulturális központjában, könyvesboltjaiban, könyvtáraiban, irodalmi klubjaiban találkozhatunk a világnyelvekre: angol, orosz, francia, német nyelvre lefordított műveivel.

Regényeivel magyar fordításban először mintegy két évtizeddel ezelőtt találkoztunk, s ezek a műfordítások majdnem olyan mély visszhangot keltettek a magyar olvasóközönség soraiban, mint drámaciklusai — immár magyar fordításban is — a színpadon. A horvát társadalmi életet, a jómódú, hulló polgárság belső hullámverésekkel teli életét minden érzelmességet elkerülve, szinte a bonckéshez hasonló él alkalmazásával ábrázolta. Ezekben a művekben, akár egy monumentális filmben, megjelennek előttünk a lelépő, a veszendő, de a privilégiumokkal bélelt életbe még mindig embertelen eszközökkel kapaszkodó úri osztály tagjai: a dszentroid körök és fullajtárjaik — a feudokapitalizmus legszánalmasabb és legszívósabb maradványai.

Első regénye magyar átültetésében a *Filip Latinovicz visszatérése* című kötete volt a fennebb vázolt letűnő világ drámai erejű megjelenésével. Úgy hatott, mint a Glombay család színpadi játéka kívánczó

fejeteivel. Krleža, a nyugtalan lelkű alkotó sohasem pihent. Nemsokára *Az ész határán* című regényével jelentkezett, majd megírta a *Bankett Blitvában* című regényének harmadik kötetét is, amellyel ez a nagy mű — mint egy trilógia — befejeződik. Az első két kötet óta majd egy negyedszázad telt el, az érlelések hosszú évei, amelyek után Krleža 1962-ben megírta nagyszerű műve koronájaként a harmadik részt, s így — most már mint teljes mű — az idén több mint hétszáz oldalas terjedelmével a magyar olvasó asztalára került.

Ebben a hatalmas regényben — melynek cselekménye egy képzelte országban, Blitvániában, játszódik le —, bármelyik fejezetét is idézzük, benne vibrál a második világháború előszelében vergődő egész Európa lengyel környezetével, a Baltikummal, Közép-Európával; a véres körképben — akár a vámpírok — ott táncolnak a blitván és a lengyel, a lett és az észt, a hun és a muzsika panoptikumszerű figurái, akik közül kiemelkedik Niels Nielsen, az emberi társadalmat éltető erkölcsökért harcoló humanista és Barutanski ezredes, a kalandor politikus, a mindent és mindenkit letipró imperátor, aki a múlt századból indult századunkba, az első világháború után sötét árnyékként közeledő fasiszta diktátor előképe, akár Karel Capek *Fehér kórjában* a Marsall.

Ennek a regénynek a sodró ereje olyan, mint a lávái; fortyog, harsogva zúdul: éget, mindent kiéget, amit elér, ami útjában áll. A blitván nagyon kevert, jámbor, politikailag éretlen nép; a nagy korfordulón tehetetlenül vergődik a gyilkos bárókból, fenevad őrnagyokból, bukkant nagykövetekből alakult emigráns kormányok karmaiban s lesz a sötét erők által vezérnek fölkent vérengző kalandorok martaléka. Ez a mű egy olyan óriási nemzetközi tabló, amely minden elvetemült embertelenséget feltár, ami kontinensünket romlásba döntötte, s ami egy nagy ómen is, hogy farkascsoordák léteznek, s népeink békés életre minden erőnkel vigyáznunk kell.

Herceg János immár fél évszázada műfordítóink élvonalában áll, s ezt a szép erényét a *Bankett Blitvában* című krležai mű átültetésében is megcsillogtatta olvasóink előtt.

LÉVAY ENDRE

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 17. KÖTETE

URBÁN JÁNOS

Sziromfészek

(gyermeknovellák)

A *Sziromfészek* — Urbán János tizenötödik könyve — harminc gyermeknovellát tartalmaz. Az írások három idősíkot tárnak fel: az első a jövőt képviselő kisgyermekkor a maga világszemléletével, a szülők képviselte jelen és a nagyszülők képében jelenlevő múlt. Ezek az idősíkok hol egybemosódnak, hol rétegeződnek. Állandó jelenlétükben az egyik marxista társadalmi alaptörvény tárgyiasul: a tagadás tagadása. A gyermek világismerete ugyanis a szülők, nagyszülők révén nem „tabula rasa” módjára valósul meg, hanem általuk a természetet és társadalmat a maga mozgásában, fejlődésében látja, illetve láttatják vele. A gyermek így nem a tiszta, izolált fogalmakkal, jelenségekkel találkozik, hanem azok társadalmi hasznosságával vagy károsságával, a jelenségek társadalmi hátterével, a félmúlt vagy a múlt hatásával a folyamatokra. Így helyet kaphatnak a maguk természetességében a fejlődés előremutató tényezői, de ugyanakkor a gyermeki látásmódnak megfelelő bírálólat is elhangzik a visszahúzó jelenségekről, viselkedésformákról, társadalmi ellentmondásokról.

Külön értéke a kötetnek, hogy egyetlen benne szereplő elbeszélés, tárca, párbeszéd sem tendenciózus, s hogy humoruk természetesen fakad a helyzetekből, beszédfordulatokból. A szerkezetükben, stílusukban és nyelvezetükben egyedi írások annyi természetességgel, könnyedséggel íródtak, hogy az olvasónak az a benyomása, mintha maguk a szereplők mesélnék el a történeteket.

Ezt a közvetlenséget nyelvi fordulatokkal, stíluselérmekkel éri el Urbán János. Eszközei a köznyelv fordulatjai, a népies szólások, hasonlatok. Ebben különböznek ezek a novellái azoktól az ugyancsak gyermekeknek szánt munkáitól, amelyeket hét évvel ezelőtt megjelent, *Aján-dék* című könyvébe gyűjtött össze.

A 112 oldalas, tetszetős külalakú könyv előfizetési ára 50, bolti ára pedig 65 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyetemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.

